

ARBEID IN DE 21^e EEUW

DEEL 1 INLEIDING

DEEL 2 BELONING PRODUKTIEFACTOREN BINNEN EEN VIRTUELE ONDERNEMING

DEEL 3 ECONOMISCH MODELMATIGE BENADERING VAN ARBEID

DEEL 4 ARBEID EN BASISINKOMEN

DEEL 5 ARBEID HISTORISCH GEZIEN

BIJLAGE 1 UITSTOOT VAN ARBEID BINNEN BEDRIJVEN

Een nadere beschouwing inzake arbeid is vooral interessant, omdat sinds het begin van de industriële revolutie in de overgang naar het post modernisme, de productie factor arbeid een totaal andere rol gaat vervullen binnen de ontwikkeling van onze culturele, maatschappelijke en politieke belevingswereld.

WERKWIJZE

Chiel Plattel wijst erop dat John Naisbitt inductief te werk gaat om megatrends zichtbaar te maken op diverse maatschappelijke objecten.

Vanaf begin 1994 tot eind 1999 worden de veranderingen binnen arbeid geïnventariseerd, teneinde een megatrend inzake arbeid zichtbaar te maken.

SAMENVATTENDE CONCLUSIE INZAKE AFNEMENDE PRESTATIEVE ARBEIDS TIJD EN TOENEMENDE BETEKENISVOLLE ARBEIDSTIJD..

-19e EEUW

Voor de 'industriële revolutie kennen we een werkweek van 6 dagen van 16 uur per dag, geeft een werkweek van 96 uren per medewerker, gedurende 40 weken per jaar, geeft 3840 werkuren per jaar per medewerker.

- 20e EEUW

Na de industriële revolutie krijgen we een werkweek van 5 dagen van 9 uren per dag, van 45 uren per week per medewerker, gedurende ook 40 weken per jaar, maakt 1880 werkuren per jaar per medewerker.

De werktijd is globaal gezegd "gehalveerd"! ten opzichte van de 19e eeuw.

- 21e EEUW

Na de informatie revolutie krijgen we een tweedaagse werkweek van 5 uur per dag, gedurende 40 weken per jaar, maakt 400 uren per jaar per medewerker.

De werktijd wordt "gedecimeerd" ten opzichte van de 19e eeuw.

Algemeen arbeidsbegrip

In het algemeen kan men zeggen: arbeid is een 'uiting van lichamelijke en geestelijke kracht'. Maar niet elke uiting van lichamelijke en geestelijke kracht is arbeid. Arbeid is een bewuste uiting van lichamelijke en geestelijke kracht die is gericht op een uiterlijk effect, dat wil zeggen op een resultaat dat de tijd waarin gewerkt wordt meestal overleeft.

Doorslaggevend is de doelstelling van de activiteiten van de *animal laborans* ('zwoegende dier') of de *homo faber* ('werkende mens').

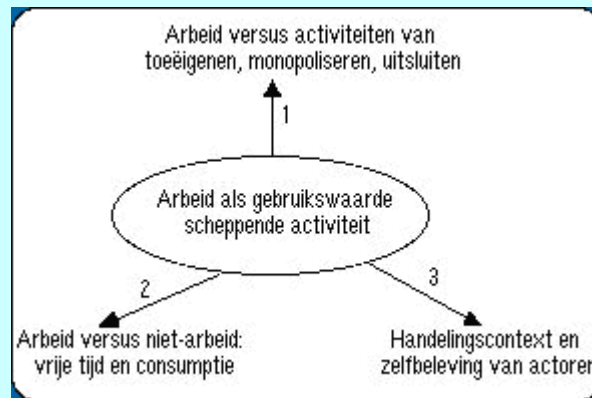
Onder arbeid versta ik het geheel van doelmatige en bewuste menselijke activiteiten welke specifiek gericht zijn op het voortbrengen van gebruikswaarden, dat wil zeggen van goederen en diensten die de behoeften van menselijke individuen kunnen bevredigen. Het bijzondere van deze arbeidsdefinitie is haar (normatieve) gerichtheid op *gebruikswaarde*, dat wil zeggen op middelen van menselijke behoeftebevrediging.

In veel arbeidsdefinities waarin arbeid niet eenvoudig met 'betaald werk' wordt geïdentificeerd, treft men een meestal ongespecificeerde notie van 'waarde' aan. Arbeid wordt dan

bijvoorbeeld gedefinieerd als "an activity that produces something of value for other people". Om de reductie tot materiële productie te voorkomen, worden hierbij bovendien vaak expliciet de diensten vermeld. Arbeid wordt dan bijvoorbeeld gedefinieerd als "any activity, or expenditure of energy, that produces services and products of value to other people". Het probleem met dergelijke definities is dat nooit wordt aangegeven wat men in dit verband onder 'waarde' moet verstaan. Het blijft dus onduidelijk of er gezinspeeld wordt op de specifieke gebruikswaarde van goederen en diensten, op hun economische ruilwaarde of geldwaarde, of op een bepaalde morele waarde.

Alle menselijke activiteiten die gebruikswaarden voortbrengen kunnen in principe als arbeid worden aangemerkt, althans wanneer voor de actoren zelf herkenbaar is dat deze activiteiten zijn onderscheiden van niet-arbeid ('vrije tijd'), van consumerende activiteiten en van de activiteiten van het toe-eigenen en uitsluiten. Bij afbakening van het algemene arbeidsbegrip zijn dus minstens **drie vooronderstellingen** in het geding.

Figuur 1 Vooronderstellingen van algemeen arbeidsbegrip

In de volgende paragrafen worden deze drie vooronderstellingen apart behandeld.

Arbeid en gebruikswaarde

Gebruikswaarden

Ik heb arbeid in eerste instantie zeer algemeen gedefinieerd als een gebruikswaarde genererende menselijke activiteit. Arbeid is "de voortbrenging van de meest uiteenlopende gebruikswaarden tot aan hun definitieve gebruiksklare, consumeerbare vorm. Arbeid is niet beperkt tot het voortbrengen van gebruikswaarden *voor anderen* of derden. Ook de op zelfvoorziening gerichte producties vallen binnen het algemene arbeidsbegrip: huishoudelijke en subsistentie-arbeid zijn vormen van gebruikswaarde productie die zich buiten de marktruil voltrekken. Het negeren van de voortbrenging van gebruikswaarden leidt tot vertekeningen in de meting van het totale arbeidspotentieel en in het bijzonder tot een onderwaardering van vrouwenarbeid. Arbeid is ook niet beperkt tot het voortbrengen van materiële goederen ('goederenproductie') in de ruime betekenis van het woord (dus inclusief transport, verpakking, materiële infrastructuur enzovoort). **Arbeid omvat alle activiteiten waarin gebruikswaarden worden voortgebracht.** Arbeid omvat dus ook processen van **dienstverlening** waarin een specificeerbare gebruikswaarde wordt voortgebracht. Als dienst kan worden aangemerkt:

- **gezondheid:** als resultaat van de preventieve, curatieve en verplegende diensten van artsen, medisch specialisten, verpleegkundigen, psycho-therapeuten e.d.

- **ontspanning**: als resultaat van de recreatieve diensten van kampeerhouders, houders van pretparken enz.
- **lust**: als resultaat van de erotische diensten vrouwelijke en mannelijke hoeren.
- **kunstgenot**: als resultaat van de diensten van amateuristische en professionele kunstenaars en artiesten.
- **religieus heil**: als resultaat van de religieuze diensten van profeten, priesters, dominees, goeroes enz.
- **zingeving** en duiding: als resultaat van de duidingdiensten van theologen, filosofen en ideologen.
- **rationele verklaringen**: als resultaat van de rationeel verklarende diensten van onderzoekers en wetenschappers.
- **kwalificatie**: als resultaat van educatieve diensten van opvoeders en leraren.
- **schoon milieu**: als resultaat van de ecologische diensten van dijk- en boswachters, brandweerlieden, metereologen, vuilnismannen en ecologen.
- **materiële infrastructuur**: als resultaat van de infrastructurele diensten van verkeers-, stads- ruimtelijke, regionale enz. planners (dienstverleners in verkeers- en communicatienetwerken, water- en energievoorziening).
- **informatie**: als resultaat van de informatiele diensten van journalisten, statistici enz.
- **bindende beslissingen**: als resultaat van de politieke diensten van opperhoofden, parlementariërs, ministers, bestuurders van politieke partijen, vakbonden, emancipatie- en democratiseringsbewegingen enz.
- **interne zekerheid**: als resultaat van de intern beschermende diensten van politieagenten, rechters, advocaten, gevangenvaarders.
- **externe zekerheid**: als resultaat van de extern beschermende diensten van soldaten, generaals, diplomaten, spionnen.

Al deze **diensten** veruiterlijken zich niet (of niet direct) in een materieel product dat tijd-ruimtelijk gescheiden kan worden van het *arbeidsproces* (en dus ook niet van de lijfelijke aanwezigheid van de dienstverlener) en van het *consumptieproces* (en dus ook niet van de lijfelijke aanwezigheid van de consumenten, gebruikers of cliënten van de betreffende dienst). Bij de materiële productie verdwijnt het arbeidsproces in het product (Marx), bij dienstverlening verdwijnt het product in het arbeidsproces.

Arbeid is een maatschappelijk fenomeen dat niets te maken heeft met oordelen over de (on)zin of het nut van menselijke activiteiten. Het vervaardigen van objecten die voor niemand nuttig of potentieel bruikbaar zijn, is geen arbeid - ook al heeft deze activiteit nog zo'n grote invloed op de omgeving. Iets wat voor niemand een intersubjectief te begrijpen zin heeft (dat wil zeggen geen werkelijke of ingebeelde gebruikswaarde), is geen arbeid, ook al impliceert het een verandering of misschien wel een bewuste verandering van de natuurlijke en sociale omgeving. Wie bijvoorbeeld een stoel maakt waarop je niet kunt zitten en die ook voor anderen geen herkenbare esthetische waarde heeft (dus een object zonder zit- of rustgenot en zonder esthetisch genot), heeft in deze optiek dus geen arbeid verricht.

Grenzen van algemeen arbeidsbegrip

Ik heb hiervoor een arbeidsdefinitie gegeven waaraan een probleem kleeft. Het probleem van deze arbeidsdefinitie is haar - impliciete of expliciete normatieve - **focus op gebruikswaarde**. Door haar focus op het voortbrengen van gebruikswaarden is het algemene arbeidsbegrip weliswaar breed, maar toch niet zonder grenzen (het is geen oeverloos opgerekte, of katholiek arbeidsbegrip). Er zijn in ieder geval drie soorten activiteiten die wél onder het begrip 'economisch handelen' vallen, maar niét onder het algemene arbeidsbegrip.

- a. **Specifiek commerciële en financiële activiteiten** die uitsluitend bedoeld zijn om winst te maken. Deze activiteiten vallen strikt genomen buiten het algemene arbeidsbegrip omdat zij als zodanig geen gebruikswaarden voortbrengen. Onder kapitalistische verhoudingen worden echter ook deze activiteiten in de vorm van loonarbeid verricht, zoals in banken, verzekeringsinstanties en aandelenbeurzen.
- b. **Specifieke activiteiten die ervoor zorgen dat anderen worden uitgebuit**, kunnen volgens de algemene definitie evenmin als arbeid worden beschouwd. Ook deze louter controlerende en repressieve activiteiten worden echter onder kapitalistische verhoudingen als loonarbeid verricht. Het klassenperspectief wordt dus lastiger wanneer deze exploitatieve activiteiten zelf in de vorm van kapitalistische loonarbeid worden verricht.
- c. **Alle activiteiten van monopolisering en uitsluiting** kunnen strikt genomen evenmin als arbeid worden beschouwd. Zij brengen immers als zodanig geen gebruikswaarden voort, maar zijn gericht op de toeëigening van objecten die al gebruiksklaar zijn, en op de uitsluiting van anderen van hun gebruik. Deze activiteiten omvatten zowel de 'relatiearbeid' en de 'likarbeid' in individuele carrièrestrategieën, de 'machtsarbeid' in de ontplooiing van bijvoorbeeld sociale bewegingen, als de 'geweldsarbeid' in rooftochten en in koloniale, imperiale en handelsoorlogen.

Probleem

De uitsluiting van deze drie activiteiten van het arbeidsbegrip is niet zonder problemen. Voor al deze activiteiten geldt immers **dat zij onder kapitalistische voorwaarden in de vorm van min of meer normale loonarbeid worden verricht**. De problemen ontstaan omdat het meest algemene referentiepunt van de arbeid (voortbrenging van gebruikswaarden) onder kapitalistische voorwaarden zowel wordt verbreed als versmald.

Als men niet alle activiteiten om in het eigen levensonderhoud te voorzien als arbeid wenst te beschouwen, moet men dergelijke problemen op de koop toenemen. Als men deze redenatie volgt, wordt het noodzakelijk de normatieve en descriptieve betekenis van deze verschillen tot gelding te laten komen in een nadere differentiëring van soorten arbeid.

Arbeid en vrije tijd

Drie empirische differentiaties

Niet alle activiteiten die specifieke gebruikswaarden voortbrengen kunnen als arbeid worden aangemerkt. Het is niet eenvoudig om in het algemeen een onderscheid te maken tussen arbeid en vrije tijd, of tussen arbeid en spel, tijdverdrijf e.d. Ook voor mensen die werken is het niet altijd duidelijk waar de grens ligt tussen arbeid en vrije tijd. Omdat de grenzen tussen arbeid en vrije tijd meestal zo vloeiend zijn, is het erg moeilijk om scherp afgebakende begrippen te formuleren.

Vanuit dit perspectief is het dus niet eenvoudig een dwingende algemene arbeidsdefinitie te geven. In klassenmaatschappijen zou men nog kunnen proberen om arbeid via de

specifieke tegenstelling tot 'niet-arbeid' te definiëren, namelijk als 'heteronome arbeid', als arbeid onder 'uiterlijke dwang', als arbeid die 'uiterlijke doelen' dient. In niet-klasse-maatschappijen verliest echter ook dit onderscheid tussen gedwongen arbeid en vrije tijd haar scherpte, en misschien verliest zij wel helemaal haar betekenis. Bovendien is de Oudgriekse en oerburgerlijke opvatting van arbeid als dwang, vloek en rijk van de onvrijheid steeds problematischer geworden. Zij moet concurreren met de opvatting van arbeid als vrije zelfrealisatie en zelfverwerkelijking, met 'arbeid als spel' (Marx).

De vraag is en blijft dus: hoe kunnen we een algemeen onderscheid maken tussen arbeid en niet-arbeid (of vrije tijd) dat zowel theoretisch als voor de actoren zelf betekenis heeft? Om deze vraag te beantwoorden moeten we een drievoudige empirische differentiatie introduceren. We moeten in staat zijn om een empirisch onderscheid te maken tussen: (a) de activiteiten zelf, (b) de instituties en functiekeringen waarbinnen deze activiteiten zijn georganiseerd, en (c) de tijden waarin deze activiteiten plaatsvinden.

- **Differentiatie van activiteiten.** Een zekere mate van arbeidsdeling en differentiatie van beroepen is een voorwaarde om specifieke activiteiten als arbeid te kunnen ervaren en van niet-arbeid te kunnen onderscheiden.
- **Differentiatie van instituties en functiekeringen.** Een minimale scheiding tussen huishouden en bedrijf maakt het makkelijker om bepaalde activiteiten als arbeid te definiëren en te herkennen.
- **Gescheiden tijden.** Een minimale scheiding tussen arbeidstijden en niet-arbeidstijden maakt het makkelijker om de in die gescheiden tijden verrichte activiteiten als arbeid of vrije-tijd te herkennen.

Mijn stelling is dat het voortbrengen van gebruikswaarden alleen als arbeid kan worden ervaren wanneer er empirisch sprake is van een minimale **differentiatie tussen arbeid en niet-arbeid** (vrije tijd). Deze ervaring wordt gestimuleerd door de tijd-ruimtelijke en institutionele scheiding van arbeid en andere activiteiten en door de differentiatie van beroepen. De activiteit van het verzamelen, jagen en vooral die van het ploegen, zaaien en oogsten kunnen gemakkelijk als arbeid worden herkend. Zij zijn immers tijd-ruimtelijk en institutioneel van niet-arbeid of vrije tijd gescheiden. In moderne industriële maatschappijen heeft zich deze scheiding grosso modo steeds verder ontwikkeld; bovendien heeft de beroepsvorming en professionalisering steeds gedifferentieerder vormen aangenomen. Het is een ontwikkeling naar afzonderlijke ruimten met een eigen functie, waardoor de werk- en woonsituatie worden gescheiden (hier even afgezien van recente tegen tendensen in de vorm van tele-thuiswerk). Ik wil mijn stelling illustreren aan de vraag of huishoudelijke activiteiten als arbeid kunnen worden aangemerkt en aan de relatie tussen arbeid en vrije-tijd in pre-industriële samenlevingen.

Huishoudelijke arbeid

Huishoudelijke activiteiten kunnen veel minder gemakkelijk als arbeid worden herkend omdat de tijd-ruimtelijke splitsing hier nauwelijks aanwezig en tastbaar is: 'a woman's work is never done'. Bovendien is er niet of nauwelijks sprake van beroepsdifferentiatie: 'wij koken, wassen, verzorgen, voeden op, cultiveren enzovoort'. Dit is een belangrijke oorzaak van de moeilijkheden bij het herkennen en benoemen van huishoudelijke activiteiten als arbeid. Zoals gezegd speelt dit vooral een rol in maatschappijen waarin arbeid wordt gereduceerd tot waren- of ruilwaarde producerende beroepsarbeid. Het algemene referentiepunt van de arbeid wordt hierin zodanig beperkt dat huishoudelijke arbeid - die immers 'slechts' gebruikswaarden voortbrengt - officieel niet meetelt in de calculaties van veel economen. Huishoudelijke arbeid is het thuis voortbrengen van gebruikswaarden (goederen en diensten zoals maaltijden koken en wassen) voor directe consumptie. De producten van de huishoudelijke arbeid verschijnen niet op de markt. Huishoudelijke arbeid

is daarom geen waarde productie: de voortgebrachte goederen en diensten worden niet voor de ruil geproduceerd, en de voorwaarden van hun productie zijn niet direct onderworpen aan de waardewet. In de calculaties van de economen van het nationaal produkt wordt echter alleen rekening gehouden met goederen en diensten die op de markt worden geruild. Zij beschouwen alleen de productie van ruilwaarden als economische activiteit, terwijl de productie van gebruikswaarden meestal buiten beschouwing wordt gelaten. Arbeid in burgerlijke maatschappijen wordt conventioneel gedefinieerd als betaalde arbeid buitenshuis. Daarom werd de feitelijke mate waarin vrouwen onbetaalde arbeid verrichten, altijd onderschat. Vrouwen leverden door de eeuwen heen een substantiële bijdrage aan het huishoudelijk inkomen resp. de huishoudelijke inkomsten. Zij deden en doen dit zowel indirect in termen van hun onbetaalde agrarische en huishoudelijke arbeid als direct door het inkomen dat zij verdienen in de handel en kleine waren productie.

In de discussies over huishoudelijke arbeid wordt bovendien duidelijk **dat 'werk' niet alleen een kwestie is van wat mensen daadwerkelijk doen**. Elke definitie van arbeid impliceert tevens uitspraken over de **voorwaarden waaronder dat werk verricht wordt en over de gepercipieerde sociale waarde of waardering**. De onzichtbaarheid van vrouwenarbeid is een effect van de arbeidsdeling naar sekse die in veel maatschappijen bestaat. Deze onzichtbaarheid wordt nog eens versterkt door de ethnocentrische vooronderstellingen van veel onderzoekers en beleidsmakers en door autochtone seksistische ideologieën. Wanneer arbeid wordt gedefinieerd als 'betaald werk buitenshuis' dan is en blijft het onmogelijk om de omvang en waarde van de subsistentie en huishoudelijke arbeid van vrouwen te herkennen. Deze door en door 'burgerlijke' arbeidsdefinitie lijdt een hardnekkig bestaan - ook al contrasteert ze nog zo duidelijk met de ervaringen en verwachtingen van veel mensen.

Arbeidsdeling en traditionele boerensamenlevingen

Het is niet gemakkelijk om met onze moderne arbeidsopvatting greep te krijgen op het leven van traditionele subsistentie boeren. Dit komt omdat het niet goed mogelijk is vast te stellen wanneer deze boeren met hun werk beginnen en op welk tijdstip zij deze beëindigen. Net als bij de huishoudelijke arbeid is er "geen scheidslijn tussen het opstaan, het wassen, het pellen van rijst voor het ontbijt, het klaar maken van het ontbijt, het verorberen van het ontbijt, het verrichten van vlechtwerk, het naar buiten gaan om de moestuin te cultiveren, het repareren van huishoudelijke objecten en gereedschappen, het naar het veld gaan, het vissen naar kreeft in een nabijgelegen riviertje, het in dit riviertje zwemmen, het hoeden van het vee, het spelen van een muziekinstrument. All deze activiteiten zijn onderdeel van het leven en lopen volledig in elkaar over. Het is niet mogelijk om ze in werk en vrije tijd te scheiden. In prekapitalistische maatschappijen zijn de productieve activiteiten volledig geïntegreerd in andere sociale relaties en bestaat er geen scherpe scheidslijn tussen arbeid en andere activiteiten. Mensen werken en vermaken zich, maar zij gaan niet 'naar het werk' of 'op vakantie'. Natuurlijk zijn er heilige dagen en dagen voor het profane werk, maar de scheiding van de dag in perioden van werk en niet-werk ontstaat pas met de opkomst van het kapitalisme.

Voor boerensamenlevingen bestaan nog geen systematische historische analyses van de taakverdeling van leden van huishoudingen. We weten echter wel dat wat gedaan moet worden primair bepaald wordt door arbeidscycli die verbonden zijn met seizoenen en de reproductie cyclus. Hoe sterk op boerderijen de taken onderling verweven zijn, heeft Martine Segalen voor Frankrijk laten zien. Volgens haar bestaat er geen wezenlijk verschil tussen cultiveren en koken.

"Preparing a meal or giving the pigs their swill, all come under the household; men, women and children, servants and animals are all equal beneficiaries of this work. Thus work in the kitchen should no more be considered part of a strictly defined category of housework than

tilling the soil should be excluded from the category of 'production' insofar as it is an activity of preparing the soil".

In pre-industriële samenlevingen en in traditionele arbeidswijzen binnen geïndustrialiseerde samenlevingen heeft arbeid schijnbaar geen begin en geen einde. Werken en eten, kinderverzorging en slapen, cultiveren en koken zijn versmolten in een organisch geheel.

Genese van de arbeidsdag en van vrije tijd

De tijd als externe dwang (als 'dictaat van de klok') of als eindige waar vormde geen onderdeel van de middeleeuwse mentaliteit. Het idee om een tijd vast te stellen waarin gewerkt moest worden, ontstond pas in de 14e eeuwse steden, waar een prominente textielindustrie bestond. De manufactuur van textiel was een van de eerste kapitalistische industrieën. De arbeidskosten vormden een belangrijk element van de totale productie. Aan het einde van de 13e eeuw verlaagden de ondernemers de lonen in reactie op een economische crisis. Omdat de arbeiders niet in staat waren deze aanslag op hun levenspeil te weerstaan, zagen zij geen andere uitweg dan de ondernemers te verzoeken om meer te mogen werken. Om de arbeidsuren te controleren en bedrog te ontmoedigen lieten ondernemer 'werkklokken' luiden in de steden om het uur aan te duiden. Terwijl voorheen klokken alleen gebruikt werden voor de religieuze oproep tot gebed, werden ze nu in dienst gesteld van economische discipline. Arbeiders verloren de controle over hun arbeidstijd - zij hoorden een klok wanneer het tijd was om te werken, te eten, te pauzeren of te vertrekken.

De textielarbeiders verzetten zich heftig tegen de werkklokken ('work clocks', 'Werkglommen') waarmee de ondernemers hun arbeidsgedrag probeerden te controleren. Deze revoltes hadden echter geen succes omdat de stedelijke besturen de kant kozen van de ondernemers en de klokkentorens beschermden.

Aan de traditionele agrarische economie was een natuurlijk tijdsregime verbonden dat de natuurlijke afwisseling van de seizoenen en van dag en nacht volgde. Het tijdsregime werd in de eerste textielsteden steeds meer aangepast aan de eisen van het fabriekssysteem: de arbeiders moesten hun oude 'ongedisciplineerde' werkgewoontes laten varen en leren vooral op regelmatige tijden te werken. Ondernemers begonnen te begrijpen dat tijd geld is en dat de controle van de tijd van arbeiders cruciaal is voor de winsten. Deze transformatie voltrok zich langzaam, maar tegen de 18e eeuw werd het moderne tijdsbewustzijn - een besef van minuten en uren, van een 'dag werk voor een dagloon' - onderdeel van het algemene bewustzijn, ook al werd dit vooral door arbeiders niet van harte gesteund.

Tijd wordt een economische maateenheid en een middel voor het disciplineren van arbeiders. Met de opkomst van de *gemeten arbeidsdag* ging een bewustzijn van de maatstaf van voltooide arbeid gepaard. Traditioneel was de *arbeidsprestatie* laag geweest, gemeten naar moderne maatstaven, waarschijnlijk deels vanwege slecht dieet en lage input van calorieën van de bevolking.

Fabrieksondernemers begonnen nu de productie te intensiveren en de arbeidsdag uit te breiden. Het gemoedelijke tempo van het traditionele agrarische werk, met zijn vele onderbrekingen en vakanties, maakte voor fabrieksarbeiders steeds meer plaats voor een slopend arbeidsleven onder smerige condities. De arbeidsdag en het arbeidsjaar namen dramatisch toe: van +/- 2000 uur in 1600 tot +/- 3680 uur in 1850.

De traditionele ritmes van het agrarische werk werden steeds meer doorbroken en vervangen door de moderne segmentatie van de dag in werk en niet-werk. Deze overgang voltrok zich geleidelijk en niet zonder verzet. Hoe onplezierig het fabrieksleven van de vroege 19e eeuw ook was, het ging vaak vergezeld van werkliederen, drinken en zelfs dansen. De arbeidsdiscipline was moeilijk te handhaven en het verloop was zeer groot.

Rond 1830 werden er door heel Europa heen 'heilige maandagen' ingevoerd, waarop de arbeiders hun werk verzuimden. Zij namen 's maandags vrij om te drinken en zich anderszins te amuseren; ze werden niet voor niets 'blauwe maandagen' genoemd. Het was hun manier om het evenwicht tussen vrije tijd en de steeds langere werkdagen te herstellen. Deze geïmproviseerde 'blauwe maandagen' maakte het de arbeider ook mogelijk om het gezag uit te dagen en zijn traditionele vrijheid te bevestigen om naar het werk te komen en de werkplaats te verlaten als het hem zelf uitkomt. De 'blauwe maandagen' hielden stand tot de laatste helft van de 19e eeuw en waren bijna universeel in Engeland van 1840 tot 1860.

De prekapitalistische arbeidsmentaliteit wordt gekenmerkt door de sociale gewoonte dat men alleen werkte om traditionele behoeften te bevredigen: men bepaalt zelf wanneer en hoe men werkt. Deze houding laat zich niet gemakkelijk veranderen en ondernemers maken zich hierover grote zorgen. De traditionele sociale zeden en gewoonten die niet pasten in het patroon van het industriële leven werden gediscredeerd als belemmeringen voor progressie. Er was een grondige herstructurering van de arbeidsgewoontes nodig: nieuwe vormen van discipline, nieuwe vormen van prestatiemeting, nieuwe vormen van beloning, en dus een nieuw type werkende mens waarop deze prikkels vat konden krijgen. De staat steunde de zaak van de ondernemers met een serie wetten, waarvan de bekendste de *Poor Law* is die in 1832 in Engeland werd geïntroduceerd. Deze wet was gebaseerd op het idee dat individuen zelf verantwoordelijk zijn voor hun armoede; het verlost zowel landeigenaars als parochies van hun traditionele verplichtingen ten opzichte van hulpbehoevende arbeiders. Door de zweep van de honger werden de arme plattelandsbevolking in de fabrieksarbeid gedreven.

De succesvolle pogingen om arbeiders in de fabrieken te drijven, worden tegemoet getreden met een gevecht om kortere werkdagen. De eerste arbeidersassociaties en -organisaties hebben zich vooral ingezet voor de 10-urige werkdag. Zij proberen niet alleen om de arbeiddag te beperken, maar ook om vrouwen- en kinderarbeid af te schaffen. Het is een omvattend protest tegen de vernietiging van de traditionele gezinseconomie. Met de uiteindelijke ratificatie van de wet op de 10-urige werkdag kwam een formeel eind aan proces dat eeuwen had geduurd: de vestiging van een arbeidsdag, van een bepaalde periode van tijd voor werk. De tijd buiten de werkplaats werd 'vrije tijd': vrij beschikbaar voor persoonlijke activiteit. Zo ontstond de moderne idee van vrije tijd, een tijdsperiode die van werk is onderscheiden en welke specifiek gedefinieerd werd als niet-arbeid.

ARBEID IN DE 21^E EEUW

- DE WERKDAG bestaat uit een twee SHIFTS van 5 UUR PER DAG.
- DE TWEEDAAGSE WERKWEEK gedurende 40 WEKEN PER JAAR, maakt 40 weken x 2 X 5 uren = 400 uren per man per jaar;
- 4 miljard arbeidsuren / 400 uren = 10 MILJOEN MEDEWERKERS gedurende 2 dagen per week, elk voor een SHIFT van 5 uur PER DAG gedurende 40 weken.
- STRATEGISCHE PRESTATIEVE ARBEID INTERFEREEERT met COMMUNICATIEVE, CREATIEVE en BETEKENISVOLLE CONTEMPLATIEVE ARBEID voor 4 miljard arbeidsuren;
- 400 uren tegen € 50 per uur maakt een FISCAAL ONBELASTE BELONING VOOR ARBEID VAN € 20.000 per jaar;
- EEN FISCAAL ONBELAST BASISINKOMEN VAN € 5.000 per jaar completeert het CONSUMPTIEF TE BESTEDEN JAARINKOMEN TOT € 25.000 PER JAAR, uitgedrukt in KOOPIJKRAFT voor het jaar 2000.
- COMMUNICATIEVE, CREATIEVE EN BETEKENISVOLLE CONTEMPLATIEVE ARBEID gedurende 10 maanden per jaar, althans voor de huidige categorie van 10 miljoen Nederlanders, tussen de 18 en 70 jaar;

Middels de groeiende interferentiezone wordt de afstand opgeheven tussen STRATEGISCHE PRESTATIEVE ARBEID enerzijds en COMMUNICATIEVE CREATIEVE EN BETEKENISVOLLE CONTEMPLATIEVE ARBEID anderzijds.

PRESTATIETIJD binnen ARBEID interfereert als het ware met BETEKENISTIJD en zal een bevrijdend karakter geven aan arbeid.

We staan aan het begin van de 21e eeuw voor de uitdaging die luidt:

ARBEID KOMT LOS UIT ZIJN BEKLEMMING DIE VOORTVLOEIT UIT HET STRATEGISCHE KARAKTER WAARIN ARBEID ALS PRESTATIETIJD TOT UITDRUKKING WORDT GEBRACHT EN KRIJGT IN COMMUNICATIEVE VORM, ALS BETEKENISTIJD ZIJN WAARDE TERUG.

DEEL 2 PRODUKTIEFACTOREN BINNEN EEN VIRTUELE ONDERNEMING

De verwachting is dat *VIRTUAL ENVIRONMENT TECHNOLOGY* een grote invloed zal hebben op toekomstige ontwikkelingen in interactieve systemen, voor een grote verscheidenheid aan toepassingen, waaronder:

- opleiding, training en simulatoren
- waarneming en manipulatie op afstand (tele_presence en tele_robotica)
- beslissingsondersteunende systemen
- interactief ontwerpen
- medische diagnostiek
- entertainment toepassingen

VIRTUAL FLYING en *VIRTUAL SIGHT SEEING* betekent dat je op het vliegveld in Houston, al wachtend op de vlucht naar New York, in een flight simulator stapt om de vlucht naar New York als een virtuele realiteit mee te maken, zo zal je in het vliegtuig gezeten met behulp van een notebook met een multimedia kit, een rondrit door New York kunnen maken.

VIRTUAL BANKING, als de elektronische bank die iedereen, waar ook ter wereld. bij dag of bij nacht, van de meest uiteenlopende diensten kan voorzien.

De eerste echte *VIRTUELE BANK*, de *Britse FIRST DIRECT BANK* is in 1991 opgericht en heeft geen baliemedewerkers, noch bankfilialen ergens ter wereld.

Toch zijn de cliënten uitermate tevreden en kunnen hun bank per telefoon of PC en modem 24 uur per dag benaderen.

De *SECURITY FIRST NETWORK BANK* (<http://www.sfnb.com>) is de eerste virtuele bank op Internet, die sinds november 1995 via de elektronische snelweg een volledig pakket bancaire diensten aanbiedt. De klanten kunnen er een rekening openen, geld overmaken en financieel advies krijgen. De klanten krijgen alleen te maken met de Virtual Bank Manager (VBM), de software die de entreehal van de bank emuleert.

INSWEB (<http://www.insweb.com>) is sinds oktober 1995 als eerste virtuele verzekeringsmarkt van start gegaan.

Op analoge wijze zal de *MATERIELE ARBEID*, gefragmentariseerd en in een *VIRTUELE WERKELIJKHEID* dus los van een werkelijke plaats, tijd, ruimte en energie zich voltrekken.

Binnen deze virtuele werkelijkheid zullen ook *VIRTUELE BEDRIJVEN* ontstaan.

Een VIRTUEEL BEDRIJF kan ontstaan doordat :

- *KNOW HOW* van een economische activiteit, bij een centrale instantie, in dit geval *de primaire banken*, wordt gehuurd.
- *KAPITAAL* voor de financiering van een activiteit eveneens bij *de primaire banken* wordt geleend.
- *ARBEID* wordt ingehuurd via de *landelijke Centra voor Werk en Inkomen, de vroegere Gewestelijke Arbeid Bureaus*, daarnaast via *INTERNET*.
- *INFORMATIETECHNOLOGIE* wordt ingeschakeld door aansluiting op de *ELECTRONIC-HIGHWAY*.

BELONINGEN VOOR DE PRODUCTIEFAKTOREN

Beloningen voor de productiefactoren komen daardoor ook in een ander daglicht te staan.

- WINST VOOR ONDERNEMERSAKTIVITEIT

We zien de hiërarchische structuur van de bedrijven steeds platter worden. Bedrijfsonderdelen krijgen een grotere mate van zelfstandigheid en beschikkingsbevoegdheid toebedeeld. Projectgerichte organisatiestructuren ontstaan en doen de bestaande hiërarchische en juridische bedrijfsstructuren verdampen, waardoor geleidelijk aan *VIRTUELE BEDRIJVEN* en *BEDRIJFSAKTIVITEITEN* ontstaan.

De innerlijke creatieve kracht gevoed van het *VIRTUELE BEDRIJF*, gevoed door *Internet*, leidt er toe dat de vier overige productiefactoren interactief bij elkaar komen, zonder specifieke ondernemersactiviteit.

Hierdoor zal de productie factor *ONDERNEMERSAKTIVITEIT* met als beloning '**WINST**' geleidelijk aan verdwijnen en komt de netto toegevoegde waarde volledig ten goede aan de overige productiefactoren *KNOW HOW*, *KAPITAAL*, *ARBEID* en *INFORMATIETECHNOLOGIE*.

Mocht er al winst voor ondernemersactiviteit ontstaan, dan zal die fiscaal voor 100 % worden afgeroomd, in plaats van die winst via ingewikkelde constructies naar het buitenland, als fiscale paradijzen, te laten afvloeien.

Beloningen voor de overblijvende productiefactoren kunnen dan dienen om de productiefactoren in stand te houden en de aanwezige koopkracht te herverdelen.

- BELONING VOOR KNOW HOW EN KAPITAAL

BELONING voor de productie factoren *KNOW HOW* en *KAPITAAL* dienen ter financiering van de *RESEARCH* en de *UITBREIDINGS-* en *VERVANGINGS* *INVESTERINGEN*.

Het zijn de *PRIMAIRE BANKEN* die voor reallocatie van de productiefactoren *KNOW HOW* en *KAPITAAL* zorgen.

Zij kunnen binnen een liberaal marktmechanisme, maar onder toezicht van de Overheid de geldstroom voor reallocatie van deze productiefactoren waarborgen.

- BELONING VOOR ARBEID

BELONINGSSYSTEMEN voor *ARBEID* gekoppeld aan de prestatie die wordt geleverd, gedifferentieerd vastgelegd in beoordelingssystemen gebaseerd op '*MERIT RATING*' raken achterhaald.

DE BELONING voor de *PRODUKTIE FAKTOR ARBEID* in de traditionele zin in de vorm van loon naar werk, zal overgaan in een beleving van de arbeid zelf als realisatie van de creatieve activiteit die in iedere mens tot uitdrukking komt, naar analogie van de waarde die de betekenisrijke van arbeid, binnen de communicatieve en contemplatieve levenssfeer, met zich meebrengt.

ARBEIDSLOOS BASISINKOMEN, zoals dat nu reeds voor een groot aantal groepen in de samenleving geldt, zal ieders deel zijn, waarbij de beloning voor arbeid voor een deel zit in de beleving en de betekenisrijke van arbeid zelf.

ARBEID KRIJGT EEN VIRTUEEL KARAKTER, WAARBIJ VRAAG EN AANBOD REGIONALISEERT EN INTERNATIONALISEERT, DOOR :

- *RELATIEF LAGE KOSTPRIJS voor de RIJKE LANDEN*
- *FLEXIBILISERING MIDDELS INTERNET*

- *BELONING VOOR de PRODUKTIEFAKTOR INFORMATIETECHNOLOGIE*

De *PRODUKTIVITEIT* van de *PRODUKTIEFAKTOR INFORMATIETECHNOLOGIE* zal zo hoog oplopen, terwijl de *INFORMATIEKOSTEN* zo zullen afnemen, dat aanzienlijke meerwaarde, als toegevoegde waarde, in de vorm van *INFORMATIE BELONING* door deze *VIRTUELE PRODUKTIEFAKTOR* zal worden opgeroepen.

De overheid zal juist een beroep doen op een belasting op de meerwaarde van deze *PRODUKTIEFAKTOR INFORMATIETECHNOLOGIE* omdat door een belastingheffing op de informatiestroom, volgens het beginsel van belasting naar de minste pijn en toenemende financiering van het Basisinkomen gewaarborgd is.

DE COLLECTIEVE SECTOR versus INFORMATIE TECHNOLOGIE BELASTING

VIRTUELE BEDRIJVEN, die deze *VIRTUELE REALITEIT* weten te creëren, zullen ongetwijfeld de koopkracht naar zich toe weten te trekken, zijn daarom de aangewezen bron om de inkomenshervdeling op te baseren in de vorm van een *INFORMATIE TECHNOLOGIE BELASTING* gebaseerd op het informatie technologie draagkracht beginsel in de z.g. Bit Tax als een bit belasting van 1 euro cent per Mbit datatransmissie, hetgeen miljarden aan overheidsinkomsten zal opleveren.

INFORMATIE TECHNOLOGIE BELASTING IN DE VORM VAN TRANSACTIEBELASTING OF BIT-TAX.

De collectieve middelen worden gevonden door de toegevoegde waarde voor Informatie Technologie voor 100 % te belasten, of voor dat percentage dat door de verdeling in collectieve en particuliere bestedingen wordt bepaald en haalbaar is.

TRANSACTIEBELASTING

In juni 1996 is een experiment gestart in de vorm van I_Pay. Voor de klant van een deelnemende bank wordt een I_Rekening geopend. Deze rekening is gekoppeld aan een normale rekening van de klant en moet zelf zorg dragen voor voldoende saldo op de I_Rekening. De klant maakt zelf een opdracht tot betaling aan en na het gebruik van een geheim wachtwoord wordt deze opdracht voorzien van een digitale handtekening. Via internet wordt de betalingsopdracht verstuurd.

De acceptant voorziet de opdracht ook weer van een digitale handtekening en verstuurt de opdracht naar Interpay, die na controle zorg draagt voor de daadwerkelijke betaling.

Op de daadwerkelijke betaling kan dan 1 % transactiebelasting worden geheven.

BITTAX

De Bittax is een alternatieve belasting op elektronische gegevensoverdracht. Er wordt belasting geheven over het aantal bytes dat nodig is voor de overdracht van de informatie. Het aantal bytes zegt echter niets over de waarde van de informatie die wordt verstuurd, terwijl in de huidige belastingsystemen de heffingsgrondslag de waarde is.

DEEL 3 MODELMATIGE BENADERING VAN ARBEID

ARBEIDSPRODUKTIVITEITSSTIJGING EN STRUCTURELE WERKGELEGENHEID

Stijgende arbeidsproductiviteit als gevolg van de ontwikkeling in de technologie, maakt de 'werktijd' per dag, maar ook de 'werktijd' gedurende het leven van eenieder steeds korter, in plaats van groeiende lonen conform de arbeidsproductiviteitsstijging.

De belangrijkste oorzaak van de enorme stijging van de arbeidsproductiviteit ligt in de doorbraak van de automatisering, zowel in de primaire en secundaire sector, maar nu ook in de tertiaire en quataire sector van de samenleving.

WERKGELEGENHEID

Bij een Nationaal Product voor Nederland van € 500 miljard, zal bij een arbeidsproductiviteit van € 100.000 per medewerker per jaar, de werkgelegenheid precies 5 miljoen arbeidsjaren bedragen bij een werkweek van 40 uur gedurende 40 weken per jaar, gelijkwaardig aan 5 miljoen maal 1600 arbeidsuren = 8 miljard arbeidsuren.

BESTEDINGSEVENWICHT

In 1998 betekent voor de Nederlandse situatie een werkgelegenheid van 5 miljoen medewerkers, gedurende 40 uur per week en 40 weken per jaar.

'*bestedingsevenwicht*', dat wil zeggen een *inkomensevenwicht* bij '*volledige werkgelegenheid*'.

CONJUNCTURELE WERKLOOSHEID

Door een tekort van de *effectieve vraag* van € 30 miljard, zal bij een multiplier van $1 \frac{2}{3}$ het *inkomensevenwicht* € 50 miljard lager liggen dan het *bestedingsevenwicht* en wel op een niveau van € 450 miljard gulden.

Dat betekent een *conjuncturele werkloosheid* van $\frac{€ 50 \text{ miljard}}{€ 100.000} = 500.000$ werknemers.

STRUCTURELE WERKLOOSHEID

J.M.Keynes vermeldt al in 1931 dat technologische vernieuwingen zullen leiden tot technologische ofwel structurele werkloosheid. *Keynes* concludeert daaruit, dat de mensheid zijn economisch probleem op den duur tot een oplossing brengt.

Prof. dr. F.L.Polak heeft er in 1958 al op gewezen dat er in het jaar 2000 machines bestaan die alles kunnen en vrijwel niets kosten, waarbij de technische ontwikkeling naar microcomputers zou voeren die zo klein zouden zijn dat ze op een vingertop te dragen zijn.

De chip is helemaal niet zo wonderbaarlijk en reeds een halve eeuw geleden voorspeld.

Polak zegt verder dat in termen van de traditionele werkgelegenheid er in het jaar 2000 een structurele werkloosheid zou zijn van $1\frac{1}{2}$ miljoen van de 5 miljoen medewerkers, dus een werkloosheid van 30 %.

Polak concludeert al dat '*arbeidstijdverkorting de enige oplossing biedt*'.

Arbeidstijdverkorting is niets anders dan een logisch uitvloeisel van ons doel : produceren tegen zo weinig mogelijk geld en arbeidsinspanning.

WE STREVEN NAAR KAPITAALINTENSIEVE BEDRIJVEN.

STIJGING VAN DE ARBEIDSPRODUCTIVITEIT

Uit de concrete cijfers over arbeid bij de bedrijven en instellingen blijkt dat de toename van de informatie technologie leidt tot een stijging van de arbeidsproductiviteit met een meetkundige reeks van telkens 3 % per jaar.

Deze vooronderstelling wordt in de bijlage 1 inductief aangetoond, door gedurende een periode van 6 jaren, vanaf 1994 tot 2000 aan de hand van de dagelijkse publicaties en berichtgeving de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit te inventariseren.

De gevolgen van de stijging van de arbeidsproductiviteit zijn voor de hoogte van de arbeidsproductiviteit per jaar, per medewerker in onderstaande tabel uitgewerkt.

jaar	toename arb.prod	cum. toename arb.prod.	arbeidsproductiviteit per jaar/per medewerker
- 1994			200.000
- 1995	3 %	3 %	206.000
- 1996	6 %	9 %	218.360
- 1997	9 %	19 %	238.012
- 1998	12 %	33 %	266.573
- 1999	15 %	53 %	306.588
- 2000	18 %	80 %	361.738

Arbeidsproductiviteit stijging zal tot de eeuwwisseling in een rekenkundige groei terechtkomen, waardoor de arbeidsproductiviteit in het jaar 2001, bijna 200 duizend Euro per medewerker per jaar bedraagt, inclusief een inflatiegraad, die door de invoering van de EMU uiterst gering zal zijn.

MAKRO ECONOMISCH MODEL MET OVERHEIDSINVLOED EN BUITENLANDSE HANDEL

$$C = 0,75 (Y - B) + 50 \text{ miljard}$$

$$M = 0,35 Y$$

$$I = 50 \text{ miljard}$$

$$B = 0,4 Y$$

$$O = 100 \text{ miljard}$$

$$N = 5 \text{ miljoen}$$

$$E = 100 \text{ miljard}$$

$$a = 200.000$$

$$Y = \frac{1}{(1 - c + m)} \times \text{aut.best} = \frac{1}{(1 - 0,75 + 0,35)} \times 300 = \frac{1}{6/10} \times 300 = \text{€ } 500 \text{ miljard.}$$

Bij een loonquote van 0,8 bedraagt de bruto loonsom $0,8 \times 500 \text{ mld} = \text{€ } 400 \text{ mld}$.

Volledige werkgelegenheid bedraagt in dit model 8 mld arbeidsuren, derhalve bedraagt het uurloon $400 \text{ mld loonsom} / 8 \text{ mld arbeidsuren} = \text{€ } 50 \text{ per uur}$.

Door de stijging van de arbeidsproductiviteit van 100.000 naar 200.000 euro per medewerker per jaar, kan dit nationaal product van 500 mld euro worden gerealiseerd met 4 mld arbeidsuren.

Bij gelijkblijvende loonquote van 0,8 zou het uurloon als gevolg van de stijging van de arbeidsproductiviteit, stijgen naar 400 mld loonsom / 4 mld arbeidsuren = 100 euro per uur.

Deze loonstijging naar rato van de stijging van de arbeidsproductiviteit, die in de gangbare opvatting acceptabel wordt geacht als doelstelling van de eisen van de vakcentrales, staat diametraal tegenover de werking van het marktmechanische op de arbeidsmarkt, waarbij de productiefactor arbeid door regionalisering en internationalisering het karakter krijgt van een homogeen product.

De informatietechnologie doet de juridische en organisatorische structuur van de bedrijven verdampen en er ontstaan netwerken van projectmatige activiteiten, waarbij arbeid via internet en de Centra voor Werk en Inkomen, zijn weg zoekt en daarop naadloos aansluit.

ARBEIDSTIJDVERKORTING ALS GEVOLG VAN GESTEGEN ARBEIDSPRODUCTIVITEIT

Uit het onderstaande Keynesiaanse model blijkt dat de structurele werkgelegenheid bij een 40 uren werkweek gedurende 40 weken per jaar, zal afnemen van 5 miljoen naar 2,5 miljoen medewerkers, als de arbeidsproductiviteit stijgt van € 100.000 naar € 200.000 per medewerker per jaar.

Bestedingsevenwicht van € 500 miljard zal dan bij een arbeidsproductiviteit van € 200.000 een '*structurele werkgelegenheid*' opleveren van ruim 2,5 miljoen arbeidsjaren van 1600 uur per jaar. (40 weken x 40 uren), maakt in totaal 4 miljard arbeidsuren.

Korter werken en meer communicatief arbeiden met een overmaat aan betekenisstijd, behoort dan tot de mogelijkheden.

- De beroepsbevolking bedraagt in 1994 reeds 6 miljoen medewerkers;
- De aanwas van de beroepsbevolking gedurende de komende 10 jaren tot aan 2001 bedraagt nog eens 4 miljoen medewerkers, bestaande uit een instroom vrouwelijke en allochtone medewerkers, in totaal 10 miljoen flexie medewerkers;
- Structurele werkgelegenheid van 4 miljard arbeidsuren verdeeld over 10 miljoen medewerkers bedraagt in totaal 400 werkuren, dat is 80 dagen per jaar, van 5 uren per dag per medewerker;
- De bedrijfstijdverlenging tot vol continue dienst voor alle branches en alle sectoren van het bedrijfsleven biedt de mogelijkheid de productie in 4 shifts van 5 uren per dag, dus 20 uren per dag effectieve productie op te voeren, in afwisseling met 4 uren per dag voor onderhoud en revisie.
- ***De arbeidstijdverkorting die moet worden doorgevoerd leidt dan tot een tweedaagse werkweek van 5 uren per dag per medewerker, voor in totaal 10 miljoen flexie medewerkers;***

MICRO ECONOMISCH MODEL ARBEIDSLOON

Het aanbod van arbeid bedraagt 10 miljoen medewerkers.

De vraag naar arbeid is erg elastisch, omdat bedrijven relatief een grotere toename van de vraag naar arbeid laten zien in relatie tot de daling van de beloning voor arbeid.

Bij een prijselasticiteit van de vraag naar arbeid van $-1/20$, luidt de vraagfunctie naar arbeid bij benadering $q = -1/20 p + 15$ milj.

De aanbod functie luidt $q = 10$ milj.

Het equatieloon bedraagt $-1/20 p + 15$ milj $\rightarrow p = 100$ euro per uur.

De beloning voor arbeid zal daardoor nagenoeg ongewijzigd blijven op het niveau van een uurloon van € 100, terwijl deze beloning voor arbeid wordt gecombineerd met een basisinkomen

DEEL 4 ARBEID EN BASISINKOMEN

POLITIEKE STANDPUNTEN INZAKE BASISINKOMEN ZIJN STERK VERDEELD NEGATIEVE ASPECTEN VAN HET BASISINKOMEN

- Mensen gaan minder werken of stoppen helemaal met werken;
- Werklozen gaan niet eens werken, ook al zouden ze kunnen;
- Het arbeidsaanbod daalt zo sterk, dat de economie ineens stort;
- Wie moet de kosten van het basisinkomen opbrengen;
- Financiering van het basisinkomen is onhaalbaar;
- De concurrentiepositie van Nederlandse bedrijven komt onder druk te staan;
- Het basisinkomen lost de problemen van het sociale zekerheidsstelsel niet op;
- Het is onrechtvaardig, om de belastingdruk op een kleine groep van de bevolking af te wentelen;
- De VVD is glashard tegen een basisinkomen, omdat dit haaks staat op ons grootste probleem, de inactiviteit onder de beroepsbevolking;
- Het CDA is tegen omdat het basisinkomen te laag en te duur is;
- Binnen D66 staat het basisinkomen ter discussie;
- De PvdA ziet het basisinkomen voorlopig als contraproductief;
- GroenLinks wil experimenteren met werklozen boven de 50 jaren en wel met mensen die langer dan 5 jaar in de bijstand zitten.

VVD

Al in 1978 in een wetenschappelijke Studie "*ARBEIDSTIJDVERKORTING op AFBETALING*" heeft de VVD voorgesteld om de werklozen door arbeidstijdverkorting aan het werk te krijgen en wel budgettair neutraal.

De werkloze die door arbeidstijdverkorting gaat werken:

- Bespaart voor € 10.000 aan uitkering op de collectieve middelen;
- maakt voor 2 personen een arbeidsloos inkomen mogelijk;
- verbod om te werken komt te vervallen;
- deelname aan het virtuele bedrijf wordt mogelijk;
- additionele beloning voor arbeid wordt mogelijk.

De VVD is ook voorstander van afschaffing of verlaging van het minimumloon, eveneens ter bevordering van de werkgelegenheid.

1994 VVD "*NEDERLAND MOET WEER AAN DE SLAG*" heeft als uitgangspunten:

- de partij neemt een productivistisch standpunt in;
- een toenemende werkloosheid en passiviteit is volstrekt onaanvaardbaar;
- een toenemende belasting van de werkenden is eveneens onaanvaardbaar;
- het verschil tussen betaalde arbeid en uitkering moet worden verhoogd;
- de sociale zekerheid wordt beperkt tot een basisstelsel van 60% van het wettelijk minimum loon, het z.g. ministelsel.

1995 De morele blokkade op het basisinkomen wordt aldus geformuleerd:

- het sociaal recht op inkomen is gebonden aan arbeidsplicht;
- het ideaal van volledige werkgelegenheid leeft nog steeds;
- een uitkering is een uitdrukking van solidariteit en wordt alleen verstrekt naar de mate van sociaal genormeerde behoefte;
- workfare als politieke werkverschaffing, geldt als voorwaarde voor een uitkering;
- het basisinkomen is een flagrante schending van het prestatiebeginsel en leidt tot passieve afhankelijkheid en consumptieve ledigheid;

- het basisinkomen leidt tot een tweedeling in de samenleving;

Zalm van de VVD, Minister van Financien van Paars I en II, daarentegen is voorstander van het basisinkomen omdat:

- het basisinkomen beantwoordt aan liberale waarden van zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid;
- het wegnemen van de armoedeval geeft een economische en morele prikkel tot betaalde arbeid;
- werklozen die gaan werken worden niet gekort op hun geïndividualiseerd basisinkomen, zodat het 'liberale principe' loon naar werken ongehinderd van toepassing blijft.

CDA

1993 *CHRISTELIJK NATIONAAL VAKVERBOND*

Het Christelijk Nationaal Vakverbond schetst het *toekomstig ARBEIDSBESTEL* in haar werkdocument "*Werken aan zorg/ Zorg voor werk*."

Het systeem van inkomensverwerving en sociale zekerheid moet volgens het C.N.V. radicaal om.

Het plan kent twee scenario's waaruit pas later in 1994 zal worden gekozen:

Plan 1: Weinig rechten en weinig plichten

Basis inkomen voor iedereen, waarbij het stelsel van sociale zekerheid wordt afgeschaft. Iedereen ontvangt jaarlijks een niet al te hoog, vastgesteld en gelijk inkomen. Het is daarin je eigen keuze of je gaat werken om dat inkomen aan te vullen.

Plan 2: Veel rechten en veel plichten

Iedereen ontvangt een gegarandeerd stevig inkomen, daar staat tegenover dat iedereen in dienst is van de arbeidsvoorziening organisatie, die er voor zorgt dat je aan het werk blijft. In ruil voor het inkomen, geldt de plicht om te werken, waarbij ook arbeid die momenteel niet wordt betaald als werk wordt aangemerkt, zoals huishoudelijke taken en vrijwilligerswerk

1994 *CDA STANDPUNTBEPALING* bij monde van Sytze Faber

- Geïndividualiseerde negatieve inkomstenbelasting als basisinkomen verschaft sociale bescherming zonder sollicitatieplicht, partnertoets of vermogenstoets;
- Het basisinkomen sluit aan bij christen democratische begrippen als persoonlijke verantwoorde-lijkheid en solidariteit;
- Het basisinkomen maakt de factor arbeid veel goedkoper;
- Iedereen kan dit zelf aanvullen via regulier werk, klusjes, samenwonen of deeltijd baan.

PvdA SOCIALISTISCHE VISIE OP ARBEID IN DE PRAKTIJK

- Arbeid is enerzijds een *MIDDEL* om in de behoefte te voorzien, anderzijds een *DOEL* om levensvervulling te geven;
- Arbeidsethos omvat de behoefte om actief te zijn en de plicht om bij te dragen aan de verbetering van de samenleving;
- Onbetaald en betaald werk zijn onderling gelijkwaardig en moeten onderling worden herverdeeld;
- de relatie tussen arbeid en inkomen kan geleidelijk aan flexibel worden;
- we bereiken een arbeidstijdverkorting naar een 5-urige werkdag en een 25-urige werkweek;

- we gaan ook naar een korter werkjaar als gevolg van langere vakanties, snipperdagen, ouderschapsverlof en educatief verlof.

ONDER HET BEGRIP ARBEID van de PvdA WORDT VERSTAAN:

- alle moeite, pijn en vreugde om iets tot stand te brengen, zich inzetten om de hele werkelijkheid van mens, dier en aarde in een zinvol verband bijeen te houden.
- alles wat mensen doen om te voorzien in hun levensonderhoud. Naast de betaalde arbeid dragen daaraan bij de huishoudelijke en de vrijwillige arbeid.

KENMERKEND VOOR ARBEID IS:

- de mate waarin de activiteit verplicht is, als een sociale, morele of een contractuele verplichting. De verplichting voelen om iets te doen, hoeft niet te betekenen dat de activiteit niet tegelijkertijd leuk kan zijn. Plicht en plezier sluiten elkaar niet uit, integendeel zou je zeggen.

Een principiële tegenstelling tussen arbeid en vrije tijdsbesteding hoeft niet te bestaan en zal dan ook geleidelijk aan verdwijnen.

- de mate waarin de activiteit mede in de behoefte van een ander kan voorzien en of de activiteit een bijdrage levert aan de samenleving.

BETAALDE ARBEID

Betaalde arbeid levert materieel inkomen op en daarnaast status, macht, plezier in het werk om het werk en sociale contacten.

ONBETAALDE ARBEID

In de welzijnssector heeft in de afgelopen tientallen jaren een verschuiving plaatsgevonden van onbetaalde arbeid naar betaalde arbeid (pastorale werkers, bejaardenzorg, ziekenzorg, onderwijs etc).

De collectivisering en de professionalisering in de sociale diensten sector roept weer reacties op .

Als onbetaalde arbeid komt voor:

- *VRIJWILLIGERSWERK*, als arbeid in georganiseerd verband onverplicht en onbetaald ten behoeve van anderen of de samenleving.

De helft van de bevolking neemt eraan deel voor ongeveer 5 uren per week.

Meestal niet verricht door werklozen, die in veel gevallen geen arbeid mogen verrichten om hun uitkering niet te verliezen.

- *HUISHOUDELIJKE ARBEID* , als een voorwaarde voor het doen functioneren van het betaalde economische systeem.

Huishoudelijk werk is voor gehuwde vrouwen een vanzelfsprekende verplichting, waar je niet voor kiest, je krijgt ermee te maken en voor de alleenstaande is het een noodzaak.

Huishoudelijke arbeid is voor samenleving en individu van grote sociale betekenis, waaraan men zijn identiteit ontleent, zoals anderen aan betaald werk.

De verhouding tussen *ONBETAALDE ARBEID* en *BETAALD WERK* groeit naar een evenwicht door:

- de structurele werkloosheid (500.000 personen);
- de Ziektewet (1.000.000 personen);
- de arbeidstijdverkorting (1.000.000 personen);
- de AOW, VUT en WAO (2.000.000 personen);
- de studiefinanciering (500.000 personen);

-de tussentijdse uitbreiding TUT van 1998 als de Wet Financiering Loopbaanonderbreking, waarbij de werknemer het recht verwerft gedurende een jaar op een arbeidsloos inkomen

van € 500 bruto per mnd en netto € 300 per mnd, als zijn plaats wordt ingenomen door een langdurig werkloze herintreder.

Van de 10 miljoen volwassenen zijn er 5 miljoen buiten de betaalde arbeid en eveneens 5 miljoen binnen het betaalde arbeidscircuit opgenomen.

Dit leidt weer tot een toename van de *PROSUMPTIE*, als *PRODUKTIE* direct voor de *CONSUMPTIE* buiten de arbeidsmarkt om, binnen de onzichtbare sector van onbetaald huishoudelijk werk en vrijwilligerswerk en het betaald zwart werk, hetgeen ongeveer 30 % van het Bruto Nationaal Product omvat.

SOCIALE RECHTVAARDIGING VAN HET BASISINKOMEN

Het basisinkomen wordt gerechtvaardigd door de opvatting:

- het basisinkomen geldt als tegemoetkoming voor onbetaalde activiteiten;
- het basisinkomen geeft een gelijk recht op alle hulpbronnen, die niet herleidbaar zijn tot individuele inspanningen, waardoor onrechtvaardige verschillen in keuzemogelijkheden tussen individuen grotendeels worden weggewerkt;
- door een zo hoog mogelijk haalbaar basisinkomen, wordt de positie van diegenen met de minste keuzemogelijkheden, zo veel mogelijk verbeterd;
- het basisinkomen zal de minst bedeelden in de samenleving meer vrijheid geven om hun eigen leven in te richten;
- ongelijkheid in keuzemogelijkheden is slechts gerechtvaardigd als :
 - het voortkomt uit eigen, door ons zelf te beïnvloeden inspanningen;
 - het voortvloeit uit eigen vrije keuzes in het verleden;
 - het tot voordeel strekt van de minstbedeelden.

Het arbeidsethos heerst sterk in de huidige samenleving. Ieder die in staat is betaald werk te verrichten, moet ook daadwerkelijk aan de arbeidsmarkt deelnemen. Het arbeidsethos kent een ethische waarde toe aan arbeid in het algemeen en aan betaalde arbeid in het bijzonder. Het basisinkomen lijkt strijdig met dit arbeidsethos. Arbeid en inkomen worden van elkaar losgekoppeld, waardoor mensen de mogelijkheid krijgen om af te zien van betaalde arbeid. Wie niet werkt zal niet eten. Dit arbeidsethos leidt tot strikt voorwaardelijke sociale verzekeringen en bijstandsvoorzieningen.

Door de aanhoudende en toenemende structurele werkloosheid is de waarde van arbeid vanaf het midden der zeventiger jaren ter discussie komen te staan.

Het streven naar volledige werkgelegenheid past in het arbeidsethos, waarbij het individu niet alleen het recht heeft op werk, maar ook de plicht heeft dat recht te gebruiken, door een betaalde arbeidsprestatie te leveren.

Post modernisten, die los komen van het arbeidsethos, pleiten voor een bredere en aanvullende beleidsdoelstelling om arbeid op een hoger plan te tillen, door het recht op werk aan te vullen met een individueel recht op inkomen te geven.

Het gaat niet om de tewerkstelling van iedereen die kan werken, maar om de uitsluiting van alle onvrijwillige werkloosheid.

Deze interpretatie van volledige werkgelegenheid past in een meer postmoderne opvatting, waarin het individu de vrijheid wordt toegekend om te kiezen tussen betaalde arbeid en andere activiteiten.

INTRINSIEKE WAARDE VAN ARBEID VANUIT HET ARBEIDSPROCES

Arbeid leidt tot zelfrespect middels:

- de waardering die het loon voor de arbeidsprestatie tot uitdrukking brengt;
- de individuele economische onafhankelijkheid die het loon voor de arbeidsprestatie met zich brengt;
- betaald werk is de meest directe weg naar economische zelfstandigheid en maatschappelijke betrokkenheid;

- betaald werk is een belangrijke sleutel voor de verdeling van inkomen, macht, status en culturele participatie;
- het sociaal en cultureel planbureau heeft uit een onderzoek vastgesteld dat:
 - 75 % van de werklozen zich maatschappelijk uitgeschakeld voelt;
 - 70 % van de werklozen zich sociaal geïsoleerd voelt;
- disciplinerende en tijdsstructurerende zijn van het grootste belang voor een individu om zijn leven vorm te geven en voorkomt zo een situatie van ongewenste vrijheid;

INSTRUMENTELE WAARDE VAN ARBEID

Het is economisch noodzakelijk dat iedereen die daartoe in staat is, ook werkt. Deze noodzaak rechtvaardigt een geïnstitutionaliseerde arbeidsplicht en het streven naar volledige werkgelegenheid voor de beroepsbevolking.

Deze economische interpretatie wordt aangevuld met de ethische interpretatie, waarbij het individu zijn verantwoordelijkheid tegenover de samenleving vorm moet geven door arbeid, het arbeidsethos.

Ook in het nieuwe burgerschapsideaal wordt de nadruk gelegd op de sociale plichten van de individuele burger, die geactiveerd moet worden om zijn verantwoordelijkheden, waaronder het verrichten van betaalde arbeid, te hernemen.

Het populaire activerende arbeidsmarktbeleid van de jaren negentig is een vertaling van dit streven.

KLASSIEKE DOELSTELLING ARBEIDERSBEWEGING EN SOCIALISME

Vanuit de arbeidswaardeleer van het Marxisme was een van de doelstellingen, de afschaffing van al het arbeidsloos inkomen, omdat alleen door arbeid toegevoegde waarde wordt gecreëerd.

Het ontvangen van een inkomen, zonder dat daar een evenredige arbeidsprestatie tegenover staat, is onacceptabel.

De sociaal-democratie heeft zich daarom lang op het standpunt gesteld, dat iedereen die daartoe instaat is wel moet werken, volgens een soort arbeidsplicht.

Ook in het gedachten goed van het CDA geldt arbeid eveneens als een burgerplicht. De solidariteitsgedachte heeft betrekking op de relatie tussen actieven en niet actieven, waarbij de actieven sociale premies opbrengen voor de financiële zekerheid van de niet actieven. Het plichtskarakter van arbeid wordt met dit principe gerechtvaardigd.

Een grotere arbeidsparticipatie versterkt de morele grondslag van de verzorgingsstaat en versterkt de cohesie van de samenleving.

CONCLUSIE :

Begin jaren negentig is de traditionele arbeidsethiek weer in ere hersteld en verbonden met een nieuw ideaal van burgerplicht.

HERDEFINIËRING VAN ARBEID

Naast ongeveer 5 miljoen mensen die betaalde arbeid verrichten, zijn er 5 miljoen mensen die onbetaald werk verrichten, in de vorm van vrijwilligerswerk, huishoudelijk werk, educatief werk of sociaal en cultureel werk.

De centrale plaats van betaald werk, van de loonarbeid, wordt gerelativeerd door de toenemende vervreemding van de arbeid ten opzichte van het product, het bedrijf, de maatschappij en het individu als de drager van arbeid zelf.

Critici van de traditionele arbeidsethiek, zoals Achterhuis, pleiten voor een herdefiniëring van 'arbeid'.

Herdefiniëring van arbeid volgens andere criteria dan de productivistische visie, uitgaande van de natuurlijke omgeving en van de werknemers zelf, zou een uitweg kunnen bieden. Burgerrechten dienen juist universeel en onvoorwaardelijk te zijn en druisen in tegen het traditionele arbeidsethos, dat eerste en tweederangs burgers veroorzaakt en tot een tweedeling in de maatschappij leidt.

ARBEID TER VERHOOGING VAN DE KWALITEIT VAN HET LEVEN.

1975 Kuiper geeft een nieuwe invulling aan het begrip arbeid.

Productieve arbeid als de voortbrenging van goederen en diensten;

Relatieve arbeid als het welzijnswerk, dat de relatie tussen individuen en groepen mensen bevordert;

Bezinningsarbeid, als de religieuze, analytische of intuïtieve bezinning op het menselijke bestaan.

Arbeid wordt een bezigheid ter verhoging van de kwaliteit van het leven. De zijns waarde van het individu krijgt de voorkeur boven de nutswaarde van arbeid.

Dahrendorf spreekt over het vervangen van betaalde arbeid door 'een maatschappij van menselijke activiteiten, waardoor loskoppeling van arbeid en inkomen een logische consequentie vormt.

De nadruk komt te liggen op het verrichten van arbeid die persoonlijke voldoening schenkt en daarmee ook een bijdrage aan de samenleving inhoudt.

Arbeidsplicht wordt vervangen door een arbeidsrecht dat leidt tot :

- zelfverwerkelijking van het individu in zijn arbeid;
- bestaansrecht als fundamenteel mensenrecht;
- burgerrecht op een gegarandeerd en onvoorwaardelijk inkomen.

Het basisinkomen geeft een basishonorering voor onbetaalde menselijke activiteiten ten bate van individu, gezin en samenleving.

Daarnaast stimuleert het basisinkomen alternatieve vormen van maatschappelijke participatie, zoals educatie, politieke participatie, vrijwilligerswerk, zelfhulp en gemeenschappelijke activiteiten.

TIJDELIJKE OPLEVING en AFBRAAK VAN HET ARBEIDSETHOS

HANS ACHTERHUIS De comeback van de Arbeidsmoraal 1984.

- in 1995 gaat Huub Achterhuis als de dan 55 jarige filosoof en hoogleraar aan de universiteit van Twente nader in op de opleving van de arbeidsmoraal.

- Het belang van betaald werk wordt weer nieuw leven ingeblazen.

- De nieuwe werkpropheten hebben de wind in de rug, met de opleving van de economie, ontstaan de banenplannen, het jeugd werk garantie plan, Melkert banen Plan 1, Melkert banen Plan2 en Melkert banen Plan 3.

- Het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in 1985 over het basisinkomen, werd binnen een dag aan flarden geschoten.

- Carrière maken raakt weer in en een uitkering is uit.

- Blijkbaar zit in de menselijke aard een sterk verlangen om nuttig te zijn, iets te betekenen, iets te verrichten. Als de samenleving er in slaagt dat gevoel te cultiveren en te belonen, krijgt ze ijverige burgers.
- Er schuilt een politiek gevaar. Als de politiek er niet in slaagt de door haar zelf aangewakkerde werkdrang te bevredigen door voldoende banen te scheppen, haalt ze zich een hoop ellende en teleurstelling op de hals.

TON GEURTSSEN als de leerling van Hans Achterhuis schrijft in “OPKOMST, ONTWIKKELING EN MOGELIJKE ONDERGANG VAN HET WESTERSE ARBEIDSETHOS”

- Het paarse kabinet in 1996 heeft als motto : “werk, werk en nog eens werk” Socialisten en Liberalen hebben elkaar nu ook op dit vlak gevonden. Wie niet werkt wordt met de nek aangekeken.
- Werk is volgens de heersende moraal niet alleen de bron van ons aller geluk en welvaart, het is ook nog eens een medicijn voor alle kwalen, van criminaliteit tot psychische depressies.
- De paradox van het Westerse arbeidsethos is dat arbeid zowel wordt verheerlijkt als verguisd. De maatschappij doet er alles aan om het werkleed te verzachten, middels vakbonden, welzijnswerkers, automatisering, hogere lonen, meer vrije tijd tot aan kindercrèches toe, maar aan de andere kant staat wie niet werkt maatschappelijk buiten spel.
- Toch houdt Ton Geurtsen een pleidooi voor minder, in plaats van meer betaald werk, als een welkome oproep tot bezinning.
- Het is zowel in het belang van het individu, als van de maatschappij en het milieu om te stoppen met het alsmaar opschroeven van het bruto nationaal product, dat slechts een deel van de maatschappelijke activiteiten meet. Alles wat zich buiten loonverband afspeelt zit er immers niet in. Ook de ‘gevoelstemperatuur’, de emotionele waarde van het dagelijks leven is niet meetbaar in een getal als het bruto nationaal product. En die temperatuur heeft alles te maken met de mate waarin iemand zijn levenslot aan het arbeidsethos ophangt. Behalve voor het maandelijkse loonstrookje en de goederen die daarmee gekocht kunnen worden, kan een persoon ook grote voldoening halen uit de omgang met familie, burens en vrienden.
- Het stelsel van loon en daarvan afhankelijke uitkeringen wil Geurtsen vervangen door een door de overheid betaald basisinkomen voor iedereen, dat zo laag mogelijk dient te zijn maar wel een bestaansminimum garandeert.
- Iedereen kan dan voor zichzelf kiezen in hoeverre hij of zij dat inkomen wil aanvullen.
- Betaalde arbeid krijgt dan de gewenste bescheiden plaats binnen onze cultuur, naast een pluriforme wijze van onbetaalde arbeid, die onze cultuur gaat verrijken.
- Het verbod op arbeid voor grote groepen in de samenleving wordt opengebroken en omgezet in een vrije keuze tot aanvullend betaald werk of onbetaalde arbeid.
- het nieuwe productivisme is ambivalent op de verhouding arbeid en techniek, in de vorm van low grade jobs en high quality jobs.
- het debat over werkloosheid concentreert zich op het gedrag en de motivatie van werklozen, terwijl het structurele karakter van de werkloosheid buiten beeld blijft .

HISTORISCH OVERZICHT ARBEIDSLOOS BASISINKOMEN BIJ DE P.v.d.A

De SDAP in 1894 opgericht, was een antikapitalistische, marxistisch georiënteerde partij in het teken van de klassenstrijd tussen arbeid en kapitaal.

- 1912 *NIEUW BEGINSELPROGRAMMA* van de SDAP, waarin de marxistische stelling dat crisis de maatschappij naar de eindrevolutie zou voeren, werd afgewezen;
- 1920 *SOCIALISATIE RAPPORT* van de SDAP geeft aan dat door gefaseerde socialisatie , langs de weg van de geleidelijkheid, het socialisme kan worden bereikt.

- 1935 *HET PLAN VAN DE ARBEID* (Vos en Tinbergen) stelt als doel :
 - een socialistische voortbrengingswijze, gekenmerkt door gemeenschappelijk bezit van de voornaamste productiemiddelen;
 - opheffing van de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid;
 - bestrijding van de enorme werkloosheid en armoede.
- 1944 Na de 2e wereldoorlog gaat de *SDAP* over in de *PARTIJ VAN DE ARBEID* (PvdA),
- de planning van de economische ontwikkeling als doelstelling van het beleid
- het gezin als hoeksteen van de maatschappij.
- 1951 *DE WEG NAAR VRIJHEID* , met daarin opgenomen:
 - inkomensverwerving middels loon voor arbeid;
 - arbeid leidt tot ontplooiing van de mens;
 - arbeid leidt tot de ontwikkeling van de persoonlijkheid;
 - in de arbeid ligt tevens een opdracht tot dienst aan de gemeenschap besloten.
- 1977 *DERDE BEGINSELPROGRAMMA* van de PvdA met als items:
 - neem afstand van het geloof in de economische groei;
 - zoek naar herverdeling van kennis, macht en inkomen;
 - zoek het evenwicht tussen mens en natuur te waarborgen;
 - onbetaalde arbeid wordt voor het eerst genoemd en erkend als productieve en maatschappelijk waardevolle arbeid;
 - arbeid moet bijdragen tot de instandhouding en verbetering van de samenleving;
 - arbeid moet voor het individu een vorm van levensvervulling zijn;
 - arbeid moet voor het individu een mogelijkheid tot zelfontplooiing geven;
 - Arbeid moet dus maatschappelijk nuttig zijn, dat wil zeggen:
 - genoeg materiele welvaart voor iedereen;
 - productie binnen door milieueisen gestelde randvoorwaarden;
 - gericht op instandhouding van de maatschappij;
 - meer kansen voor immateriële waarden, zoals kwaliteit van arbeid, vrijheid, gelijkheid en solidariteit.

- 1979 In de “*DISCUSSIE NOTA*” van *DE GALAN*, op het PvdA Congres. “Menigeen acht zich pas een volwaardig lid van de samenleving, als aan het arbeidsproces wordt deelgenomen”.

- 1982 In het *RAPPORT* van de *COMMISSIE van BRAM PEPER en CISKA WINKEL* van de PvdA wordt getwijfeld aan de doelstelling dat: “Het beleid gericht dient te zijn en te blijven op volledige en volwaardige werkgelegenheid”.

Men vraagt zich daarbij af:

- is volledige werkgelegenheid nog wel zo nodig? Buiten het betaalde werk is immers heel veel arbeid te verrichten!
- recht op basisinkomen in plaats van recht op betaalde arbeid;
- wat is de zin van het scheppen van nog meer werk, als het meeste werk helemaal niet zinvol is om te doen, terwijl dat werk producten oplevert waar niemand op zit te wachten.

- 1991 In de '*SOLIDARITEIT VOORBIJ*' van *PHILIPPE van PARIJS* worden de ethische uitgangspunten uiteengezet van drie modellen verzorgingsstaat.

a. *BISMARCKIAANS MODEL* gebaseerd op 'verzekering' en 'sociale zekerheid'.

Werknemers zien verplicht af van een deel van hun inkomen om een fonds te vormen voor onvoorwaardelijke uitkering bij ziekte, ongeval of onvrijwillige werkloosheid. De z.g. pareto verbeteringen gaan ervan uit dat een maatregel goed is, wanneer sommigen ervan profiteren zonder dat iemand anders eronder lijdt.

b. *BEVERIDGEEAANS MODEL* gebaseerd op 'solidariteit'.

Diegene die aanspraak maken op primaire inkomsten uit arbeid of kapitaal zien verplicht af van een deel daarvan om een fonds te vormen, dat elk lid van de samenleving een bestaansminimum verschaft, zoals heet Britse National Assistance (1948), de Nederlandse Bijstand (1965), de Belgische Minimex (1976), de Franse Revenuee Minimum d'Insertion (1988) en op Europees Niveau het Europees Sociaal Handvest.

c. *PAINEAANS MODEL* gebaseerd op billijkheid.

Al diegene die enigerlei vorm van inkomen genieten zien verplicht af van een deel ervan om een fonds te vormen waaruit elk lid van de samenleving 'zonder voorwaarden' eenzelfde inkomen wordt uitbetaald. Het z.g. Nederlandse Basisinkomen, of het Duitse en Engelse Basisinkomen, het Italiaans of Scandinavisch Burgerschapsinkomen het Franse Allocation Universelle, een Universele Toelage.

Het BASISINKOMEN vormt de breuk met het productivisme, door te kiezen voor meer vrije tijd in plaats van meer consumptie.

a. De ethische grondslag en rechtvaardiging voor het ongeconditioneerde basisinkomen is opgebouwd uit vier stadia van billijkheid t.w.:

Gelijk aandeel van de waarde van de 'initiële' hulpbronnen in relatie tot hun productieve doeleinden;

b. Billijkheid door compensatie van de tijdsfactor bij de natuurlijke hulpbronnen door een belasting op erfenissen en giften;
een egalitaire herverdeling van de opbrengsten daarvan; volgens het maximum criterium van de minimale toelage.

c. Billijkheid inzake een verhandelbaar recht op een gelijk aandeel in de vervuiling. Meer vervuiling dan een ander, hetzij rechtstreeks door consumptie, hetzij onrechtstreeks door productie, betekent dat men zich meer hulpbronnen toeigent, waarop allen een gelijk recht kunnen doen gelden.

d. Billijkheid inzake de verdeling van arbeidsplaatsrentes.

Met recht op een baan als schaarse hulpbron, die zich uit in onvrijwillige werkloosheid en in de ongelijkheid van de aantrekkelijkheid van een baan.

Dit vergt een mentale omwenteling inzake het begrip 'ARBEID'.

Arbeid wordt niet geleverd in ruil voor een salaris, net voldoende om te recupereren, maar 'WERK' is een voorrecht, dat bij het uitvoeren van bepaalde taken een reeks directe en indirecte voordelen oplevert, als een soort aftapkraan aangesloten op de rijkdom die door ons materiele, technologisch en organisatorisch erfgoed wordt voortgebracht.

-1993 "*HET VERDIENDE INKOMEN*" van de Wiardi Beckman Stichting :

basisinkomen binnen een sociaal liberale inkomenspolitiek, gebaseerd op rechtvaardigheid als gelijke verdeling van keuzemogelijkheden;

basisinkomen op het niveau van het sociaal minimum;

niet werkenden worden beloond voor het feit dat ze geen beslag leggen op de schaarse werkgelegenheid.

-1994 Het pamflet "*BASISINKOMEN IN DRIEVOUD*" van de PvdA is gebaseerd op de studie van het C.P.B. 'Nederland in Drievoud', dat uitgaat van:

European Renaissance met een activerend arbeidsmarkt scenario middels :

a. scholing van werklozen en arbeidsongeschikten;

b. sanctie's tegen werkweigerers.

Global Shift als doormodder scenario uitgaande van:

a. ministelsel met individuele minimumgarantie;

b. aangevuld met particuliere aanvullende verzekeringen;

Balanced Growth dat inzicht geeft in de gevolgen van een beperkt en geleidelijk ingevoerd basisinkomen;

- *EUROPEAN RENAISSANCE en GLOBAL SHIFT*

- a. Activerend arbeidsmarktbeleid probeert door vraag- en aanbodstimulering, de netto arbeidsparticipatie te vergroten.
- b. "Werk boven inkomen" als koers voor het sociale zekerheids- en arbeidsmarktbeleid, krijgt een nieuwe impuls door de WRR (1987) met het Rapport '*Activerend Arbeidsmarktbeleid*'
- c. Aangevuld met het Zweedse model, wordt in de tachtiger jaren, arbeidsvraag gecreëerd en druk uitgeoefend op het aanbod van arbeid, waardoor de werkloosheid terugloopt van 1 miljoen naar 500 duizend arbeidsplaatsen.
- d. De WRR probeert de valkuil van de sociale zekerheid, waardoor minder productieven uit het arbeidsproces worden gestoten als gevolg van te hoge loonkosten, te ontlopen door loonmatiging, loondifferentiatie en verlaging van het minimum loon.
- e. Stimulering van het aanbod van arbeid vindt plaats door :
 - bevordering van de arbeidsmobiliteit;
 - heroriëntatie van werklozen op de arbeidsmarkt in de vorm van werkervaringsplaatsen, vooral voor langdurig werklozen, allochtonen en jongeren;
 - tripartisering van arbeidsvoorziening;
 - eenvoud en doelgerichtheid in de arbeidsmarkt regulering;

RESULTAAT VAN HET ARBEIDSMARKTACTIVERINGS BELEID

	1990	2015
	-----	-----
verhouding actieven / niet actieven	80 / 100	100/100
werkloosheid	7,6 %	4,5 %
arbeidsongeschikten	12,5 %	9,0 %
participatiegraad voor vrouwen	50 %	70 %

- In 1993 neemt de werkloosheid sterk toe als gevolg van :
 - teruggang in de wereld economie;
 - recessie in de Verenigde Staten van Amerika;
 - de gevolgen van de Duitse eenwording tussen Oost en West Duitsland.
- Werklozen en arbeidsongeschikten worden gestimuleerd om werk te doen dat er eenvoudigweg niet is, zodat de vergroting van de arbeidsparticipatie, als doelstelling van het activeringsbeleid, niet wordt bereikt.

Conclusie : Het European Renaissance Scenario zal worden vervangen door het Global Shift Scenario van het Centraal Plan Bureau, waarbij uiteindelijk een drastische ingreep in de sociale zekerheid onvermijdelijk wordt, waarbij het z.g. Ministelsel wordt ingevoerd, dat een basis verzekering voorstaat, op een lager niveau dat het sociaal minimum.

Het voorwaardelijk sociale zekerheidsstelsel is economisch inefficiënt omdat de mensen feitelijk in hun keuze worden belemmerd door het impliciete marginale tarief van 100 %, de z.g. armoedeval, waardoor het niet lonend is arbeid te aanvaarden, terwijl arbeid wel vrije tijd kost.

BALANCED GROWTH

BASSINKOMEN OP LANGE EN MIDDELLANGE TERMIJN

De P.v.d.A. stelt als doel invoering van een volledig basisinkomen, als onvoorwaardelijke uitkering op het niveau van het sociaal minimum, in te voeren in een periode van 25 jaar, te realiseren in 2025.

Als overgangsregeling geldt de invoering in het jaar 2000 van een gedeeltelijk basisinkomen van 50 % van een welvaartsvast sociaal minimum, aangevuld met een zeer bescheiden ministelsel in de vorm van een volksverzekering en een bijstandsregeling.

In juni 1998 is bij de formatie van het tweede paarse kabinet voor het eerst de geïndividualiseerde heffingskorting in het nieuwe belastingstelsel, als invoering van het Basisinkomen in 2001 aangekondigd.

De heffingskorting is voorlopig op € 1.500 per jaar vastgesteld, dat is 12,5 % van het sociaal minimuminkomen dat werkenden van hun te betalen belastingbedrag af mogen trekken en de niet actieven uitgekeerd krijgen, aangevuld met een minimale arbeidsongeschiktheids- en werkloosheidsverzekering.

HET BASISINKOMEN ALS OPLOSSEND VERMOGEN OP DE PROBLEMEN VAN HET SOCIALE ZEKERHEIDSSTELSEL.

Het stelsel van Sociale Zekerheid is gebaseerd op de rechtsgrond die door de Commissie van Rhijn, tijdens de 2^e wereldoorlog, namens de regering in ballingschap, is geformuleerd. Daarbij wordt de gemeenschap, georganiseerd in de Staat, aansprakelijk gesteld voor de Sociale Zekerheid en vrijwaring tegen gebrek van al haar leden, op voorwaarde dat deze leden zelf al het mogelijke doen om zich die Sociale Zekerheid en vrijwaring tegen gebrek te verwerven.

De structuur van een basisinkomen stelsel is veruit superieur aan die van het huidige sociale zekerheidsstelsel, immers :

- De problemen van de uitvoeringsorganisaties zijn in één klap opgelost;
- De bedrijfsverenigingen en de sociale diensten worden overbodig;
- De Regionale Bureaus Arbeidsvoorziening regelen werk en aanvullende uitkering;
- De belastingdienst regelt het basisinkomen middels een kortingsheffing;
- Fraudegevoeligheid verdwijnt door vereenvoudiging van het stelsel;
- Om te grote stijging van de collectieve lastendruk te vermijden zal het basisinkomen gefaseerd worden ingevoerd;
- Het gedeeltelijk basisloon van 50 % van het sociaal minimum voor alleenstaande zal tegelijk met het ministelsel worden ingevoerd, in de vorm van een algemene inkomensderiving verzekering die het basisinkomen conditioneel aanvult tot het sociaal minimum.

BASISLOON EN ARBEIDSAANBOD

- Het basisloon wordt aan ieder individu boven de achttien jaar toegekend en sluit daarmee aan op de postmoderne individualiseringstendens.
- De economische zelfstandigheid van vrouwen en ouderen zal door het basisinkomen toenemen, omdat zij economisch onafhankelijker worden van hun eventuele partners.
- Een individueel basisinkomen zal grote verschuivingen op de arbeidsmarkt met zich meebrengen.
- Sommigen zullen minder gaan werken of zelfs in het geheel stoppen, anderen zullen juist toetreden tot de arbeidsmarkt.

- Als mensen een deel van hun inkomen onvoorwaardelijk en onafhankelijk van hun arbeidsbeslissing krijgen uitgekeerd, zal dit hun keuze tussen betaalde arbeid en vrije tijd sterk beïnvloeden, waarbij zij een keuze maken die nutsmaximalisatie oproept.
- Die keuzeverandering hangt deels af van het bruto inkomen dat met arbeid verdiend wordt en het netto inkomen van arbeid, dus bruto inkomen na belastingen en sociale premies, alles uitgedrukt in elasticiteitscoëfficiënten.
- De aanbodselasticiteit geeft de relatieve arbeidsaanbod verandering ten gevolge van een relatieve loonvoetverandering weer, opgesplitst in een inkomenselasticiteit en een substitutie-elasticiteit.

$$\text{Inkomenselasticiteit} = \frac{\% \text{ arbeidsaanbodverandering}}{\% \text{ loonvoetverandering}} = -0,10$$

$$\text{Substitutie-elasticiteit} = \frac{\% \text{ vrije tijdsvraag} \quad 0,0 \text{ status werk}}{\% \text{ loonvoetverandering} \quad 1,0 \text{ onplez. werk}} = 0,5 \text{ plezierig werk}$$

- Dit leidt voor onplezierig werk tot een vermindering van het arbeidsaanbod van 30 % , ofwel van 39 uur naar 27 uur bij gelijkblijvend inkomen.
- De grote afname van het arbeidsaanbod is grotendeels het gevolg van de daling van de nettoloonvoet, gecombineerd met een positieve substitutie-elasticiteit.
- Het inkomenseffect is veel minder belangrijk. Het geeft voor mensen die er in inkomen op vooruitgaan een negatief effect op het arbeidsaanbod, voor mensen die er in inkomen op achteruitgaan een positief effect. Zij trachten hun inkomensverlies te compenseren door meer te gaan werken.
- Met de invoering van het basisinkomen verdwijnt de belastingvrije voet. Daarmee verdwijnt ook de mogelijkheid van voetoverheveling. Voor niet werkenden met ene werkende partner verdwijnt daarmee de armoedeval, omdat niet eerst het opgegeven belastingvoordeel van de overgedragen belastingvrije som moet worden terugverdiend. Hun arbeidsaanbod zal hierdoor toenemen.

BASISLOON EN ARBEIDSVRAAG

Als het arbeidsaanbod afneemt en daarmee loonstijging wordt veroorzaakt, zal dat invloed hebben op de arbeidsvraag.

Ook is het voor de arbeidsvraag van belang hoe het basisinkomen wordt gefinancierd, of uit het looninkomen of uit een productieheffing, door een heffing op de bruto toegevoegde waarde, of een IT heffing, op de informatieoverdracht per byte op internet, hetgeen leidt tot loonkostendaling en meer werkgelegenheid, omdat belasting op arbeid erdoor wordt verminderd.

Arbeid wordt ten opzichte van kapitaal goedkoper, waarbij de kostenverhouding tussen kapitaal en arbeid niet meer negatief voor arbeid wordt beïnvloed.

Een productieheffing is neutraal naar kostensoort en daarmee uit welvaartsoogpunt te verkiezen boven belasting op één productiefactor.

Een productieheffing werkt een verschuiving in de hand van kapitaal intensieve naar arbeid intensieve bedrijven.

Dit leidt tot stijging van de arbeidsvraag. Arbeid die door automatisering is afgestoten, wordt weer rendabel.

CONCLUSIE :

Door de invoering van het basisinkomen:

- neemt de arbeidsvraag toe;
- neemt het arbeidsaanbod af;
- waardoor de werkloosheid wordt opgelost.

BASISINKOMEN EN ECONOMISCHE GROEI

De stapsgewijze invoering van het basisinkomen leidt tot een geleidelijke afname van het arbeidsaanbod.

Ter stabilisatie van de economie zal de arbeidsproductiviteit minimaal even hard moeten stijgen als het arbeidsaanbod daalt.

Neoklassieke groeitheorie

De overheid kan de economische groei op lange termijn niet beïnvloeden, omdat de economische groei afhankelijk is van de arbeidsproductiviteitsstijging en die is afhankelijk van de exogene technische ontwikkeling.

Endogene groeitheorie

In de endogene groeitheorie heeft de overheid wel grote invloed op de economische groei.

Productie is het inzetten van verschillende kapitaalcomponenten :

- ondernemingskapitaal in de vorm van kapitaalgoederen en immateriële activa;
- menselijk kapitaal ofwel human capital in de vorm van arbeid;
- maatschappelijk kapitaal in de vorm van infrastructuur en sociale structuur;

groei van de productie is afhankelijk van alle drie de kapitaal factoren, die grotendeels door de overheid kunnen worden beïnvloed, zoals door het invoeren van een basisinkomen.

Invloed basisinkomen op de kapitaalcomponenten.

- *Ondernemingskapitaal* wordt gevormd door consumptie uit te stellen voor investeringen in de toekomst.

Een hoog sociaal consumptieniveau, mede bepaald door een basisinkomen, beïnvloedt het ondernemingskapitaal negatief.

Een overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans leidt ook tot desinvesteringen via kapitaalvlucht naar het buitenland.

De overheid kan dit stimuleren, door bepaalde typen bedrijven bijeen te brengen, als clustervorming, om daarmee positieve externe effecten (spill over) uit te lokken. Als het basisinkomen wordt gefinancierd door inkomensherverdeling binnen de productiefactor arbeid, dan heeft het basisinkomen geen invloed op ondernemerskapitaal.

- Human Capital (menselijk kapitaal)

Human capital is een belangrijke bron van toenemende schaalopbrengsten. Het individu kijkt slechts naar zijn eigen nut, in plaats van naar het maatschappelijk nut.

Het individuele nut wordt bepaald door de materiële beloning, die nog wordt afgeroomd door de belastingen. De overheid heeft hierin een actieve rol om via onderwijs in human capital te investeren.

Deeltijdwerk, dat door het basisinkomen wordt bevorderd, geeft een diversiteit van kennis en ervaring in het arbeidsaanbod.

- Maatschappelijk kapitaal

Maatschappelijk kapitaal is, behalve voor wat betreft de natuurlijke ligging, afhankelijk van overheidsbeleid. De overheid heeft als belangrijk taak te investeren in infrastructuur, waaronder telecommunicatie en kennis als onderwijs en informatie technologie.

De uitgaven voor infrastructuur en kennis zijn niet onderhevig aan het marktmechanisme, maar aan het budgetmechanisme met alle gevaren van dien.

De sociale structuur, als onderdeel van het maatschappelijk kapitaal, wordt bepaald door de consensusvorming in de samenleving.

Het basisinkomen nu heeft een positieve invloed op de sociale structuur van de samenleving. De hoogte van het maximaal haalbare basisinkomen is afhankelijk van de mate waarin het ondernemers, menselijk en maatschappelijk kapitaal een optimaal niveau benaderen. Hoewel er een actieve rol voor de overheid is weggelegd, kenmerkt de theorie van de Endogene Groei zich door een mogelijke instabiliteit van het economisch systeem. De economie tendeeft niet automatisch naar een evenwicht, maar kan exploderen.

RESULTAAT BALANCES GROWTH scenario :

- Stijging van het reëel nationaal inkomen per hoofd met 3 % per jaar;
- Structurele werkloosheid daalt van 7,5 % naar 2,5 %;
- De arbeidsongeschiktheid daalt van 12,5 % naar 7,5 %;
- De arbeidsparticipatiegraad voor vrouwen stijgt van 50 % naar 70%;
- Collectieve lastendruk daalt van 50 % naar 40 %;
- Uitgaven van de sociale zekerheid daalt van 20 % naar 10 %;
- De armoedeval verdwijnt volledig;
- Het Basisinkomen relateert betaalde arbeid en geeft de mensen meer keuzevrijheid om naast betaalde arbeid ook andere arbeidsvormen te kiezen zoals :
 - Onbetaalde productieve arbeid;
 - Onbetaalde zorgarbeid in de vorm van mantelzorg;
 - Onbetaalde communicatieve arbeid
- Het wettelijk minimum loon wordt afgeschaft, omdat het basisinkomen voor de werkenden, maar ook voor de niet werkenden, reeds een minimum inkomensgarantie verschaft;
- Het uniforme constante belastingtarief wordt 44 %;
- De heffingskorting stijgt uiteindelijk in 2015 naar 30 %;
- Het arbeidsethos dat in onze arbeidssamenleving van de mensen eist dat ze betaalde arbeid verrichten, wordt daarmee doorbroken en krijgt daarmee een bredere pluriforme dimensie waarbij andere menselijke activiteiten op de voorgrond treden;
- De arbeidsparticipatie zal in aantal gewerkte uren afnemen, maar in aantal werkenden personen toenemen, door de toename van deeltijd functies, waardoor het isolement van niet werkenden afneemt en de tweedeling in de maatschappij wordt voorkomen;
- De armoedeval verdwijnt als negatieve factor uit de sociale zekerheid. Mensen verliezen hun uitkering niet als ze gaan werken. Voor vrouwen wordt het aantrekkelijker om te gaan werken, omdat zij geen inkomensdaling van hun uitkeringsgerechtigde partner meer riskeren;
- De toegang tot betaalde arbeid, dat tevens sociale contacten, status en een gevoel van zelfverwerkelijking oplevert, wordt door het basisinkomen voor een groter aantal personen in deeltijd mogelijk, voornamelijk omdat het minimum loon, dat op een veel te hoog niveau ligt, kan worden afgeschaft;
- Werkenden kunnen vrijwillig een deel van hun betaalde arbeid inruilen met onvrijwillig werklozen, zonder dat beide groepen er in inkomen noemenswaardig op achteruit gaan, terwijl de bedrijven ook door daling van de loonkosten over goedkopere arbeid kunnen beschikken;

1994 Verkiezingsprogramma van de PvdA "WAT MENSEN BINDT"

Deze communituïstische titel dekt zowel de sociaal liberale elementen als het traditionele gemeenschapsdenken, dat nog steeds domineert.

De bevrijding van de arbeid, als de arbeid op maat, is tegenstrijdig :

- de ene visie staat in het teken van het traditionele arbeidsethos, waarbij er uiteindelijk betaald werk voor allen is, gebaseerd op het principe van wederkerigheid, tegenover rechten staan plichten;
- de andere visie is een toestand waarbij niemand meer hoeft te werken, arbeid als noodzakelijk kwaad.

Een ontspannen visie op arbeid, waarbij het streven naar meer werkgelegenheid wordt gecombineerd met deeltijd werk, onbetaalde arbeid en vrije tijd.

Burgerschap is het begrip voor de radicale cultuuromslag, waarin niet arbeid en consumptie centraal staan, maar een sobere en ontspannen levenshouding als maatstaf geldt, met een nieuw gelijkheidsproject in de vorm van een *BURGERLOON* als *ARBEIDSLOOS BASISINKOMEN*.

BASISINKOMEN TER BESTRIJDING VAN ONVRIJWILLIGE WERKLOOSHEID

De hoogte van het basisinkomen is bepalend voor de mate waarin het totale arbeidsaanbod afneemt.

Bij structureel onvoldoende arbeidsplaatsen, kan de vaststelling van de hoogte van het basisinkomen worden gebruikt om de geaggregeerde vraag en aanbod van arbeid beter op elkaar af te stemmen.

Als men bereid is een prijs te betalen om over het schaarse goed van een arbeidsplaats te beschikken, dan kan de opbrengst daarvan worden gebruikt om diegenen, die vrijwillig afzien van een gedeelte van betaald werken, een 'afkoopinkomen' te verschaffen.

Verdeel het recht op arbeid gelijkelijk over alle potentiële aanbieders van arbeid en maak het recht verhandelbaar.

Het Centrum voor Werk in Inkomen bepaalt jaarlijks:

- n = de arbeidsvraag
- m = het arbeidsaanbod

Het arbeidsbureau deelt jaarlijks aan alle potentiële arbeidskrachten een arbeidscertificaat met n / m aantal arbeidscoupons.

De coupons geven recht op een arbeidsplaats gedurende $n / m \times 52$ werkweken per jaar.

Niemand heeft bij voorbaat recht op een volledige baan.

Omdat de coupons verkocht kunnen worden, heeft iedereen een verhandelbaar recht op een gelijk werkgelegenheidsaandeel en is daarmee de basis gelegd voor een gefundeerd basisinkomen.

Een optimale hoogte van het basisinkomen verhoogt de keuzevrijheid tussen betaalde arbeid en onbetaalde arbeid.

Bij geringe structurele werkloosheid, wordt n bijna net zo groot als m , zodat het afkoopinkomen in waarde daalt en onvoldoende is, om daarmee zich in het levensonderhoud te voorzien. Voor hen moeten aanvullende regelingen worden getroffen, zoals een verhoogd voorwaardelijk basisinkomen.

BASISINKOMEN EN ONDERWIJS

Als mensen door het basisinkomen minder gaan werken, zal het rendement van scholing afnemen en zal de voorkeur uitgaan naar kortere opleidingen, die uitzicht bieden op plezierig werk om aanvullend loon te verdienen bovenop het basisinkomen.

Met sturend beleid door gedifferentieerde lesgelden dient de overheid het onderwijs te sturen. Ook het bedrijfsleven dient gestimuleerd te worden door infrastructuurle investeringen en kennisontwikkeling.

Ondanks het feit dat een basisinkomen nadruk legt op de vrije werking van de markt, blijft overheidsbeleid noodzakelijk om de economie bij te sturen om de maatschappelijke keuze voor het basisinkomen blijvend te realiseren.

Men kan dit de paradox van de keuzevrijheid in de verzorgingsstaat noemen.

Enerzijds trekt de overheid zich terug uit de sfeer waarin burgers hun afwegingen maken tussen inkomen en vrije tijd, door het invoeren van een minimum basinkomen.

Anderzijds moet de overheid meer greep krijgen op persoonlijke beslissingen, die verder reiken dan het individuele persoonlijke belang.

1995 *EEN ZORG MINDER OF MINDER ZORG*

In de studie "Een zorg minder of minder zorg" stelt de PvdA de keuze tussen:

- invoeren van het basisinkomen of
- het afbouwen van de collectieve sociale zekerheid tot een ministelsel.

1996 Als ARGUMENTEN voor het BASISINKOMEN worden gehanteerd:

- eenvoud in de uitvoering in de vorm van een negatieve inkomstenbelasting;
- besparing op de administratieve kosten en controle;
- afname van de fraudegevoeligheid;
- opwaardering van onbetaalde arbeid;
- basisinkomen maakt een einde aan een achterhaald en onrechtvaardig productivisme;
- basisinkomen op basis van een gelijk aandeel in het gemeenschappelijk erfdeel in de breedste zin van het woord;
- Invoering van het basisinkomen is een marktgerichte versterking van de verzorgingsstaat. Het dwingende karakter van arbeid wordt losgelaten en de keuzevrijheid van mensen wordt bevorderd;
- Het basisinkomen biedt aan iedereen een sociaal minimum inkomen;
- Op het eerste gezicht lijkt het basisinkomen een inefficiënte wijze om mensen die het nodig hebben dit minimum inkomen te verschaffen;
- Voor werkenden betekent het dat ze een deel van hun inkomen onvoorwaardelijk uitgekeerd krijgen, waardoor bij gelijkblijvende gemiddelde belastingdruk, het marginale belastingtarief stijgt, zodat het inkomen dat met arbeid verdiend wordt, lager wordt;
- Daar staat tegenover dat het basisinkomen mensen een minimum inkomensgarantie verschaft, zonder de arbeidsmarkt te blokkeren;
- Het relatief lage niveau van het basisinkomen van 50 % van het welvaartsvaste sociale minimum van € 500 per maand, impliceert een marktprikkel voor mensen met een voorwaardelijke sociale zekerheidsuitkering op dit moment, om een deeltijd baan te zoeken;
- Daar staat tegenover dat voor werkenden het arbeidsaanbod gevoeliger zal worden voor het inkomen dat met arbeid verdiend kan worden en de vrije tijd die er voor opgeofferd moet worden, als de mensen door een onvoorwaardelijke minimum inkomensgarantie een echte vrije keuze kunnen maken;
- Werk in de zin van productieve betaalde arbeid, is niet meer de allesbepalende factor in het maatschappelijk leven;
- Vooral mensen die weinig persoonlijke bevrediging in hun werk vinden, dus onplezierig werk verrichten zullen sterk reageren op een verlaging van het netto loon voor betaalde arbeid;
- Mensen met plezierig werk zullen in deeltijd gaan werken, terwijl arbeid van prestigieuze aard of voor de verwerkelijk van aan arbeid gebonden persoonlijke doelstellingen, het aantal werkenden niet veel zal veranderen;
- Als het basisinkomen wordt gefinancierd door een productieheffing, vindt een verschuiving plaats van kapitaalintensieve naar arbeidsintensieve bedrijven;
- Het CPB voorspelt dat de procesindustrie en de voedings- en genotmiddelenindustrie internationaal sterk onder druk komen te staan en dat de Nederlandse economie zich zal moeten ontwikkelen naar een meer kennisintensieve productie. Een vergrote inzet van human capital is hiervoor noodzakelijk, hetgeen verwijst naar een financiering van het basisinkomen via een productieheffing;

1997 *EEN WERELD TE WINNEN*

In het verkiezingsprogramma van de PvdA voor de verkiezingen in 1998 geldt als uitgangspunt dat de samenleving gerevitaliseerd moet worden, terwijl het inhoudelijk meer een voortzetting is van paars I, waarbij men ervan uitgaat deze wereld te behouden.

Conform de postmoderne inzichten is ook bij de PvdA de tijd van de grote verhalen, van de lokkende vergezichten en ferme standpunten, ook inzake het basisinkomen, definitief voorbij. Wel wordt het Plan Siemons weer van stal gehaald om, in combinatie met het basisloon, één brede volksverzekering voor de gezondheidszorg in te voeren.

Wel wordt een uitbreiding van 45.000 Flexie Melkert banen in de zorgsector nagestreefd.

Tevens wordt als klimaatsvoorbereiding voor de invoering van het basisinkomen een eind gemaakt aan de tijd waarin mensen met niks doen veel geld vergaren, door de goudgerande optieregelingen en de verpletterende koerswinsten aan te pakken.

D66 en GROEN LINKS

maart 1995 *PARTIJCONGRES VAN D66* geeft een doorbraak bij de standpuntbepaling tot invoering van een basisinkomen van f 935 per maand, voor iedere Nederlander die ouder is dan 18 jaar.

Daarbij kunnen alle Sociale verzekeringen en alle volksverzekeringen worden afgeschaft.

1994 *D66 (Harro Wiekhart) en GROEN LINKS (Saar Boerlage)* pleiten voor:

- een hoog basisinkomen van f 1.300 p.m.;
- basisinkomen te financieren uit bestaande uitkeringen;
- een soepele werking van de arbeidsmarkt;
- verdieneffecten uit het basisinkomen in de vorm van stimulerende effecten als gevolg van de vrijere loonvorming;
- Els Borst pleit ervoor om in de komende regeringsperiode van paars 2 een uitbreiding van de flexibele werksfeer te realiseren van 1 miljoen arbeidsplaatsen, zodat het aantal actieven / inactieven verschuift van 6 / 4 miljoen naar 7 / 3 miljoen.

GROEN LINKS

Paul Rosenmöller van Groen Links is voorstander van :

- recht op minder uren te gaan werken tot een maximale vermindering van 20 % van de contractuele arbeidstijd tegen inlevering van loon;
- dit leidt tot extra werkgelegenheid van 100.000 banen;
- maakt het mogelijk werk- en zorgtaken met elkaar te combineren.

In het voorjaar van 1999 wordt het wetsvoorstel ingediend, dat werknemers in de gelegenheid stelt in overleg met de werkgever, hun arbeidsduur aan te passen. Werkgevers kunnen zo'n verzoek alleen tegenhouden als zwaarwegende bedrijfsbelangen dat in de weg staan.

Het verzoek moet 4 maanden van tevoren worden aangevraagd, terwijl de werkgever één maand van tevoren het besluit moet nemen, anders wordt het verzoek automatisch toegestaan.

PPR 1981 SOCIALISME EN ECONOMIE (PPR)

De PPR gaat uit van een basisinkomen van € 2.500 als 30 % van het minimumloon, waarbij geldt:

- aangevuld met een nieuw minimumloon van 40 % van het huidige minimumloon;
- keuze om met betaald werk bij te verdienen;
- keuze om alleen onbetaald werk te doen;
- keuze om geen enkele arbeid te verrichten.

FNV FEDERATIE van NEDERLANDSE VAKVERENIGINGEN (F.N.V.)

Het FNV staat voor de volgende maatregelen:

- basisinkomen voor iedere werkzoekende van € 450 per maand, maakt € 5.400 per jaar;
- overdraagbare belastingaftrek van partners van kostwinners omzetten in een gift;
- de belastingvrije voet van € 3.000 voor iedereen totaal afschaffen;

- een uniform belasting tarief aanhouden van 58 %;
- loopbaanonderbreking in de vorm van lang verlof voor iedere werknemer van 2 maanden tot 5 jaren met behoud van alle pensioen- en andere rechten;
- de overheid verzorgt tijdens de loopbaanonderbreking een basisuitkering, die de sociale partners aanvullen uit een spaarfonds;
- de loopbaanonderbreking levert tevens een vacature op en bespaart een werkloosheidsuitkering

WWR

1985 *WWR_Rapport Waarborgen voor Zekerheid.*

Als beleidslijnen worden aangegeven:

De WWR gaat uit van een basisinkomen van € 2.500 per jaar voor iedereen, waarbij geldt:

- men kan er nog niet zelfstandig van leven;
- het kan dienen om tot een andere keuze te komen ten aanzien van arbeid;
- het basisinkomen is de uiterste consequentie van een stelsel van sociale zekerheid.
- gedeeltelijk basisinkomen van 30 % van het sociaal minimum voor samenwonenden, € 2.500/jr;
- bijverzekering van de bovenminimale sociale zekerheid;
- afschaffing van het wettelijk minimumloon.

HET PAARSE REGERINGSBELEID

In 1994 zijn *ministers Weyers en Zalm* voorstander van:

- een basisinkomen in de vorm van een niet aan een arbeidsprestatie gebonden inkomensgarantie voor iedereen;
- het basisinkomen krijgt de vorm van een negatieve inkomstenbelasting, gecombineerd met de afschaffing van het minimumloon;
- het basisinkomen is de nieuwe vormgeving van de algemene minimum garantie binnen de sociale zekerheid als essentieel bestanddeel van een radicaal getransformeerde verzorgingsstaat nieuwe stijl;
- het basisinkomen stimuleert de mensen tot het ontplooiën van initiatief, binnen een realistische utopie van vrije arbeid en vrije tijd.
- het basisinkomen voorkomt de z.g. "armoedeval" die er toe heeft geleid dat de arbeid participatiegraad is gedaald tot 47 %; als een uitkeringsgerechtigde gaat werken:
 - krijgt hij geen uitkering meer;
 - gaat er pas op vooruit als het netto loon de uitkering overstijgt;
 - de voormalig werkloze zal veel vrije tijd moeten inleveren.

1994 *NOTA FLEXIBILISERING EN ZEKERHEID*

Er wordt een onderscheid gemaakt tussen externe en interne flexibilisering.

- *Externe flexibilisering* heeft vooral betrekking op de arbeidscontracten die een bedrijf aangaat met werknemers.

Er zijn tal van contracten ontwikkeld waarbij geen sprake is van een vaste arbeidsrelatie voor onbepaalde duur, zoals uitzendwerk, tijdelijke contracten, nuluren- en oproepcontracten.

- 90 % van de werkende beroepsbevolking heeft een vast dienstverband;
- de proeftijd wordt verlengd van 2 naar 6 maanden;
- de werkgever moet voortaan het ontslag rechtvaardigen;

- de werknemer houdt een opzegtermijn van slechts 2 weken
- 10 % van de werkende beroepsbevolking werkt zonder vast dienstverband:
- vaak in de vorm van tijdelijke arbeidscontracten;
- detachering via uitzendbureau;
- de maximale detacheringperiode van een half jaar wordt afgeschaft;
- er volgt wel een vast dienstverband bij het uitzendbureau ingeval:
 - . er een jaar onafgebroken bij eenzelfde bedrijf gewerkt is;
 - . er twee jaar onafgebroken via hetzelfde uitzendbureau gewerkt is.

Interne flexibilisering heeft meer betrekking op de arbeidsorganisatie. Een starre werkorganisatie met een strikte scheiding van functies belemmert een efficiënte inzet van de beschikbare mensen.

Daarnaast is er ook sprake van flexibilisering van arbeidstijden als vorm van interne flexibilisering.

De Flexiewerkers trainen zich in *EMPLOYABILITY SECURITY*, de zekerheid om geschikt te zijn voor het werk dat van je verlangd wordt of waarmee je als werknemer met succes de vrije markt op kunt.

Deze training vindt plaats binnen het kader van Human Resources Management.

1999 DE NIEUWE FLEXWET

Per 1-1-1999 treedt de nieuwe flexwet in werking waardoor de flexibilisering van arbeid weer gedeeltelijk wordt teruggedraaid.

Voor ruim 700.000 uitzendkrachten en tijdelijke arbeidscontractanten, bijna 20 % van de beroepsbevolking, worden de volgende wettelijke maatregelen van kracht:

- na 26 weken verspreid werk via eenzelfde uitzendbureau worden er automatisch verplicht pensioenrechten opgebouwd;
- na 52 weken via eenzelfde uitzendbureau te hebben gewerkt, wordt een tijdelijke arbeidsovereenkomst aangeboden voor een periode van minimaal 3 maanden, waarin het loon ook bij niet werken wordt doorbetaald;
- na 1,5 jaar bij eenzelfde bedrijf te hebben gewerkt via een uitzendbureau, krijgt de uitzendkracht een arbeidscontract voor onbepaalde tijd aangeboden, niet bij het betreffende bedrijf, maar bij het uitzendbureau;
- wisselt de uitzendkracht telkens binnen 1,5 jaar van bedrijf, dan zal eerst na 3 jaar een vast dienstverband door het arbeidsbureau worden aangeboden;
- dit geeft de uitzendkracht, c.q. de arbeidscontractant meer rechtsbescherming en rechtszekerheid.

1994 REGERING KOK PRINSJES DAG

Bij de presentatie van de Miljoenen Nota wordt een aanzet gegeven tot het introduceren van ARBEID in de nieuwe betekenis van het woord.

Om langdurig werklozen aan arbeid te helpen, worden de volgende maatregelen genomen:

- 2500 langdurig werklozen worden ingezet in de ouderenzorg;
- 2500 langdurig werklozen worden aangezocht voor de beteugeling van de kleine criminaliteit in de vorm van stadswachten;
- langdurig werklozen voor meer dan 1 jaar, die door bedrijven worden tewerkgesteld, zijn gedurende één jaar niet premieplichtig voor de sociale verzekeringen.
- langdurig werklozen voor meer dan 3 jaar, zijn bij tewerkstelling door bedrijven voor 2 jaar niet premieplichtig voor de sociale verzekeringen.
- een ambtelijke werkgroep stelt voor de winkeliers zelf te laten bepalen, wanneer zij hun deuren open doen.
- een Gemeente kan alleen nog besluiten om de winkels 's nachts tussen 24.00 - 6.00 uur te moeten sluiten, waarbij de zondagmorgen voorlopig nog taboe is.

1995 *MINISTER MELKERT van SOCIALE ZAKEN* van de Partij van de Arbeid heeft 720 miljoen gulden uitgetrokken om 20.000 langdurig werklozen aan de slag te krijgen door het geld van de bijstandsuitkering te gebruiken om tijdelijk de loonkosten te verlagen, d.m.v. een 100 % korting op de werkgeverslasten voor langdurig werklozen die aan de slag gaan.

Onder directie van Sociale Werkvoorziening wordt een z.g. WERKBEDRIJF opgericht, bestaande uit de fusie van:

- De BSW als de Sociale Werkvoorziening;
- De Werkraad onderverdeeld in:
 - . Banenpool
 - . Jeugdwerkgarantieplan
 - . Melkert I voor langdurig werklozen
- De Werkbrug :
 - . Melkert II voor langdurig werklozen
 - . Melkert III voor langdurig werklozen, in de vorm van
 - traject van scholing en praktijkstage
 - werkzaam als vrijwilliger, via de vacaturebank van de vrijwilligers centrale
 - met behoud van uitkering, zonder sollicitatieplicht.

1996 *MINISTER WEYERS van ECONOMISCHE ZAKEN* van D66 lanceert in *Het Plan van de Armoede*, zoals dat wel genoemd wordt. Minister Weyers wil, met steun van het CDA, af zowel van het minimumloon als wel van de collectieve arbeidsovereenkomsten.

- Teneinde de loonkosten te drukken, wil Weyers de lonen vrij laten en in voorkomende gevallen een aanvullende bijstandsuitkering verstrekken tot het niveau van het bestaansminimum.

- De bijstandsuitkering voor een alleenstaande bedraagt in 1996 € 470 per maand en dat maakt € 5.640 per jaar, waarbij de uitkeringsgerechtigde zonder korting € 75 per maand mag bijverdienen.

- Daarboven mag hij tot maximaal € 128 per maand bijverdienen waarop dan 50 % wordt gekort. Met een geringe inspanning is het maandbedrag dan opgevoerd van € 470 per maand naar € 607 per maand en € 7.290 per jaar.

- Het Plan van de Armoede is voorlopig tot 1998 in de ijskast gezet, omdat Minister Melkert van Sociale Zaken furieus reageerde met de kreet: "geen geduvel met het Minimum Loon. Hoewel beide ministers eigenlijk hetzelfde beogen, zijn dit al de voorhoede gevechten voor de verkiezingen in 1998.

- In sept 1996 is op Prinsjesdag een uitgebreide visie ontwikkeld inzake de modernisering van de Sociale Zekerheid voor wat betreft:

- het Sociale Stelsel op lange termijn;
- de gevolgen van de individualisering van onze samenleving;
- de wijze waarop de solidariteit in die veranderde samenleving vorm moet krijgen.

De vier scenario's inzake de modernisering van het stelsel van de Sociale Zekerheid zijn :

1. De realiteit in het eerste Paarse Kabinet.

- hoogproductieven, die beloond worden via de werking van het prijsmechanisme op de vrije arbeidsmarkt;
- laagproductieven, die gesubsidieerde banen hebben in de vorm van Melkert banen.

2. Het CDA standpunt binnen de Strategische Beraad Groep van het CDA

De 1 miljoen bijstandsccliënten, krijgen een persoonlijk uitkeringstraject te volgen :

- actief naar werk zoeken;
- gerichte opleiding volgen;
- in een basisbaan tewerkgesteld worden;
- vrijwilligerswerk verrichten;

3. Het VVD basis stelsel

- de overheid zal eenieder een basisuitkering garanderen;
- de mensen kunnen zich individueel of collectief via CAO bijverzekeren.

4. Het plan van de PvdA

- een basisinkomen voor eenieder als "eurominimum";
- als uitgangspunt van de ontspannen samenleving;
- waarin zuinig zijn, met elkaar delen en het "goede leven" tellen.

1997 trekt *MINISTER MELKERT* zijn wetsvoorstel in :

- om alleenstaande werklozen ;
- die meer dan twee jaar werkloos zijn;
- voor 70 % van het minimum loon;
- gedwongen te laten werken.

De *PvdA en D66* vinden dat een langdurig werkloze juist vrij moet zijn om zelf te bepalen of hij werk accepteert tegen 70 % van het minimum loon of de bijstandsuitkering behoudt zonder werk.

In 1998 wordt voor het eerst niet gekort op de bijstandsuitkering bij vrijwilligerswerk tot een maximum van € 75 per maand.

Philip van Parijs fundeert zijn model van de verzorgingsstaat op een gelijk aandeel voor eenieder in de externe hulpbronnen zoals:

- natuurlijke grondstoffen en land;
- nagelaten vermogens;
- verbruik van schaarse milieufactoren;
- beslag op schaarse arbeidsplaatsen.

De grondgedachte is de erkenning van het morele recht op een gelijk aandeel in de hulpbronnen die ons 'om niet' zijn gegeven. De toegang tot de externe hulpbronnen is uiterst ongelijk verdeeld en om dit recht te trekken wordt een maximaal haalbaar basisinkomen toegekend.

Den Hartogh koppelt het basisinkomen aan de verplichting tot arbeid, ofwel in de betaalde arbeid dan wel in de onbetaalde arbeid, zodat de verwachting geldt dat mensen zich op de een of andere manier nuttig zullen maken voor de maatschappij.

Van Stokkum ziet het basisinkomen als een hulpmiddel voor de gelijke verdeling van participatiemogelijkheden, maar verwacht niet dat iedereen vanzelf een maatschappelijke bijdrage levert als hij van het basisinkomen kan rondkomen.

Een gedeeltelijk basisinkomen is de optimale 'startpremie voor participatie', met aanvullende uitkeringen in ruil voor burgerdiensten in de publieke sector of vrijwilligerswerk, aangevuld met loonsubsidieregelingen in scholings- en werkervaringsplaatsen.

Dit leidt tot : *zelfrespect in de vorm van betekentijd boven prestatietijd in de vorm van werk.*

Paul de Beer HET DRAAGVLAK VOOR HET BASISINKOMEN.

De *WRR* stelt in 1990 dat het draagvlak voor de financiering van de sociale zekerheid, dat wordt opgebracht door de werkenden, steeds verder wordt versmald door:

- de te lage arbeidsparticipatie;
- de te hoge i/a ratio, als de verhouding tussen de inactieve/actieven.

De i/a ratio , nu bijna 100, kan aldus de *WRR* naar beneden door:

- prijsbeleid middels verlaging van het gemiddelde uitkeringsniveau;
- volumebeleid middels verlaging tot de toegang tot de sociale zekerheid.

De arbeidsparticipatiegraad is sedert 1900, in personen tussen 15 en 65 jaar, toegenomen van 40 % naar 60%.

- Wordt rekening gehouden met deeltijdarbeid dan heeft Nederland slechts een arbeidsparticipatie van 50 %, dat wil zeggen dat 100 mensen tussen de 15 en 65 jaar slechts 50 arbeidsjaren van de mogelijk 100 werken. Dit percentage is ruim onder het Europese gemiddelde en blijft ver achter bij landen als Zweden, de Verenigde Staten en Japan, waar dit percentage rond de 65 % ligt.

Alleen voor mannen was de arbeidsparticipatie in 1960 het hoogst van alle OESO landen, terwijl in 1999 de arbeidsparticipatie met name in de leeftijdsklasse tussen 55 en 65 jaar extreem is gedaald tot 10 %.

- De arbeidsparticipatie van gehuwde vrouwen is in Nederland vanaf 1960 juist sterk gestegen van 10 % naar 60 %.

- Het aantal personen dat een uitkering geniet daarentegen is toegenomen van 1% naar 30 %.

- Niet een aandeel van de bevolking dat financieel afhankelijk is van de werkenden is gestegen, maar wel het aandeel voor wie deze financiële afhankelijkheid vorm krijgt in een uitkering van de overheid of andere instantie.

De informele inkomensoverdrachten, binnen gezin en familie zijn veranderd in formele inkomensoverdrachten door belasting en premiebetalingen waarmee sociale uitkeringen worden verstrekt.

De arbeidsparticipatie neemt af, maar verkleint het draagvlak van de sociale zekerheid allerminst.

- Het misverstand geldt dat niet het aantal betaald werkenden het economisch draagvlak voor de sociale zekerheid vormen, maar het inkomen wat de werkenden samen verdienen.

Voorbeeld: in Nederland werken 10 miljoen mensen, die per jaar 500 miljard euro verdienen. Iedere werkende heeft een jaarloon van 50.000 euro.

Stel dat door informatie technologie de arbeidsproductiviteit verdubbelt.

- Dan zijn er nog maar 5 miljoen werkenden nodig om die 500 miljard te verdienen. Iedere werkende vangt dan een bruto jaarloon van 100.000 euro. De 5 miljoen werklozen ontvangen een werkloosheidsuitkering van 100.000 euro., dat door de werkenden moet worden opgebracht. De werkenden moeten daartoe 50 % belasting of sociale premies afdragen.

Resultaat eenieder exacte hetzelfde netto inkomen!!

- Ontvangen de 5 miljoen werkenden een uitkering van 75 % van hun vroegere salaris, dus 35.000 euro per jaar, dan moeten de werkenden 35 % belasting betalen.

- Resultaat de werkenden houden netto 65.000 euro per jaar over, terwijl de niet werkenden een uitkering van 35.000 euro ontvangen.

De werkenden ontvangen dan een hoger netto inkomen. Herverdeling van werk leidt dan weer tot een lager netto inkomen van de werkenden, terwijl er wel een hoger netto inkomen per gewerkt uur uit voortvloeit.

- Als alle betaalde arbeid wordt omgezet in onbetaalde arbeid, waarover geen belasting en premie verschuldigd is, derft alleen de overheid haar inkomsten. Betaalde arbeid onderscheidt zich niet van onbetaalde arbeid door haar bijdrage aan het economisch draagvlak, maar wel door haar bijdrage aan het financieel draagvlak voor de sociale zekerheid en voor het basisinkomen.

Basisinkomen leidt allerminst tot een sterke stijging van de collectieve lastendruk.

De collectieve lastendruk, als de verhouding tussen belastingen en sociale premies enerzijds en het nationaal inkomen anderzijds, bedraagt in Ned als sedert de zeventiger jaren 50 %.

Van deze collectieve lasten wordt door de overheid direct weer 80 % aan burgers uitgekeerd in de vorm van salarissen, uitkeringen en subsidies. Dit leidt tot een herverdeling van

inkomens onder de burgers, terwijl daarvan weer ruim 50 % aan belasting en premie wordt terug gegeven.

De werkelijke collectieve lastendruk is dus in werkelijkheid maar $50\% - 20\% = 30\%$.
($50\% - (50\% \text{ van } (80\% \text{ van } 50\%))$) = $50\% - (50\% \text{ van } 40\%) = 50\% - 20\% = 30\%$.

De collectieve lastendruk daalt juist bij de creatie van 1 miljoen banen binnen de quartaire sector.

Veronderstel dat het loon 40.000 euro bedraagt tegenover een uitkering van 20.000 euro per jaar.

De collectieve uitgaven, dus ook de collectieve lasten nemen toe met $1 \text{ miljoen} \times 20.000 = 20$ miljard euro per jaar.

Het Nationaal Inkomen stijgt echter met $1 \text{ miljoen} \times 40.000 = 40$ miljard euro per jaar.

Het nationaal inkomen stijgt dan van 500 naar 540 mln euro en de collectieve uitgaven stijgen van 280 naar 300 mld euro.

De Collectieve Lastendruk daalt daardoor van 56% naar 55½ %

Het Basisinkomen leidt ook tot een aanzienlijke verlaging van de collectieve lastendruk.

- Bij een geïndividualiseerd basisinkomen van 7.000 euro per jaar voor alle 18 jarigen en ouder, bedraagt dit $7.000 \times 12 \text{ miljoen} = 84$ miljard, ofwel $1/6 = 17,5\%$ van het Nationaal Inkomen van 500 miljard euro.

Dit basisinkomen komt voor uitkeringsgerechtigden in plaats van hun uitkering, zodat er geen aanvullende financiering nodig is. Er is wel aanvullende financiering nodig voor diegenen die geen eigen inkomen hebben, zoals de afhankelijke partners, zowat 8 miljoen van de 12 miljoen die een basisinkomen krijgen.

Dat is $2/3 \times 1/6 = 1/9$ ofwel 11% van het Nationaal Inkomen.

De collectieve lastendruk stijgt dan met 11% van 50% naar 61%

- Het basisinkomen als negatieve inkomstenbelasting, als een vast bedrag dat iedereen van de verschuldigde belasting mag aftellen, de z.g. heffingskorting. Is dit vaste aftrekbedrag eveneens gelijk aan 33% van het Nationaal Inkomen per hoofd van de volwassen bevolking, dan is *er juist een verlaging van de collectieve lastendruk van 50% met 33% naar slechts 21%*.

Dat maakt een verschil van 50% in collectieve lastendruk, uitsluitend afhankelijk van de gekozen definitie van de collectieve lasten.

VOORDELEN VAN HET ARBEIDSLOOS BASISINKOMEN ALS GRONDRECHT:

- men heeft geen wettelijke verplichting meer om betaalde arbeid te verrichten;
- het ernstige ontmoedigingseffect van het huidige uitkeringssysteem wordt opgeheven;
- vereenvoudiging van het stelsel van sociale zekerheid;
- het ingewikkelde uitkeringssysteem kan verdwijnen;
- de inbreuk op de privacy door koppeling van uitkeringsbestanden zal verminderen;
- controlemaatregelen voor het inkomensbeleid zijn overbodig;
- fraudegevoeligheid van het inkomens herverdelingssysteem wordt veel geringer;
- keuzevrijheid voor de individuele burger wordt groter;
- opheffing van de armoedeval;
- ontmoediging van zwart werk;
- verlaging van de relatieve arbeidskosten;
- flexibilisering van de productie;
- stimulering technologische vernieuwing door vermindering van de sociale effecten daarvan;
- verbetering van de arbeidsomstandigheden.
- ieder heeft wel de morele plicht om betaalde arbeid te verrichten die financieel afdwingbaar is, of onbetaald arbeid te verrichten die door sociale controle wordt gereguleerd, om zo een bijdrage te leveren aan de samenleving;

- het opzetten van kleine bedrijven zal toenemen, omdat de zekerheid van een arbeidsloos basisinkomen dat mogelijk maakt;
- de maatschappelijke waardering voor onbetaald werk wordt groter;
- er zal verschuiving plaatsvinden van ondernemingen met een hoge productie per werknemer (kapitaal-intensieve bedrijven) naar bedrijven met een lage productie per werknemer (arbeidsintensieve bedrijven).
- je kunt ook een kleinschalig, milieuvriendelijk bedrijfje beginnen;
- maar ook een kleinschalig arbeidsintensief boerenbedrijf runnen;
- je kunt gaan studeren, het huishouden gaan doen, maatschappelijke hulpverlening oppakken, klusjes opknappen of een vereniging steunen;
- je hoeft je niet eerst arbeidsongeschikt te werken om te stoppen met betaald werk;

Het ARBEIDSLOOS INKOMEN van € 10.000 per jaar per persoon van boven de achttien jaren oud, ligt rond de 25 % van het Nationaal Inkomen.

Dit 25 % percentage werkt zelfregulerend:

- daalt het arbeidsaanbod, door de keuze voor meer vrije tijd, dan daalt het Nationaal Inkomen en daarmee het basisinkomen, waardoor het arbeidsaanbod weer toeneemt, totdat een evenwicht wordt bereikt;
- stijging van de arbeidsproductiviteit, waardoor het Nationaal Inkomen stijgt, leidt ook tot een stijging van het basisinkomen.

CONCLUSIE:

De invloed van de arbeidsproductiviteit als gevolg van informatie technologie op het Nationaal Inkomen is veel groter dan de invloed van het arbeidsaanbod, waardoor de hoogte van het Basis Inkomen meer en meer afhankelijk wordt van de toegevoegde waarde capaciteit van kapitaal en informatie technologie.

Voor grote groepen in de samenleving bestaat dit arbeidsloos inkomen reeds gedurende de tachtiger en negentiger jaren als aanvullende of vervangende beloning voor arbeid in de vorm van:

- kinderbijslag
- studiefinanciering
- huursubsidie
- algemene bijstandsuitkering
- werkloosheidsuitkering
- arbeidsongeschiktheidsuitkering
- vervroegde uittredingsuitkering
- pensioenuitkering
- algemene ouderdomsuitkering
- invaliditeitsuitkering

Basisinkomen op kapitaaldekking 2005 Adriaan Meij uit Meppel

Ik ben ervoor om het huidige systeem van sociale zekerheid om te zetten in gratis belastingvrij basisinkomen voor iedereen van gemiddeld circa € 470 per maand. Wie niets verdient ontvangt het geld maandelijks. Wie wel verdient ontvangt het als aftrekpost op te betalen belastingen. Om het in te voeren gaan de belastingen 2 tot 3% omhoog. Bestaande rechten worden gerespecteerd.

Waarom? Omdat de productieve informatie economie deze garantie kan geven, de sociale bureaucratie voor 80% opgeruimd kan worden, gratis inkomen het vrije initiatief bij bewuste burgers legt, concurrentiekracht opveert en omdat het bestaande stelsel vastloopt.

Een onafhankelijk economisch instituut moet in opdracht van het kabinet hiernaar diepgaand onderzoek verrichten en daarover eind 2005 verslag uitbrengen. Let wel op: het bestaansminimum gaat 10 tot 15% omlaag. Zwart werk geven of aannemen wordt straf-

baar. Wie niet kan werken ontvangt aanvullingen. Wie meer wil verdienen moet uit zichzelf aan de slag tegen de prijs die ervoor staat.

Opruimen van de bureaucratie levert € 4 miljard structurele besparingen op.

Er is een herstructureringsvoorziening van € 20 miljard nodig om rechten van ambtenaren veilig te stellen en hen te begeleiden naar nieuwe ontplooiing. Daarvoor kan de Staat een 40-jarige staatslening aangaan. Het is een zeer grote operatie.

Enkele voorwaarden. Vereenvoudig ontslagrecht vergaand. Schaf minimumloon af. Verdien vrij bij, maar spaar de eerste extra € 1000 belastingvrij om in 50 jaar basisinkomen uit kapitaaldekking te financieren. Mijn plan gaat verder dan het manifest der prominenten, ontkoppelt inkomen en arbeid, is politiek nog niet haalbaar.

- 2006 Het pamflet van Wijffels en zijn medestanders wil, net als het rapport van Douben in 1985, een doorbraak forceren in de sociale zekerheid. Maar het pamflet is minder radicaal. Het onderscheidt een stelsel in drie fasen en kent twee componenten. In de eerste plaats een persoonlijk kapitaalfonds: een scholingsfonds bij de aanvang van het leven, overgaand in de levensloopregeling die het kabinet-Balkenende op dit moment aan het opzetten is.

Daarnaast verstrekt de overheid uitkeringen: een basisuitkering tijdens het werkzame leven en een AOW-pensioen daarna.

Maatschappelijke inspanning

Zorgvuldig vermijdt het pamflet de notie van een basisinkomen. De gepresenteerde basisuitkering tijdens het werkzame leven is geconditioneerd. Ze kent geen vermogens- of partnertoets, maar eist wel een maatschappelijke inspanning. Men moet óf investeren in eigen kennisontwikkeling, óf een bijdrage leveren in de sfeer van de zorg.

Het pamflet laat de mogelijkheid passeren om een waarlijk radicale vernieuwing te bepleiten. De christelijk-puriteinse ethiek en het sociaal-democratische gedachtegoed, waarin betaalde arbeid de sleutel vormt voor de emancipatie in de samenleving, vormen een formidabele barrière tegen de introductie van een basisinkomen. Los van alle praktische bezwaren tegen zijn partieel arbeidsinkomen leed Douben uiteindelijk schipbreuk op het principiële bezwaar dat werk en inkomen niet gescheiden mogen worden.

Het diepgewortelde arbeidsethos staat onder druk. De wens naar meer vrije tijd, de populariteit van deeltijdwerk en de pogingen meer tijd vrij te maken voor opvoeding van kinderen en zorg voor de naasten, illustreren dat. De levensloopregeling haakt daar op in, maar moet ingepast worden in bestaande arrangementen, wat de duidelijkheid niet ten goede komt. Een langetermijnvisie die het taboe op het prestatieloos inkomen weet te doorbreken, voegt daar wezenlijk wat aan toe. Meer dan Wijffels c.s. nu doen met hun basisuitkering.

Basisinkomen: waarom geen innovatief experiment? 2007 Hans Schlaghecke

Geleidelijk aan wordt het voor iedereen in Europa duidelijk, dat de economische omgeving drastisch en duurzaam verandert. En ook dat economische en sociale zekerheden niet bestaan. En dat "collectief inleveren" niet meer is tegen te houden. Tot nu toe beproefde verbanden en redeneringen gaan steeds minder op. Het wordt de hoogste tijd voor een innovatief experiment, ook op het terrein van de sociale zekerheid.

Hans Schlaghecke heeft met zijn artikel over het basisinkomen de opening gemaakt. Hij meent dat de voorstellen van Wijffels c.s. laten zien dat er niet radicaal genoeg vernieuwd wordt. En dat de voorstellen die in het WRR rapport "Waarborgen voor zekerheid" in 1985 werden gedaan, zijn stukgelopen op het taboe dat inkomen niet losgekoppeld mag worden van werken.

Natuurlijk is bij de discussies over de invoering van een (gedeeltelijk) basisinkomen sprake geweest van een cultuurschok, van een radicale breuk met de verzekeringsgedachte en van het afbouwen van een vertrouwd sociaal stelsel. Daartegen liepen in het midden van de jaren tachtig alle belanghebbenden van uiteenlopend pluimage te hoop. En ook nu zien we weer dat de levensloopregeling, de vut en het pre-pensioen veel mensen uit hun stoel

kunnen halen. Omdat verworven rechten worden aangetast die in een andere maatschappelijke omgeving zijn ontstaan. Maar die omgeving is in de toekomst heel anders.

Er is in ons land in de voorbije jaren veel nagedacht over radicaal andere systemen en levensloopregelingen. Over drietrapsraketten en basisinkomen. Het heeft echter steeds ontbroken aan een innovatief maatschappelijk experiment op beheersbare schaal. Systeeminnovaties zoals nu aan de orde zijn veronderstellen een lange termijn visie, een cultuurschok en een experiment om de werking te laten zien. Zolang dat niet de inzet is, blijft het doormodderen en zullen we nooit kunnen achterhalen welke kwalen het (gedeeltelijk) basisinkomen kan oplossen.

Een nieuwe kijk op basisinkomen Ab van Duuren uit Son

In dit artikel wordt een nieuwe variant van het basisinkomen voorgesteld. Deze samenvatting daarvan is geconcentreerd op de drie belangrijkste voorstellen die afwijken van de gebruikelijke ideeën over het basisinkomen.

Het eerste voorstel is om het recht op basisinkomen aan iedereen te geven, ook aan kinderen en ouderen. Het basisinkomen maken we leeftijdsafhankelijk, omdat kleine kinderen minder kosten dan grotere en volwassenen. Het gevolg hiervan is dat niet alleen een belangrijk deel van de sociale uitkeringen, maar ook de kinderbijslag, de AOW en basisbeurs voor studenten worden vervangen door één basisinkomen voor iedereen.

Het tweede voorstel is om de hoogte van het basisinkomen te korten voor vrije arbeidscapaciteit van de betrokkene. Mensen, die in staat zijn om te werken voor de kost, worden geacht dat ook te doen. Indien men geen betaalde baan heeft, dan kan men altijd nog kosten besparen met 'klussen' en door elkaar wederzijds diensten te verlenen. Een kleinigheidje belastingvrij bijverdienen met klussen mag ook tot een bepaald maximum bedrag, de algemene belastingvrije voet voor arbeidsinkomen. Door te klussen kan iemand met vrije arbeidscapaciteit volstaan met een lager basisinkomen. Gedacht wordt aan een korting van bijvoorbeeld 2 – 4 euro/werkuur met een maximum van 38 werkuren per week. Heeft men aantoonbaar minder tijd vrij om te klussen, dan wordt de korting evenredig verlaagd.

Deze korting maakt het basisinkomen veel betaalbaarder.

Mensen die arbeidsongeschikt worden bevonden voor ongeschoolde arbeid worden niet gekort. Leerplichtige kinderen, mensen in volledige opleiding, mensen met een volledige baan en ouderen (eventueel vanaf 70-jarige leeftijd) worden ook niet gekort. Zorg voor kleine kinderen en hulpbehoevenden wordt als arbeid beschouwd en verlaagt de korting ook.

Het derde voorstel is om hulpbehoevenden een extra hoog basisinkomen te geven. Dan kunnen ze zelf zorg inhuren.

Afgelopen vrijdag presenteerden kopstukken uit de Nederlandse samenleving een plan voor een basisuitkering. Ten onrechte blijven ze weg van de idee van een basisinkomen, stelt Hans Schlaghecke

Het kabinet mist een langetermijnvisie op de gewenste sociale zekerheid. De ideeën over vut, prepensioen en levensloopregeling zijn onvoldoende doordacht en leiden tot conflicten met de vakbeweging. Het alternatief dat prominenten als Herman Wijffels (SER) en Flip Buurmeijer (PvdA) en anderen uit werkgevershoek, vakbeweging, verzekeringswezen en politiek afgelopen vrijdag presenteerden, geniet de voorkeur en biedt een beter stelsel. Toch deinzen de ondertekenaars van het pamflet terug voor de ultieme consequentie van hun analyse. Ze benadrukken de introductie van een basisuitkering, maar blijven weg van de idee van een basisinkomen.

De ongelijke verdeling van arbeid. Pieter van de Stadt uit Heemstede

Een radicale wijziging van het sociaal stelsel, wat de invoering van een basisinkomen zou zijn, moet alleen overwogen worden als het een antwoord biedt op reële bestaande problemen en niet vanuit ideologische principes. Pleidooien vanuit links voor een basisinkomen zijn en worden voornamelijk gevoerd vanuit de gedachte van nivellering van inkomens. Ten onrechte.

Niet een ongelijke verdeling van inkomen, maar een ongelijke verdeling van arbeid is het sociale probleem van de 21e eeuw. Tegenover het grote aantal mensen dat thuis zit, niet alleen werklozen of arbeidsongeschikten, maar ook (pre-)gepensioneerden, staat een eveneens grote groep die tijd tekort komt: drukke baan, kinderen, en soms ook nog de zorg voor ouders of vrijwilligerswerk. Er is een tweedeling van mensen met teveel en mensen met te weinig tijd. Kan een basisinkomen hier een oplossing bieden?

Misschien wel. Het zou namelijk kunnen bijdragen aan het witten van zwart werk. Er zit vooral heel veel verborgen werk in en rond het huis. De illegale Pool knapt het huis op, de bijstandmoeder maakt schoon. En steeds vaker klussen druk bezette vaders zelf en maken werkende moeders schoon. Met een basisinkomen kan het bruto uurloon omlaag en kunnen drukke tweeverdieners vaker ondersteuning inhuren. Dit draagt misschien niet zozeer bij aan een eerlijker verdeling van inkomen, maar wel aan een eerlijker verdeling van arbeid.

MICRO ECONOMISCHE ARBEIDSMARKTFACETTEN VAN HET BASISINKOMEN.

- voor werknemers komt het basisinkomen onderop hun loon, waardoor het netto verdiende loon lager zal worden;
- korter werken kost minder achteruitgang in netto loon;
- langer werken houdt minder extra netto loon over;
- de marginale opbrengst van een uur arbeid wordt 33 % minder;
- de marginale prijs voor een uur vrije tijd wordt 33 % goedkoper;
- de nutsmaximaliserende werknemer zal minder uren willen gaan werken, hetgeen de arbeidstijdverkorting bevordert en de participatiegraad verhoogd.

CONCLUSIE :

- laag betaalde werknemers willen korter gaan werken;
- laag betaalde deeltijdwerkers zullen ophouden met werken;
- hoog betaalde werknemers zullen langer gaan werken om hun inkomensachteruitgang te compenseren;
- uitkeringsgerechtigden zullen niet meer op hun basisinkomen worden gekort, terwijl nu de marginale inhouding op inkomen uit arbeid 100 % bedraagt;
- de sollicitatieplicht voor uitkeringsgerechtigden vervalt.
- flexibilisering van de arbeidsmarkt door vermindering van storende regelgeving;
- minimum loon verlagen of afschaffen omdat de sociale zekerheid is verplaatst van binnen naar buiten de arbeidsmarkt;
- de kloof verdwijnt tussen onbetaald werk en werk tegen het minimum loon;
- de ontslagwetgeving kan worden versoepeld, omdat de werknemer sterker staat tegenover de werkgever;
- regulering van flexibel werken om de inkomenspositie van de arbeidskrachten veilig te stellen wordt daarmee overbodig.

- *PER SALDO EEN TOENAME VAN DE PARTICIPATIEGRAAD, ALS HET ARBEIDSAANBOD IN PERSONEN;*
- *EEN AFNAME VAN HET ARBEIDSAANBOD IN UREN.*

HET BASISINKOMEN GEEFT GEEN HERVERDELING VAN DE BELONING VOOR DE PRODUKTIEFAKTOREN ARBEID EN KAPITAAL.

- het basisinkomen vermindert de onvrijwillige werkloosheid;
- meer werkgelegenheid vermindert het loondrukkend effect;
- het basisinkomen zal op de werkgever worden afgewenteld, hetgeen leidt tot prijsstijging waardoor de concurrentiepositie van het bedrijfsleven ten opzichte van het buitenland verslechtert;
- het basisinkomen wordt gefinancierd uit:
 - heffing arbeidsinkomen, waardoor de arbeidsintensieve bedrijven de rekening betalen;
 - b.t.w.heffing, waardoor de kapitaalintensieve bedrijven voor de kosten opdraaien;
 - informatieheffing, waarbij de dienstverlenende bedrijven alles betalen.

BELONING VOOR ARBEID VOOR INVOERING BASISINKOMEN

loonquote x B.B.P = 0.8 x 500 mld euro = 400 mld euro;

aantal medewerkers x aantal uren x uurloon = 10 miljoen x 800 uren x 50 euro/uur = 400 mld euro;

de belasting- en sociale premiedruk = 60 % , zodat na belasting en sociale premie netto overblijft 400 mld euro - 240 mld euro = 160 mld euro.

BELONING VOOR ARBEID NA INVOERING BASISINKOMEN

De beloning voor arbeid bestaat uit twee componenten t.w.

- *HET BASISINKOMEN* voor 15 miljoen Nederlanders voor € 5.000 per Nederlander bedraagt € 75 miljard ;
- *HET ADDITIONEEL ARBEIDS INKOMEN* van € 50 X 160 UREN = € 8.000 per persoon per jaar, voor 10 miljoen medewerkers, maakt 80 miljard euro.
- *TOTALE LOONSOM BEDRAAGT* € 75 miljard + € 80 miljard = € 155 miljard netto zonder belasting en sociale premie druk.

DE LOONKOSTEN VOOR HET BEDRIJFSLEVEN zijn gereduceerd van 400 mld euro naar 155 mld euro, de loonkosten zijn ruim gehalveerd, hetgeen de concurrentie positie van het bedrijfsleven naar het buitenland aanzienlijk verbetert en de migratie van arbeid binnen Europa mogelijk maakt.

DEEL 5 ARBEID HISTORISCH GEZIEN

Arbeid duidt altijd op het proces van arbeiden zelf, terwijl werk gebruikt kan worden om het resultaat van een activiteit aan te duiden: werkstuk, meesterstuk, kunstwerk etc. Toch zijn in vele talen de termen 'arbeid' en 'werken' veeleer synoniemen van elkaar geworden.

HET BEGRIP ARBEID KENT AL EEN LANGE GESCHIEDENIS, ZOLANG ALS DE MENS FILOSOFEERT.

De metafysica heeft als voorwerp de verhouding van het menselijk denken tot het zijn, het bestaan, de werkelijkheid.

De verwondering als uitgangspunt leidt er toe dat de autonomie van het denken, juist in een reflectie over het denken, haar vanzelfsprekendheid verliest.

De filosofie begint met Heraclitus van Efese als de filosoof van het 'worden', eigenlijk de voorloper van de pluriformiteit in het Post Modernisme.

Parmenides is de filosoof van het 'zijn', die de klassieke oudheid heeft bepaald.

Plato kent een God die hemel en aarde niet maakt, maar ordent. Dezelfde God kennen we van het scheppingsverhaal in het Oude Testament. De godheid speelt wel een hoofdrol, maar binnen de kosmische gedachte van een evenwichtige ordening, die voortduurt.

Eeuwen daarna, bij de neoplatoonse wijsgeren en vroeg christelijke bisschoppen, ontstaat de gedachte dat God meer doet dan vormen. Dat God zich niet slechts met de vorm, maar ook met het maken van de materie zelf bezig gaat houden, wordt als een vergroting van zijn almacht gezien.

Bij Augustinus breekt de gedachte door, dat Gods Almacht zo weergaloos is, dat Hij alles uit het niets scheidt

Als ontwikkeling in het algemeen en dus ook voor 'arbeid' geldt :

- *HET ARCHAÏSCH DENKEN*
 - Evenwichtige ordening
 - Goden en mensen
 - Vrijen en slaven
- *HET MIDDELEEUWSE DENKEN*
 - God
 - Geschapen werkelijkheid
 - Geordend karakter van de werkelijkheid
- *MODERNE DENKEN*
 - De mens
 - Maakbare en manipuleerbare werkelijkheid
 - Regels en afspraken

HET ARCHAÏSCHE DENKEN

6e EEUW v.o.j. DE GRIEKSE OUDHEID

THALES van MILETE ziet alles wat water(ig), vochtig is als de oorsprong van alles.

Door vocht ontstaat warmte en broei en daardoor weer leven. Leven is voeden en voelen, grijpen en groeien en snakt vanaf de geboorte naar vocht en voeding.

Het naderen van de dood daarentegen is een vorm van uitdroging. Vocht voedt leven en het uitgedroogde is volstrekt levenloos. Deze archaïsche opvatting, als een natuurlijke evenwichtige ordening over leven en dood heeft een grote betekenis voor ons. Hemel en hel zijn zinvolle voorstellingen binnen het archaïsche van de oudste filosofen. Als leven met vocht verbonden is, dan is de hemel als een plek bij een bron of de zaal waar de goden drinken. De verdoemden moeten sterven door het vuur dat hun levenssappen en vocht laat uitdrogen.

Thales van Milete zoekt daarmee naar het begin of het beginsel van alles, door zich bezig te houden met de *'dát-vraag'*.

Wie naar de oorsprong van iets zoekt vindt geen wát, maar blijft bij het dát.

De voorsocratici kunnen we samenvatten als de natuurfilosofen, waarbij de ons omringende werkelijkheid als natuurlijk wordt ervaren. De kosmos is noch door God noch door mensen gemaakt, maar was, is en zal zijn als een steeds weer oplevend vuur.

De werkelijkheid is geordend, is in orde, bestaat slechts en leeft omdat ze 'in orde' is, regelmaat en evenwicht kent.

De afwisseling van dag en nacht, droogte en vocht, licht en duister, dat alles houdt de werkelijkheid in stand, daardoor bestaat alles en vervalt het niet tot niets.

De archaïsche gedachte van evenwichtige ordening, over evenwicht en regelmaat heeft meer dan duizend jaar de filosofie en daarmee ook de gedachte over arbeid, beheerst.

Arbeid is gebonden aan de evenwichtige ordening binnen de natuur en is door de seizoenen gebonden aan de natuur.

PARMENIDES 500 jaar v.o.j.

Dát er iets is, zegt Parmenides, denken we niet, maar beseffen we, omdat het geen product is van ons construerend denken. De *'dat'* gedachte gaat aan de vraag, *'wat het is'* en *'waarom het is'* vooraf. Het *'waarom'* of liever het antwoord op die vraag, wordt beschouwd als een constructie van het eigenmachtig denken.

'Dat iets is', dit wonder, voorwerp van verwondering, is de kern van het metafysische filosoferen.

Filosofie ontstaat wanneer het denken van karakter verandert en zich zelf in zijn reflectie gaat betrekken. Het verlies van vanzelfsprekendheid neemt toe, zodat de voortgang van het proces eerder het aantal vragen zal vergroten, dan dat het definitieve zekerheden zal opleveren.

Radicalisering van de verwondering kan niet ver voorbij haar eigen begin komen zonder van karakter te veranderen en over te gaan in positieve wetenschap of terug te vallen in de mythe. mogelijk te zijn, namelijk het besef dat het er is.

Wat betreft het 'hoe' en het 'waarom' van de werkelijkheid zijn de mensen op veranderlijke meningen aangewezen.

Het komt op hetzelfde neer, dat je iets kunt beseffen en dat het er is, het denken en het zijn, zijn een en hetzelfde. Alleen wat is, kan gedacht en uitgesproken worden. Het beseffen dat het er is, één ondeelbaar, ongeworden en onvergankelijk, zonder verleden zonder toekomst, dat het helemaal 'nu' is. Het is absolute actualiteit met de kracht van een Goddelijke openbaring.

De evidentie van het 'dat', maakt de vragen naar het 'hoe' en het 'waarom' overbodig.

Dit is de kern van een strenge, beperkte en bijna positivistische metafysica van Parmenides.

Zijn is bij hem 'aanwezig zijn', 'er zijn', en denken is het constateren en het tot zichzelf laten doordringen van die aanwezigheid.

Al het zijnde is onherleidbaar en heeft niets te maken met enig worden en biedt dus geen verklaring voor het ontstaan.

Het zijnde, waarover Parmenides schrijft, wordt betrokken in de cirkel van de reflectie.

'Dat' begint, zeggen Plato en Aristoteles, met verwondering. En voordat verwondering kan worden bewerkt tot een vraag, is zij eerder lyrische dan kritische bevestiging van het bestaan. De wijsgerige passie, lijkt gericht te zijn op eeuwige en noodzakelijke waarheden, op kennis van het wezen en de zin van de dingen, dus op het *'wat'* en het *'waarom'* en de allesomvattende samenhang. Deze passie leidt tot een autonoom filosoferen, als de grote

verleiding van het metafysisch denken, de wil om de werkelijkheid, inclusief het feit dat zij bestaat, in te polderen en droog te leggen.

De '*dat-vraag*' over arbeid, doet de arbeid vanzelfsprekend vinden voor de werkende stand. Zij gaan in hun werk op en in hun werk komen zij tot zelfverwerkelijking, door zich in de wereld als werkende mens tot uitdrukking te brengen middels het maken en creëren van materiële en immateriële dingen ter voorziening in de (eerste) levensbehoefte.

DE POLIS ALS STADSTAAT.

De staatkundige gemeenschap van de Grieken is de polis, de stadstaat, waarin alleen de mannen als vrije burgers bezig houden met de politiek.

Bij Plato en Aristoteles wordt de reflectie over het sociale en politieke leven geleid door een ethische vraagstelling.

Voor de oude Grieken stond vrije tijd als model voor het meest gewenste en enig 'schone leven'. Arbeid werd gezien als een pijnlijke, vernederende noodzakelijkheid.

Het toeëigenen en vervaardigen van middelen waarmee basisbehoeften bevredigd konden worden, werden beschouwd als minderwaardige activiteiten die men moest overlaten aan de aller laagste groepen in de samenleving, en vooral aan de slaven. Aristoteles' theorie van de 'natuurlijke slavernij' in het eerste boek van de *Politeia* is hiervan een extreem voorbeeld.

Alles wat behoorde bij het regeren en bij de kenmerken van de in het 'schone' (dat wil zeggen deugdzaam en gelukkige) leven verenigde burgers stond volgens Aristoteles ver boven de arbeid van het voortbrengen (welke moest worden toebedeeld aan 'van nature' inferieure mensen). De *praxis* (het ethisch-politieke handelen in de polis) beheerste dus in alle opzichten de *poiesis* (het werken): de wijsheid van handelen was heerschappijkennis, die slechts was voorbehouden aan de heren des huizes en de politici. Degenen die zijn stelling niet onderschreven, keerden deze eenvoudig om: mensen die zich bezighielden voorziening van levensmiddelen of gedwongen werden als slaven te werken, zouden door het werk dat zij verrichten inferieur worden. Vooral ook in de filosofie van Plato wordt de menselijke bestemming geheel gezocht in het ideële streven naar het ware, het goede en het schone. De Grieken stelden *schole* tegenover de arbeid: zij beschouwden arbeid als dienst aan de menselijke noden en *schole* als vrijheid ten opzichte van deze dienst.

De vrije mensen wijdden zich aan het spel van lichaam en geest, dat wil zeggen aan sport en wetenschap. De levenswijze van de lichamelijk werkenden werd als onverenigbaar beschouwd met de burgerlijke deugd. Alleen wie de deugd bezat, was in staat om burger te zijn. Arbeid en burgerdeugd, arbeid en vorming werden scherp tegenover elkaar gesteld. Uiteraard weerspiegelen deze opvattingen alleen de denk- en waarderingwijze van een geprivilegieerde bovenlaag

PLATO 427 v.o.j. in Athene geboren.

Plato laat in zijn werk, zijn leermeester Socrates als gespreksleider optreden in zijn dialogen. Rechtvaardigheid is het centrale thema in zijn hoofdwerk '*Politeia*'.

De staat kent drie standen, werkers, wachters en regeerders. De wachters leven in communeverband. Uit de beste wachters worden de toekomstige regeerders van de staat geboren. De wachters en regeerders worden onderhouden door de werkende stand, zoals de boeren, de ambachtslieden en handelaren. De slaven zijn natuurlijk slaaf en dat is voor hen nuttig en rechtvaardig.

Hoofregel in de ideale staat is de enkelvoudigheid, waarbij de regeerders pas rond hun vijftigste levens-jaar tot het hoogste ambt worden geroepen en als echte filosofen de staat leiding geven.

Anders kan de staat vervallen tot :

- timocratie, de heerschappij van de vrees;
- oligarchie, het bewind van de rijken;
- democratie, als de armen of het volk in opstand komen en de macht in handen nemen;
- tirannie, dictatuur als tegenhanger van een door filosofen geregeerde staat.

PLATO kent de ideeënwereld, als de essentie, het ware zijnde als transcendente onveranderlijke werkelijkheid, tegenover de zichtbare werkelijke wereld van het worden, als de schijnwerkelijkheid.

De regeerders richten zich op het eeuwige, de Idee van het Goede, die de hoogste Idee vormt. De regeerders dienen dus filosofen te zijn, die zich niet laten afleiden door de zintuiglijke waarneembare dingen.

In de parabel van de Grot, komt de twee werelden theorie naar voren. De wereld in de grot staat voor de alledaagse zichtbare schijnwerkelijkheid, terwijl de buitenwereld correspondeert met de ware werkelijkheid, met de Ideeën. De zon staat voor de Idee van het Goede, de grondslag van alle werkelijkheid en zijn.

PLATO neemt in zijn filosofie afstand van de werkelijkheid om het wezen dichter te kunnen benaderen. In de scheiding tussen werkelijkheid en wezen ligt de kern van het Platonisme.

Zijn nadenkende poging het wezenlijke beter te benaderen is tevens een poging beter en dieper in de werkelijkheid door te dringen. Deze dubbelzinnigheid maakt geen afstand, maar geeft ruimte om voor het wezen en de werkelijkheid een eigen plek in te ruimen.

Op de vraag 'wát het is', is 'het wezen' het antwoord. Slechts het wezen 'is'.

Plato kent het verlangen, werkelijkheid en wezen nog te overstijgen. Plato wordt daardoor de filosoof van het transcendente genoemd. Maar dat is slechts een rechtlijnige redenering om het wezen weidser te ervaren dan misschien zelfs mogelijk is.

Door Plato wordt wat achter de werkelijkheid is, de idee, de werkelijke werkelijkheid en dat verwordt tot iets onwerkelijks, ver bóven alle werkelijkheid, de transcendente werkelijkheid.

Het wezen is niet een zelfstandig naamwoord, maar moet werkwoordelijk begrepen worden. Het wezen van de mens is de wijze waarop de mens was en is. Het wezen van de werkelijkheid is niet iets anders dan de werkelijkheid, maar is de wijze waarop de werkelijkheid werkelijk is.

Als de filosofie van Plato de wereld van het Westen binnendringt en het wezen in het Latijn uitgesproken wordt, is de oudste vertaling 'natura', het wezen van de mens is diens natuur.

Gaandeweg wordt het wezen 'substantia'. De substantie van iets, het wezen van iets, is datgene waar de werkelijkheid op steunt, de fundering van de werkelijkheid, de zelfstandigheid van de werkelijkheid. Slechts God is volmaakt zelfstandig.

Na Plato en Aristoteles worden allerlei verschillen gerelateerd aan het verschil tussen werkelijkheid en wezen. Wezen(lijk) is dan wat aan alles ten grondslag ligt, het onzienlijke, het eeuwige. De werkelijkheid is dan slechts het bijkomstige, zichtbare, tijdelijke, schijnbare als zintuiglijke waarneembare werkelijkheid. De werkelijkheid wordt daarmee onwerkelijk, onwezenlijk.

Tijd en individu (subject) ontbreken in de oudheid eigenlijk nog. Beide zijn dan nog gevangen, bevangen in de kosmos.

ARISTOTELES 384 v.o.j. Stageira in Thracie in Noord Griekenland.

Aristoteles is 20 jaar lang verbonden met de Academie van Plato. Later sticht hij een eigen school, het Ly-ceum, genoemd naar Apollo Lyceus.

De meeste werken van Aristoteles zijn verloren gegaan. Zijn denkbeelden over mens en maatschappij komen voornamelijk uit zijn '*Politeia*'

Ook Aristoteles denkt vanuit een ontologie, die tegelijk een ethische strekking heeft, van waaruit de samenleving wordt doordacht.

Het wezen van de dingen bestaat volgens Aristoteles niet in de vorm van een Idee, die transcendent is aan de dingen, maar is *'immanent'* aan de dingen zelf.

De scheiding tussen ideeënwereld en zintuiglijke werkelijke wereld is een nutteloze en onmogelijke verdubbeling van de werkelijkheid. Hij wil meer op empirische wijze, vanuit de bestaande feitelijkheid over de staat nadenken. Zo heeft hij de politieke stelsels van 158 Griekse staten opgesteld. Wat de beste ligging, wat het optimale aantal burgers, welke beroepen zijn in een staat noodzakelijk etc. het stelsel van de staat Athene alleen is bewaard gebleven.

Voor het menselijk leven kan het doel worden omschreven als *'het goede leven'*, om op ethisch juiste manier te handelen.

Normatieve uitspraken over mens en maatschappij worden afgeleid uit wat hij de natuur van de dingen beschouwt, normen afgeleid uit de natuurlijke werkelijkheid ofwel het natuurrecht, in overeenstemming met de natuurlijke aard of bestemming van de dingen.

Daarbij komt dat de mens beschikt over *'Logos'*, zowel taal als rede, waardoor mensen tot overeenstemming kunnen komen over normen en waarden, dat tot de vorming van een staat leidt.

Bij staatsvormen gaat het om het algemeen belang dat moet worden nagestreefd.

Er zijn drie goede vormen van regering, door:

- monarchie geleid door één persoon;
- aristocratie geleid door enkelingen;
- politeia geleid door velen;

Daarnaast bestaan drie slechte vormen t.w.:

- tirannie geleid door een kwaadwillige alleen heerser;
- oligarchie geleid door enkele rijken;
- democratie geleid door alleen het lagere volk.

Aristoteles kiest uiteindelijk voor Politeia, waarbij velen betrokken zijn bij verdediging en bestuur. Hij wijst democratie af, waarbij alleen het belang van het lagere volk telt, de demografie beslissend is en de wet uit het oog verloren raakt.

Alleen aan diegene die vrij zijn van de dwang voor de materiële behoefte vervulling komt het volwaardige actieve burgerschap toe. Vrije arbeiders en handelaren zijn ongeschikt om aan de politiek deel te nemen, omdat arbeid te weinig tijd overlaat om vergaderingen bij te wonen.

Economie is afgeleid van het Grieks voor 'huis' en betekent zoveel als 'de regels van de huishouding', zowel de relatie tussen man en vrouw, de verhouding heer en slaaf, dus de regels voor zowel gezin als bedrijf.

De economie wordt aan natuurlijke grenzen gebonden. De menselijke behoefte stelt bij het vergaren van goederen door jagen, veeteelt en landbouw, vanzelf een grens.

Een tussenvorm is de ruil. Een onnatuurlijke manier is het geldgebruik, om daarmee goederen op te kopen en daarna met winst te verkopen. De Grieken hadden niet veel respect voor de handel.

Aristoteles maakt onderscheid in:

- Praxis = handelen, waartoe ook de politiek behoort, hetgeen hoog wordt gewaardeerd;
- Poiësis = productie of scheppen, hetgeen betrekking heeft op 'gewone arbeid', maar ook op het kunst-zinnig scheppen, vandaar poëzie.

Het bedrijf en het werk dat door slaven wordt gedaan, heeft slechts tot doel om het de heer mogelijk te maken zich aan de praxis te wijden.

De rede staat daarbij niet boven of tegenover de natuur, zoals in latere filosofieën gesteld wordt, maar is zelf met de natuur gegeven. De rede is echter wel gekoppeld aan macht, het zijn mensen met een bepaalde positie, die redelijk genoeg geacht worden.

Het mensbeeld wordt niet als grondslag van de politiek erkend, vandaar dat de Grieken er geen probleem inzagen om allerlei soorten mensen politieke rechten te onthouden.

In de Griekse opvatting was de staat niet een economische organisatie, maar eerder een kader waarin zelfstandige en verantwoordelijke persoonlijkheden uit de hoogste stand tot ontplooiing kunnen komen.

Plato en Aristoteles zagen zo ook het begrip arbeid toegekend aan de groep slaven die bijdragen in de voorziening van de dagelijkse levensbehoeften.

De 'wat' vraag is op zoek naar een definitie van "arbeid" als het *wezen* van arbeid door de tijd heen en probeert de intrinsieke waarde van arbeid vast te leggen en te formuleren.

De maatschappij is ingedeeld in drie standen, gebaseerd op het verschil in aanleg en gaven, met als standsverschil, het verschil tussen vrije en onvrije t.w.:

- de slaven als de werkende stand;
- de stand van de wachters;
- de stand van de regenten.

Arbeid als het werk van slaven was daarom bij voorbaat al verachtelijk. Het was beneden de waardigheid van vrije mannen om inkomsten uit arbeid te krijgen.

Echte vrije mensen maken zich onbaatzuchtig verdienstelijk voor de gemeenschap.

Alleen intellectuele arbeid wordt menswaardig gevonden. De minachting van de Grieken en de Romeinen voor arbeid is daarom een klasse gebonden oordeel

ARISTOTELES ziet de natuurlijkheid van arbeid als de volle bestaanswerkelijkheid van de werkende stand, de slaven, die naar aanleg en omstandigheden voorbestemd zijn om te arbeiden voor de stand van de wachters en van de regenten om hen in hun eerste levensbehoeften te voorzien.

Het hele bestaan gaat op in de arbeid en binnen de arbeid kunnen zij zich volledig tot uitdrukking brengen en vinden daarin hun zelfverwerkelijking.

Voor de vrije burgers is arbeid echter een onwaardige activiteit. Zij houden zich met 'hogere' geestelijke zaken bezig, zoals debatteren, filosoferen en spelen. Dit alles is echter mogelijk bij gratie van slaven die daarvoor de materiële bestaansvoorwaarden scheppen.

Na de verovering van Griekenland door de Romeinen in 299 v.o.j., wordt de Griekse cultuur in het Ro-meinse Rijk geïncorporeerd. Op cultureel vlak hebben de Grieken dus eerder het Romeinse Rijk veroverd, dan andersom.

QUINTUS TULLIUS CICERO (106–43 v.o.j.) heeft de Griekse filosofie in Rome geïntroduceerd.

Cicero omschrijft de staat met de term 'Res Publica', als openbare of gemeenschappelijke zaak van het volk, door overeenstemming omtrent het recht en door gemeenschappelijkheid van belangen.

Het recht wordt daarbij al onderverdeeld in Publiek Recht en Privaat Recht.

In het begin van de Middeleeuwen, na de ineenstorting van het Romeinse Rijk, tot aan de grote volksverhuizing, wordt gekenmerkt door een allesomvattende grote vernietiging.

In de periode rond de geboorte van Christus begint de slavernij aan betekenis in te boeten. Hierdoor begint ook het arbeidsethos te veranderen en ontstaat er meer aandacht voor de betekenis van arbeid en prestaties. In de vroege Christelijke traditie werd erkend dat arbeid iemand niet alleen gezond kan houden, maar dat het mensen ook kan afhouden van zondige gedachten en gewoontes ('ledigheid is des duivels oorkussen') en een bijdrage kan leveren aan de deugd van gehoorzaamheid.[26] De opvatting van de arbeid als offer staat in het teken van de vloek die Jehova aan Adam meegaf: 'U zult brood eten in het zweet uws aanschijns'

DUUR en TIJD

In de archaïsche periode kent men een onbegrijpelijke vorm van de tijd. De tegenstelling wordt gebruikt tussen het rechte of lineaire en de ronde of cyclische tijdsbesef.

Kruis tegenover cirkel, waarbij de verlossing door Christus op het kruis, zoiets nieuws is, in geen kringloop herhaald, waardoor een rechtlijnig, lineair christelijk tijdsbesef nieuw is, tegenover het ronde, cyclische tijdsbesef van de antieke beschaving.

Voor ons is de gedachte van Kant, dat de tijd een noodzakelijke voorstelling is, die ten grondslag ligt aan de verdere conceptie van de werkelijkheid, een vanzelfsprekendheid. Tijd bepaalt onze wijze van kijken naar de werkelijkheid waardoor alles als tijdelijk verschijnt, de hele werkelijkheid slechts tijdelijk is.

Tijd komt ook pas bij Plotinus ter sprake, tijdsbesef ontstaat pas in de vroege renaissance en een voorstelling van de tijd is pas bij Descartes en Kant mogelijk.

Bij de presocratici en bij Plato, maar ook bij Aristoteles, gaat het niet om 'tijd', maar om 'duur'. Daar waar de tijd zich kromt en ombuigt, is zij geen tijd meer, maar duur.

In het weerkerend getij van eb en vloed, de wisselende maar terugkerende jaargetijden, in de getijden van de middeleeuwse monniken, daarin is het steeds de duur en niet de tijd waarvan sprake is.

Duur heeft duurzaamheid, eeuwigheidswaarde, tijd is wezenlijk slechts tijdelijk.

Er zijn twee mogelijkheden om de werkelijkheid te ervaren, als rond en dan dus als duur, als duurzaam; of als rechtlijnig, waarbij we spreken van 'de tijd', die dan wezenlijk tijdelijk is. In het eerste geval bestaat alles en in het tweede vergaat alles.

In de late oudheid spreekt Plotinus en Augustinus over tijd(elijkheid) en eeuwigheid, zodat het vanzelfsprekend wordt tijd en eeuwigheid als tegengestelden op te vatten.

In de antieke ontologie loopt 'duur' uit op langdurigheid en 'is' een vorm van eeuwigheid. Wie verwonderd stilstaat bij het 'dát' van de dingen, heeft aan de vraag 'wát het is' nog geen behoefte en komt aan de volgende vraag 'hoé het werkt' al helemaal niet toe.

Duur is wezenlijk en tijd is slechts werkelijk.

Deze scheiding wordt hoe langer hoe meer een afscheiding. Tijd wordt met beweging en duurzaamheid wordt met stilstand in verband gebracht. Ons streven lijkt er soms op gericht te zijn om de tijd teniet te doen. Zo snel mogelijk van telefooncel tot taxicentrale toe. Elke seconde telt, maar bedoeld wordt dat ze juist niet geteld moet worden. Het moderne tijdsbesef, of het gebrek aan besef wat 'tijd' of 'duur' is, is heel anders dan dat van degene die zegt 'komt tijd komt raad' of 'de tijd heelt alle wonden'.

Ook in onze vrije tijd, als die wordt beschouwd als lineaire tijd, hebben wij ons meester gemaakt van de tijd. Onze vrije tijd zijn we als een schaars goed gaan zien, dat nuttig, zuinig en efficiënt moet worden gebruikt.

Ook binnen arbeid doet de gejaagdheid van het begrip tijd afbreuk aan de intrinsieke waarde van arbeid. Om de communicatieve en contemplatieve waarde van arbeid tot zijn recht te laten komen zullen we arbeid niet alleen los moeten koppelen van de beloningstructuur voor arbeid, maar ook van de tijdsstructuur waarbinnen arbeid ingeklemd zit.

Om van prestatietijd over te gaan naar betekenisduur of liever naar betekenisduur, moet ook het begrip arbeidstijd verder evolueren naar arbeidsduur.

ARBEID IN DE MIDDELEEUWEN

AURELIUS AUGUSTINUS (354-430) maakt het einde van het Romeinse Rijk mee. In de 'Civitate Dei', De stad van God", knoopt hij aan bij de staatsopvatting van Cicero, gebaseerd op overeenstemming omtrent het recht, als een neo-platonist.

Volgens Augustinus is het Romeinse Rijk ten onder gegaan, omdat, hoewel gestoeld op een rechtsorde, het respect voor de rechtvaardigheid verloren ging. De 'Goede Staat' is pas mogelijk wanneer een volk de rechtvaardigheid liefheeft.

Een politieke gemeenschap moet dan ook eerst en vooral een morele gemeenschap zijn en op die basis een rechtsorde realiseren. Rechtvaardigheid bij Augustinus, betekent, 'ieder het zijne geven', in de eerste plaats aan God geven wat hem toekomt.

Het denkbeeld van een Theocratie gaat er vanuit, dat in een religieus beïnvloede staatsleer de vorst zijn macht ontleent, niet aan het volk, noch aan zichzelf, maar aan God. Het volk is altijd gehoorzaamheid verschuldigd aan de vorst, tenzij een opdracht van de vorst tegen Gods gebod ingaat.

Voor Aurelius Augustinus is slechts aan het uitspansel de regelmaat nog kenbaar en wordt de wereld onordelijk en verward achtergelaten. De wereld en werkelijkheid zijn noch eeuwig noch noodzakelijk, maar slechts maaksel van de handen van God, uit het niets geschapen en voorbestemd om weer tot niets te vergaan.

Wezen(lijk) is dan wat aan alles ten grondslag ligt, het onzienlijke, het eeuwige. De werkelijkheid is dan slechts het bijkomstige, zichtbare, tijdelijke. De werkelijkheid wordt daarmee onwerkelijk, onwezenlijk. Bij Augustinus verschijnt de tijd als tussentijd, als tijdelijkheid. Zolang de cirkel gesloten blijft, de ordening in evenwicht, baren en sterven hetzelfde zijn, is er slechts spraken van duur, duurzaamheid, voortduren.

Pas als de cirkel breekt, de kosmos gedachte aan kracht inboet, verschijnt de tijd, als tijdelijkheid. De tijd als tijdelijkheid, als tussentijd, ontstaat tussen de beide breukvlakken van de kosmos, tussen geboorte en dood.

Tijd is dan wezenlijk onwezenlijk, het is het 'even maar'. Kosmos als duur en duurzaamheid, tegenover de breuk daarvan als tijd en tijdelijkheid.

De Benedictijner Kloosterscholen voor de monniken en de Kathedralen Scholen van Tours, Reims Chartres en Parijs voor de Seculiere Clerus wordt leven ingeblazen door Karel de Grote in de 8^e eeuw.

Vanuit de Gilden zijn ook de universiteiten gegroeit, als de collectieve groep "universitas" van studenten en hoogleraren.

In alle middeleeuwse talen van de westerse cultuur blijft 'arbeid' dicht bij angst, leed, nood, kommer, ongemak, moeite, kwaal en pijn liggen. Pas aan het einde van de middeleeuwen breekt in het Westen een radicaal andere houding tegenover de arbeid door. In het vroeg-middeleeuwse kloosterwezen zette zich enerzijds de Platoonse voorkeur voor het contemplatief bestaan voort. Anderzijds bestond er tussen monniken en lekebroeder echter ook een heel geprononceerde verdeling van geestelijk en lichamelijk werk. Fysieke inspanning werd in ere gehouden als tuchtmeester van lichaam en ziel: 'wie arbeid zondigt niet'. De kerkvader Augustinus (354-430), die niet geloofde dat mensen op eigen kracht in staat waren om te beslissen tussen goed en kwaad, legde een grote nadruk op de plicht tot arbeid. Het is niet te veel overdreven als men zegt dat het middeleeuwse kloosterleven tot op grote hoogte werd gestempeld door de leerregel van Benedictus: 'arbeid en vertwijfelt niet'. De kloosters van de cisterciënsers in de randgebieden van de christelijke wereld waren religieuze landbouwcommunes. De middeleeuwse kloosters kenden een strenge tijdsindeling tussen bidden en werken (*ora et labora*) die door de kloosterklokken duidelijk werden gemarkeerd. Hierdoor werd een nieuwe discipline geïntroduceerd in het leven van

de gekerstende volken. Pas in de late middeleeuwen deden zich ingrijpende sociaal-economische verschuivingen voor die de waardering van de arbeid zouden veranderen. De zeehandel bracht welvaart in de havensteden en de steden langs de grote handelsroutes. Sinds Augustinus had er een taboe gelegen op het lenen van geld tegen rente, zonder zelf aan de arbeid deel te nemen. In de late middeleeuwen werd dit verbod steeds minder serieus genomen. Het in gilden georganiseerde ambacht kwam tot ongekende bloei. Na de beëindiging van de kruistochten richtte de adel zich steeds meer op de eigen hofcultuur. Hun praalzucht en de door hen geïnitieerde landhervormingen die oude gemeenschapsrechten doorbrak, leidde tot grote onvrede van de kant van de boeren en soms tot bloedige revoltes. In deze opstanden kwam de vroeg-christelijke droom van een 'gulden godsrijk van vrede en gerechtigheid' opnieuw tot leven. Het gezag van de kerk, dat het hele sociale leven van de leken omspande, werd ondergraven door sektarische stromingen, die er 'alternatieve' leefwijzen op nahielden. De gevestigde orden waren inmiddels in goede doen geraakt. Als reactie daarop ontstonden er nieuwe ascetische orden waarin 'de deugd van nederige arbeid' opnieuw werd gepredikt. Bovendien ontstonden er bedelorden die 'de louterende werking van vrijwillige armoede' als de zekerste weg tot zaligheid beschouwden. Kerkvaders zoals Thomas van Aquino probeerden het tij nog te keren door - in aansluiting op de leer van Aristoteles - de nieuwe wereld terug te persen in een alles omvattende, door God gegeven hiërarchische orde; het goddelijk en het natuurlijk recht, de geestelijkheid en de leken, de handel en de ambachten kregen daarin elk hun vast plaats. Daarbij werd arbeid voorsteld als een wezenlijk bestanddeel van 'de menselijke natuur' en als een integrerende factor van menselijke samenlevingsverbanden. Het 'geestelijk werk' - vooral in de vorm van gebed en contemplatie - bleef echter een hogere plaats houden dan het werk dat gericht was op de reproductie van het fysieke en sociale bestaan.

THOMAS VAN AQUINO (1225-1274) wordt beschouwd als de grote Aristoteliaan van de middeleeuwse filosofie.

In een zelfverzorgende agrarische samenleving voorziet onbetaalde arbeid in het grootste deel van het levensonderhoud. Arbeid voor geld of voor een ander ruilmiddel neemt een ondergeschikte plaats in.

In de Middeleeuwen wordt ook door het Christendom er vanuit gegaan dat arbeid voor iedereen geldt als een opdracht van God. De Kerkvaders en Scholastici benadrukken de christelijke plicht tot arbeid.

Vanaf de 12e eeuw ontstaat er door toenemende handel en door de invoering van de nijverheid een grotere verscheidenheid aan arbeid.

De Europese steden komen tot bloei vanaf 1000 na Chr, na een periode van de donkere Middeleeuwen. Ze ontstaan door de herleving van de handel. De handel met als knooppunt Constantinopel als wereld-handelscentrum, gericht op de handel met het verre oosten, gaf ook de doorbraak tot de plaatselijke handel.

De overwinning van de Christenen op de Arabieren, gaf de zeevaarders van Venetië, Pisa, Genua, Marseille en Barcelona de handen vrij om er op uit te trekken.

Na een lange winterslaap komt Europa weer tot leven, gestimuleerd door de ervaringen opgedaan tijdens de verre oosten reizen en de kruistochten.

Europese jaarmarkten in de Champagne, Gent, Brugge, Hamburg, Frankfurt en zelfs tot Novogorod, naast bestaande steden als Londen, Parijs, Venetië, Milaan en Florence, geven een stimulans tot het ontstaan van de Bourgeoisie. Als bewoners van de Burg die uitgroeit tot een stad, met naast de Clerus en Adel, de kooplieden en ambachtlieden, als de latere Bourgeoisie met daarnaast het proletariaat.

Zo ontstaan de Koopmansgilden en de Handwerkersgilden, met een nauw verweven band tussen de leden. De koopmansgilden komen voort uit de gewoonte om zich op reis in karavanen te verenigen uit veiligheidsoogpunt. De voordelen van de gemeenschappelijke actie worden ook toegepast op het thuisfront in de vorm van de koopmans- en handwerkersgilden.

Alleen de gildenleden kunnen in de stad kopen, verkopen en produceren, tegen vastgestelde prijzen, waarover de clericus aanwijzingen geeft over de hoogte van de prijzen.

De prijzen zijn in de Middeleeuwen alleen kostendekkend voor materiaal en arbeid, zodat geen overwinsten worden gemaakt.

De ambachtsman moest zich aan strenge regels onderwerpen, Eerst een aantal jaren zonder betaling van wie dan ook als knaap een leertijd doormaken. Gedurende die tijd woont hij bij zijn meester die hem het vak leert. Daarna wordt hij gezelschap, geschoold arbeider en kan hij bij zijn meester zijn diensten aanbieden tegen een dagelijks loon. Om tot de ivoren toren van meester door te dringen, moet de gezelschap ezamen doen voor de meesters van het gilde, door een "meesterstuk" te maken.

Concurrentie was daarbij ondenkbaar. Het gilde verbied een lid om meer uren per dag te maken dan zijn broeder meester, meer knapen of gezellen in dienst te hebben, of meer te betalen aan een gezelschap. Hij mag ook geen reclame maken voor zijn waren of die aanprijzen maar moet alles leveren tegen vastgestelde prijzen. Bij het bepalen van de prijzen, krijgt het gilde een vingerwijzing van de Kerk. In de ogen van de Kerk was het winstmotief in de Middeleeuwen verachtelijk.

Thomas van Aquino komt als eerste met het begrip 'goede en gerechte koopwaar', waarbij de verkoper een zuivere winst mag berekenen om zichzelf en zijn gezin in redelijke welstand te kunnen onderhouden.

De kerk verzoent zich uiteindelijk ook met de bereidheid van de koopman om rente te betalen om geld te lenen. In het begin wordt geld schieten alleen toegestaan aan Joden, later vooral aan de Italiaanse Lombarden. In het begin wordt het woekerverbod nog omzeilt door geld renteloos te belenen, maar schadevergoeding te betalen voor de opschorting van de terugbetaling.

Geleidelijk aan wordt in de vroeg kapitalistische geest het winstmotief en rentebetaling algemeen aanvaard.

De macht van de derde stand, de bourgeoisie of de middenstand wordt steeds gedrukt. De rijke bourgeoisie verandert het gezicht van Europa.

Thomas van Aquino probeert net zoals Abelard, door de rede boven alle menselijke eigenschappen te stellen, harmonie te vinden tussen Geloof en Kennis, tussen Kerk en Wetenschap, uitgewerkt in zijn "Summa Theologica".

De overgang van een agrarische economie naar een geldeconomie maakt dat betaalde arbeid op de eerste plaats komt. Arbeid wordt veelal primair gezien als handenarbeid ten behoeve van het directe levensonderhoud.

Arbeid begint onpersoonlijker te worden, de nauwe band tussen productie en consumptie wordt steeds losser.

Behalve gedurende enkele tientallen jaren, die volgden op de builenpest in 1348, toen het land dunbevolkt was omdat de helft overleed, veroorzaakt de constante immigratiestroom van boeren naar de stad voortdurende werkloosheid. Het is praktisch onmogelijk voor de armen om hun positie te verbeteren, anders dan door als huursoldaat in het beroepsleger te dienen.

Naast de dagloners in de agrarische sector worden de thuiswerkers de eerste afhankelijke industriële loonarbeiders. Er ontstaat een verschil tussen productie en reproductie, tussen werken en recreëren. De Middeleeuwen beschouwen slaven en boeren als instrumenten, als objecten van de agrarische organisatie en staan in de schaduw van de elitecultuur van de grootgrondbezittende aristocratie.

Pas na de Middeleeuwen krijgt de baas-knecht relatie een centrale plaats in de maatschappij. Die niet wilde werken wordt met geweld gedwongen. Rond 1350 worden landlopers en bedelaars in West Europa met geweld aan het werk gezet.

De arbeiders bieden eeuwenlang een taai verzet tegen de scheiding tussen wonen en werken, consumptie en productie, leven en arbeid. Kortom, verzet tegen de loonarbeid.

De Middeleeuwen geven al technische vooruitgang en stijging van de arbeidsproductiviteit, hoewel er nog geen meetinstrumenten zijn om de economische groei aan te geven.

Pas sinds de reformatie en de opkomst van het protestantisme wordt aan arbeid een meer positieve betekenis gehecht in de Westerse cultuur. Volgens Maarten Luther kan arbeid zelf een manier zijn om God te dienen: arbeid werd een 'roeping' die in het hiernamaals consciëntieus en levenslang verricht moest worden om in het hiernamaals een goede kans te maken op de betere posities. Arbeid werd hierdoor tot een morele plicht verheven. De *vita activa* werd niet meer ondergeschikt gemaakt aan de *vita contemplativa*.

Als maatstaf voor de waarde van de arbeid telde alleen de mate waarin zij gelovig dienend werd verricht, en dus niet wat zij voor de mensen betekende in termen van behoeftebevrediging, of wat zij aan winst opleverde (ook niet in de zin van het 'goede werk' als verdienste voor God). Daarom moest zelfs de rijke werken, ook wanneer deze daartoe niet gedwongen was om wille van zijn levensonderhoud. De arbeid was immers God's gebod voor iedereen, zonder standsonderscheid. De arbeid om wille van God en de naaste maakte de christen tot medewerker en voltrekker van de goddelijke wil op aarde. Bij Luther werd de arbeid dus niet om wille van de arbeid zelf gewaardeerd. Vooral bij Calvijn krijgt de arbeid een nieuwe dynamiek. Hij vat arbeid op als het dienstbaar maken van de door God gegeven talenten in dienst van Gods koninkrijk. Wie door God is uitverkoren ('predestinatie'), dient dit ook in zijn handel en wandel zichtbaar te maken. Omdat het raadsbesluit van God voor de mens verborgen is, rest hem niets anders dan in een arbeidzaam bestaan zijn gaven zo goed mogelijk te ontplooiën: 'aan de vruchten herkent men de boom'. Toch bleef ook het middeleeuwse ascetisme bij Calvijn doorwerken. Grote weelde en zinnelijk genot waren voor hem ijdelijke verkwisting van het door God toevertrouwde goed waarover men als rentmeester verantwoording verschuldigd is. De enige aanvaardbare manier om de vrucht van met succes bekroonde arbeid te gebruiken was hulp aan de behoeftige naaste en uitbreiding van de eigen bedrijvigheid. Deze nieuwe arbeidsethos van het protestantisme fungeerde als belangrijke hefboom bij de opkomst van het moderne kapitalisme. Luther verleende de arbeid zijn positieve waarde, maar Calvijn maakte met zijn pleidooi voor de herinvestering van door arbeid gerealiseerde winst de morele weg vrij voor een economisch stelsel dat gebaseerd is op ongebreidelde expansie en accumulatiezucht. In ieder geval gingen in de nieuw opkomende zeevarende en handelsdrijvende naties grote massa's over tot het protestantisme. De stedelijke burgerij begon democratische rechten te veroveren en drong de allesomvattende centrale macht van kerk, keizer en koning in de verdediging. Door toenemend particulier initiatief en koloniale expansie raakte het middeleeuwse stands- en gildewezen in verval. Hierdoor kwam de weg vrij voor gedurfd ondernemerschap en vrije concurrentie. Deze ontwikkeling werd mede mogelijk gemaakt door een arbeidsmoraal die de eigen verantwoordelijkheid benadrukt om te 'woekeren' met de beschikbare talenten en middelen. In deze nieuwe economische habitus worden niet alleen geld, goud en goederen, maar ook arbeidskrachten en arbeidstijd gewaardeerd vanuit het kosten-baten principe.

DE RENAISSANCE

De Renaissance, als de wedergeboorte, rond het jaar 1500, betekent een culturele opleving, met Erasmus in 1509 met de Lof der Zotheid, Machiavelli in 1513 met *Il Principe* als de vorst, Thomas More in 1516 met zijn *Utopia* en Luther in 1517 met zijn protest tegen de Christelijke katholieke kerk.

Karakteristiek voor de Renaissance is het Humanisme, met een belangstelling voor de 'res humanae', de menselijke zaken in brede zin.

Het theocentrische wereldbeeld van de Middeleeuwen wordt vervangen door een antropocentrische benadering, waarbij de mens centraal staat.

Met de Renaissance zegeviert het humanistische standpunt waarbij de mens uit is op zijn welzijn hier en nu, vanuit een verhoogd zelfbewustzijn.

De Renaissance van 1300 tot 1500 ontstaat in Italië als een herontdekking van de cultuur van het oude Rome. De invloed van het verleden wordt nog versterkt doordat de Renaissance geen begrip heeft van vooruitgang door evolutie. De mens is geneigd te herontdekken, niet uit te vinden, door terug te blikken en niet vooruit te kijken. De mens keert terug naar de fysica van Aristoteles.

MACHIAVELLI (1469-1527) geboren in Florence, dat op theocratische wijze wordt geleid door de domi-nicaner monnik Savonarola. Machiavelli schrijft 'Il Principe' in 1532 over de ideale heerser van de staat.

In 1512 heroveren de Medicis de macht in Florence, hetgeen het einde betekent van de ambtelijke loop-baan van Machiavelli.

Machiavelli beschrijft dat politiek een bedrijf is dat volgt uit de menselijke natuur, die echter geen normatieve betekenis heeft. Machiavelli koppelt het politiek denken los van ethiek en religie en breekt dus met de filosofie van de Oudheid en de Middeleeuwen.

Machiavelli is een typische Renaissance denker, met een antropocentrische inslag waarbij hij de mense-lijke natuur, in plaats van de kosmische orde van Goden of één God, als uitgangspunt neemt om de wer-kelijkheid te verklaren.

Machiavelli gaat in navolging van Aristoteles uit van de feitelijke werkelijkheid en laat normatieve overwelingen buiten beschouwing. Hij gaat uit van een pessimistisch mensbeeld, de mens is slecht en in de politiek moet men zich op de slechtheid van de mens instellen, terwijl de natuur van de mens gekenmerkt wordt door 'machtsdrift'. De politiek is dan ook een voortdurende strijd, een strijd om de macht, niet immoreel maar amoreel.

De vorst dankt zijn macht daarbij geheel en al aan zichzelf, als een 'autocratisch' vorst, dus geen theocratie of democratie.

In 1355 worden de edelen in Siena van de staatszaken uitgesloten en wordt de stad bestuurd door een groep rijke bankiers en industriëlen als de voorname middenstand. Daarna komt de lagere middenstand aan de macht in de vorm van de kleine kooplieden en de hardwerkende handwerkslieden.

In Italië komt rond 1500 op het eind van de Renaissance voor het eerst de vroeg kapitalistische ontwikkeling op gang, door betere boekhoudmethoden, soepele kredietmogelijkheden, verdeling van het arbeidsprocessen.

Het einde van de Italiaanse Renaissance komt met de inval van de Franse in Lombardije in 1494.

De Renaissance in Frankrijk, Duitsland, Engeland en Spanje komt tot bloei in de 16e en de 17e eeuw.

De grote Humanist in Noord Europa is de Hollandse priester Desiderus Erasmus rond 1500. Het Humanisme was in wezen een katholieke filosofie, terwijl in Duitsland de Reformatie als protestantse ontwikkeling een einde maakt aan het Humanisme.

In Engeland staat *THOMAS MORE* 1478-1535 in Londen aan de bakermat van het Humanisme

In 1532 legt hij het ambt van voorzitter van het Hogerhuis (Chancellor) neer uit protest tegen de scheiding van Hendrik VIII, die in 1534 zich tot hoofd van de Anglicaanse Kerk laat uitroepen.

In 1516 schrijft hij in het Latijn zijn Utopia, dat in 1551 in het Engels wordt vertaald. Hij schrijft het op verzoek van Erasmus, terwijl diens Lof der Zotheid aan More is opgedragen.

UTOPIA is de naam die More kiest voor de ideale samenleving, als spiegel voor de bestaande maat-schappij ofwel met een maatschappijkritische werking. In Utopia worden eerst de huidige wantoestanden in Engeland aan de kaak gesteld, vooral de economische ongelijkheid, die structureel is en alleen kan worden doorbroken door afschaffing van de private eigendom.

Vervolgens schrijft hij over Utopia, waar door gemeenschappelijke eigendom van alle belangrijke goede-ren een grote mate van gelijkheid wordt bereikt. Iedereen werkt slechts 6 uur per dag, niet voor de handel of voor winst, maar slechts om in de behoefte te voorzien.

In de overvloedige vrije tijd kan men zich wijden aan kunst, lectuur, studie, contemplatie en eredienst. Er heerst vrijheid van godsdienst, maar de maatschappij heeft wel een morele grondslag.

Door de socialistische beweging wordt Thomas More als één van haar voorlopers beschouwd.

Vanaf de 16e eeuw wordt de arbeid steeds meer in manufacturen georganiseerd. De manufactuur is de voorloper van de gemechaniseerde fabriek.

DE NIEUWE TIJD

Na de Middeleeuwen wordt het politieke proces in Europa bepaald door de opkomst van gecentraliseerde staten. Iedereen wordt tot burger van een staat, zodat de positie die mensen in de politieke ordening kunnen innemen, sterk wordt vereenvoudigd.

RENÉ DESCARTES (1596 – 1650)

Descartes is kenmerkend voor de filosofie van de Moderne Wijsbegeerte in de 16e eeuw.

Zijn kenniszekerheid is gebaseerd op:

- de fundering : ik denk, dus ik besta, cogito ergo sum;
- de rede : het bewustzijn van de mens als individu, als rationeel bewustzijn.

Globaal wordt de samenleving gebaseerd op het natuurrecht van de klassieken, op de menselijke natuur, waarbij het accent komt te liggen bij de Vorst, de Staat of het Volk.

THOMAS HOBBS legitimeert de absolute macht van de staat of van de vorst over zijn onderdanen.

JOHN LOCKE kent de soevereiniteit toe aan het volk, waarbij hij de grondlegger wordt van het Liberalis-me.

JEAN JACQUES ROUSSEAU ziet de staat veelmeer als een morele gemeenschap, tot uitdrukking ge-bracht in de Franse Revolutie.

THOMAS HOBBS 1588 – 1679 Malmesbury.

Thomas Hobbes schrijft in 1650 zijn werk 'Leviathan', over de mens, over de christelijke staat en over het duivelrijk.

Hobbes laat de deductieve denkmethode los op mens en samenleving, waarbij hij de natuurwetenschap-pelijke inzichten van Galilei (1564 – 1642) volgt. Hobbes neemt van Galilei over dat de natuurlijke toestand van lichamen eigenlijk 'beweging' is, in tegenstelling met de denkbeelden van Aristoteles die ervan uitgaat dat de dingen van naturen streven naar rust.

Hobbes stelt dat de mensen één eigenschap gemeen hebben, een aanhoudende en rusteloze begeerte naar macht en naar nog meer macht, die pas eindigt met de dood. Andere zaken die door de mens begeerd worden, zoals rijkdom, kennis en eer, zijn volgens Hobbes slechts afgeleide vormen van macht.

In Levithan gaat Hobbes uit van een natuurtoestand, waarin de natuur alle mensen in gelijke mate met lichamelijke en geestelijke vermogens heeft bedeed, dit in tegenstelling met

Aristoteles, die immers uitgaat van een natuurlijke ongelijkheid tussen vrije burger en slaaf, tussen man en vrouw.

Hobbes concludeert dat de natuurtoestand in een oorlogstoestand uitmondt, in een strijd van allen tegen allen, omdat voor iedereen gevaar dreigt en omwille van het eigen lijfsbehoud iedereen moet proberen de ander een slag voor te zijn.

De natuurtoestand is in strijd met de moraal en met het recht. Hobbes gaat uit van de stelregel, 'wat gij niet wilt dat U geschiedt, doe dat ook een ander niet'.

Het Sociaal Contract, door iedereen met iedereen gesloten, leidt ertoe dat iedereen zijn macht afstaat aan één natuurlijke persoon, de monarchie met een absolute macht.

Naast de absolute staatsmacht combineert hij op economisch gebied, bij koop en verkoop, keuze van beroep en levensonderhoud, een zeker Liberalisme.

JOHN LOCKE 1632- 1704 geboren in Wrington bij Bristol

In de strijd tegen de Royalisten, vlucht hij in 1683 naar de Nederlanden. In 1688 komt hij in de Glorious Revolution, met Willem III van Oranje, die Koning van Engeland wordt, terug in Engeland.

Na zijn terugkeer schrijft hij zijn 'Two Treatises of Government', als rechtvaardiging achteraf van de Glorious Revolution.

In zijn 'Twee verhandelingen' over het staatsbestuur, levert hij kritiek op Hobbes stelling dat aan de staat absolute macht toekomt, door het goddelijke recht van de erfelijke monarchieën te weerleggen.

Locke gaat ervan uit dat de mensen van nature vrij en gelijk zijn, hetgeen leidt tot zijn Liberalisme, waarbij het leven, vrijheid en bezit, met de algemene naam 'eigendom' wordt aangeduid.

Het 'zijn' van de mensen in de wereld betekent bij Locke dus vooral dat zij 'eigendom hebben'. Ieder mag daarbij slechts zoveel in bezit nemen, als hij zelf kan bewerken, waarbij de arbeid van lichaam en het werk van zijn handen, de waarde van de goederen bepalen.

Locke is daarmee de eerste vertegenwoordiger van de *Arbeidswaardeleer*, als economische theorie, die stelt dat de waarde van goederen wordt bepaald door de hoeveelheid arbeid die er in gestoken is.

In deze natuurtoestand ontstaat ongelijkheid in eigendom, want Locke ziet er geen bezwaar in, zich door middel van de arbeid van de knechten iets toe te eigenen. Locke gebruikt dus de arbeidswaardeleer om de rechten van de werkgever te legitimeren.

Wanneer het geld als ruilmiddel wordt ingevoerd, komen de eigendomsverhoudingen nog veel schever te liggen. De waarde die aan het geld wordt toegekend berust op een stilzwijgende overeenkomst tussen mensen, zodat hieruit blijkt dat de mensen met een ongelijk bezit akkoord zijn gegaan.

Om de natuurwet af te dwingen en niet te vervallen in een oorlogstoestand, zullen de mensen zich verenigen om een 'gemenebest' te gaan vormen.

Door dit '*SOCIALE CONTRACT*' wordt dus een staat ingesteld, gedragen door 'civil society', de burgerlijke maatschappij.

Bij John Locke wordt de absolute macht niet toegekend aan de monarchie, maar de gedachte van volksovereïniteit bepaalt dat de soevereïniteit, de hoogste macht berust bij het volk. Iedereen is aan de wet onderworpen, de wetgevende macht staat boven de uitvoerende macht.

Een eventuele monarchie zal dus een constitutionele monarchie moeten zijn. Locke geeft vervolgens de aanzet tot de '*Trias Politica*', om het wezenlijke doel van de staat, de bescherming van de eigendom, met een machtenscheiding tussen wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht, veilig te stellen.

Locke is daarmee de voorloper van het Liberalisme, waarbij de staat tot taak heeft vrijheden te beschermen, die het individu zonder de staat reeds heeft. De staat is geen bron van recht, maar de beschermer van het individuele recht van vrijheid van eigendom in de breedste zin van het woord.

JEAN JACQUES ROUSSEAU 1712 geboren in Geneve.

Als 17-jarige verlaat hij Geneve en leidt jarenlang een zwervend bestaan en in 1742 trekt hij definitief naar Parijs.

De 18^e eeuw is het tijdperk van de Verlichting, het streven om licht in de duisternis te brengen als een strijd tegen onwetendheid en bijgeloof, waarvoor zowel de wereldlijke als de kerkelijke autoriteiten verantwoordelijk voor zijn.

The Age of Reason, het tijdperk van het verstand of de rede, de ratio, treedt aan.

Rousseau kent daarbij aan de mens twee basiskenmerken toe:

- het streven naar zelfbehoud;
- het vermogen tot medelijden met mens en dier;

voor Rousseau is de mens niet in de eerste plaats een redelijk wezen, maar een voelend wezen en is de Verlichting vooral een beweging voor maatschappelijke hervorming.

De mens is van nature goed en de ongelijkheid ontstaat pas met de samenleving. In de natuurtoestand bestaat wel een zakelijke afhankelijkheid van de dingen, maar géén zedelijke afhankelijkheid van mensen. De natuurtoestand is dus een *présociale* toestand, gekenmerkt door stabiliteit. Door catastrofes worden de mensen tot samenleven gedwongen. De zedelijke ongelijkheid bekrachtigt de natuurlijke ongelijkheid en ontstaat mét de samenleving.

Met de arbeidsdeling, ontstaat ook het eigendom, als de grondslag van de nieuwe samenleving, waardoor strijd ontstaat, onderscheid tussen rijk en arm opkomt en de armen gedwongen worden voor de rijke te werken of uit stelen te gaan.

Zo ontstaat het 'Sociaal Contract', op voorstel van en in het voordeel van de rijken een staat op te richten om zo lijf en goed te beschermen.

Eigendom wordt daarmee gelegitimeerd en de ongelijkheid bekrachtigd. Rousseau kent de soevereiniteit toe aan de gemeenschap van het volk, hetgeen tot uitdrukking komt in een democratie als staatsvorm, waarin alle burgers meetellen en waarin de algemene wil tot uitdrukking komt.

HET MATERIALISME in de 18 Eeuw

Het is niet erg verrassend dat de Oud-Griekse opvatting van arbeid als offer een hoeksteen werd van de latere klassieke economen, zoals Adam Smith, die zich inspanden om de structuur en werking van het opkomende kapitalisme te verklaren, en in belangrijke mate ook te legitimeren. De fysiocraten (Quesnay) en de klassieke economen (Petty, Smith, Ricardo) begonnen echter de arbeid als productieve prestatie te waarderen en maakten de sprong naar het moderne arbeidsbegrip.[29] Arbeid werd het centrale begrip van hun theoretische systemen. Het uitgangspunt daarvan luidde: "That Labour is the Father and active principle of Wealth as Lands are the Mother" [Petty 1662:69]. Arbeid werd niet meer alleen beschouwd als middel voor levensonderhoud, maar primair als 'produktiefactor'. Adam Smith bevrijdde het arbeidsbegrip van het primaat van de agrarische arbeid (welke door de fysiocraten nog als enige waardescheppende arbeid werd beschouwd) en benadrukte de centrale betekenis van de arbeid in het economisch kringloopproces. Voor hem was arbeid de eigenlijke 'bron van rijkdom' en dus de enige produktiefactor in de economisch zin.

Aan alle waardeschepping en prijsvorming ligt volgens Smith dus arbeid ten grondslag: arbeid wordt opgevat als de enige *bron* en ware *maatstaf* van de ruilwaarde van alle goederen.[30] De productiviteit van de arbeid zou vooral door verbeterde techniek en organisatie ('arbeidsdeling') kunnen worden vergroot. De mogelijkheden van de arbeid zouden vooral benut kunnen worden wanneer zij zich in een ongeremd functionerende kringloop van geld en goederen als een waar vrij kon bewegen. Door deze 'economisering'

kreeg het arbeidsbegrip een zeer uitgesproken politiek-maatschappelijke betekenis. 'Arbeid' werd een basisbegrip van de economische theorie

ADAM SMITH (1723-1790) baseert zijn voorkeur voor *VRIJHANDEL* op :

- arbeid is de bron van alle rijkdom;
 - de mens laat zich leiden door het egoïstisch eigenbelang;
 - het eigenbelang is het beste sturingsmechanisme en leidt tot ruilhandel;
 - de ruilhandel werkt de arbeidsverdeling in de hand;
 - de arbeidsverdeling leidt tot mechanisering van het arbeidsproces.
- Arbeid is hier alleen nog maar een middel, geen dienst meer aan God of doel in zichzelf.

HET IDEALISME VAN DE DUITSE WIJSBEGEERTE in de 19^e eeuw

De Romantiek van Goethe, Schiller, Mozart en Beethoven, vormt de culturele achtergrond van het Duitse Idealisme.

Zowel Kant als Hegel stellen in hun filosofie het begrip 'rede' centraal, die binnen een individuele vrijheid leidt tot een zedelijke gemeenschap.

EMMANUËL KANT (1724 - 1804) geboren in Königsbergen in Oost Pruisen, het tegenwoordige Kalinin-grad in Rusland, als de grondlegger van het Duitse Idealisme, met Hegel (1781 – 1831) als voltooiër.

Kant is opgevoed in het Piëtisme, een stroming binnen het Lutherse Protestantisme en is tijdens zijn leven nauwelijks buiten Königsbergen geweest.

Kant schrijft in 1781 zijn "Kritik der reinen Vernunft" en stelt daarin dat het bewustzijn primair staat tegenover de buitenwereld, de geest is de drager van de werkelijkheid, waarbij de maatschappelijke instituties op idealistische wijze als objectiveringen van de geest worden opgevat.

In 1788 schrijft Kant zijn "Kritik der praktischen Vernunft", waarin de ethiek centraal staat.

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL (1770 – 1831) is in Stuttgart geboren in een orthodox protestant ambtenarengezin.

In 1807 schrijft Hegel "*Die Phänomenologie des Geistes*", als de dialectische reconstructie van 'de geest' in de westers cultuurgeschiedenis.

Hegel verbindt het verstand met het individuele handelen en de rede als Der Vernunft met het collectieve proces. Het verstand staat dus voor de rationaliteit van het individu, terwijl de rede een hogere, boven individuele vorm van rationaliteit vertegenwoordigt.

Het verstand denkt rechtlijnig, vanuit één gezichtspunt. De logica van de rede daarentegen is een dialectische logica en brengt de activiteit van het verstand op een hoger plan. Het principe van de dialectiek is gelegen in de eenheid van de tegenstellingen, waarbij de idee en werkelijkheid samenvallen en zo het Idealisme vormen.

GEORG HEGEL heeft de ARBEID centraal gesteld in de PHÄNOMENOLOGIE DES GEISTES.

Vooraf *HEGEL* heeft het onderscheid tussen werk en arbeid sterk benadrukt.

- de knecht met zijn op de productiviteit gerichte arbeid, als werk;
- de werkmeester met de op het ding gerichte, minder onvrij vorm van arbeid;
- de kunstenaar , met de bewuste en vrije vorm van arbeid, met als doel de waarde van arbeid in zichzelf, als vrije zelfverwerkelijking die zich ook in taal kan uiten.

In de 19e eeuw, de eeuw van de industriële revolutie, is arbeid tegen betaling de belangrijkste manier om in het levensonderhoud te voorzien.

De hogere arbeid van vrije beroepen, zoals medicijnen en advocatuur, zijn te hoogstaand voor betaling, maar moeten om niet worden verricht omdat ze in het algemeen belang zijn en worden uitgeoefend door mensen die uit bezittingen al voldoende inkomsten hebben.

HET MATERIALISME VAN DE DUITSE WIJSBEGEERTE in de 19e Eeuw

KARL MARX (1818 – 1883) geboren in Trier, werkt in Bonn, Berlijn, Keulen, daarna in Parijs en Londen.

Marx ontwikkelt een historisch materialisme om vanuit een historische studie van de sociaal economische verhoudingen de overgang naar een nieuwe maatschappij duidelijk te maken.

Er doen zich twee vormen van Marxisme voor:

- het kritisch Marxisme in de kapitalistische landen, als kritiek op de bestaande samenleving zoals de Frankfurter Schule en Sartre;
- het dogmatisch Marxisme als legitimatie van de communistische partijen en staten.

Marx sloot kritisch aan bij de klassieke economen, maar nam de achterliggende oud-Griekse en oerburgerlijke notie van de 'arbeid als offer' scherp onder vuur en stelde daartegenover de notie van arbeid als 'vrije zelfrealisatie', als mogelijkheid van 'zelfverwerkelijking'. Hij beschouwde arbeid als het wezen van de mens: het meest kenmerkende voor mensen is dat zij zich door arbeid als eigenactiviteit 'objectiveren', zichzelf realiseren en veruiterlijken. Daarom zou de hele wereldgeschiedenis niets anders zijn dan de voortbrenging van de mens door menselijke arbeid. Onder kapitalistische verhoudingen zijn arbeiders echter gedwongen hun arbeidskracht te 'verkopen' en zich te onderschikken aan een exploitatief systeem van meerwaardevorming en kapitaalaccumulatie. Zij ondergaan hierdoor een zo sterke 'vervreemding' dat zij tegenover de arbeid een niet alleen onverschillige, maar zelfs vijandige houding aannemen. Marx kritiseert benaderingen waarin het 'rijk der vrijheid' abstract tegenover het 'rijk der noodzakelijkheid' wordt gesteld, dat wil zeggen waarin niet-arbeid wordt voorgesteld als domein van 'vrijheid en geluk', terwijl arbeid slechts verschijnt als door uiterlijke omstandigheden opgelegde dwangarbeid. Voor Marx gaat dit wel op voor de exploitatieve vormen van arbeid, zoals slavenarbeid, horige arbeid en loonarbeid, maar niet voor arbeid als zodanig en zeker niet voor de arbeid in een communistische samenleving, waarin werkelijk vrije arbeid kan bestaan in die mate dat de productie is vermaatschappelijkt en verwetenschappelijkt.

De opvatting van 'arbeid als offer' is dus zeer oud. Maar ook tegenwoordig wordt arbeid vaak alleen opgevat als een noodzakelijk kwaad. Al onze inspanningen monden uit in het streven dit euvel absoluut of minstens relatief (d.w.z. in verhouding tot de resultaten die het kan opleveren) zoveel mogelijk in te perken. Niet de arbeid zelf, maar alleen de rijke vruchten die harde arbeid kan afwerpen, maakt voor velen het leven pas zinvol. In deze benadering lijkt het arbeidsbegrip aan duidelijkheid en scherpheid te winnen. Toch zijn er vele bedenkingen bij deze gelijkstelling van arbeid en offer/onlust. Oorspronkelijk kon 'arbeid' alleen maar refereren aan de grote inspanning die de mens leverde om zich te bevrijden van de druk van de overweldigende macht van het gebrek (of de nood), of van menselijke heerschappij. Tegenwoordig wordt het woord arbeid vaak in een bredere en vriendelijker betekenis gebruikt.

HET HISTORISCH MATERIALISME van KARL MARX

Volgens Marx heeft het Idealisme slechts de denkactiviteit op het oog. Marx wil daarom de activiteit met de zintuiglijkheid combineren. Hij wil in het materialisme, de zintuiglijke activiteit, dus de daadwerkelijke tastbare activiteit, van de mens benadrukken.

In "*Die deutsche Ideologie*", geschreven door Karl Marx in 1846, wordt voor het eerst het historisch materialisme uitgewerkt. Marx als communistische materialist, wil de noodzaak tot een maatschappelijke verandering duidelijk maken door een historische benadering van de

maatschappij tot uitgangspunt te nemen. Marx ontwikkelt zijn historisch materialisme tevens als een verzet tegen het Idealisme van Hegel.

Het gaat daarbij om de werkelijke individuen met hun producerende activiteit in de vorm van arbeid en de materiële voorwaarden waaronder zij leven binnen de maatschappelijke en politieke verhoudingen.

Omdat de heersende klasse slechts op basis van materiële verhoudingen deze heersende positie kan innemen, zullen de heersende gedachte tevens een 'ideële uitdrukking' zijn van de dan heersende materiële verhoudingen.

In zijn 'Zur kritik der politischen Oekonomie' in 1859 schetst Marx de globale structuur van de maatschappij als de 'basis-bovenbouw' theorie.

De samenleving wordt ingedeeld in een 'basis', de economie en een 'bovenbouw' die bestaat uit het juridische en politieke als recht en staat en uit de maatschappelijke bewustzijnsvormen zoals godsdienst, kunst, wetenschap en filosofie.

De stelling van Marx luidt: *'dat de basis de bovenbouw bepaalt'*.

Marx ontwikkelt daarmee een theorie over de sociale revolutie waarbij de zich ontwikkelende productiekrachten als het technologische en organisatorische niveau van de productie, niet meer passen in de gegeven productieverhoudingen als de klassen en eigendomsverhoudingen in een maatschappij.

Het specifieke karakter van een productiewijze, als het kapitalisme, ligt in haar productieverhoudingen besloten. Omdat de technologie zich sterk ontwikkelt, ontstaan er op gezette tijden nieuwe productie-verhoudingen. De socialistische revolutie wordt dus veroorzaakt door een technische vooruitgang.

Het bewustzijn, de ideologie, geeft een vals beeld van de werkelijkheid. Vanuit een materialistische economische basis, krijgt men inzicht in wat bij een omwenteling werkelijk aan de hand is.

Bij de antieke productiewijze draait het bij de productieverhoudingen om de eigendom van de slaven.

In het feodalisme kenmerken de productieverhoudingen zich tussen grootgrondbezitters en lijfeigenen.

Bij de moderne burgerlijke, kapitalistische productieverhoudingen, draait het om kapitaal en arbeid.

Marx praat hier over de voorgeschiedenis van de menselijke samenleving. Na de revolutie komt er een echte menselijke samenleving tot stand, waarbij de mens zich bevrijdt van arbeid, zodat het rijk van de noodzaak wordt vervangen door het rijk van de vrijheid.

DAS KAPITAL

In 'Das Kapital' in 1867 geschreven, komt de analyse van de vervreemding sterk naar voren. Marx baseert zich op "Das Wesen des Christentums uit 1841 van Ludwig Feuerbach, die in zijn theorie over de religie, God slechts als een vervreemde uiting van de mens begrepen kan worden en wat eigen is aan de mens moet niet vervreemd worden en niet als zelfstandige grootheid tegenover hem gesteld worden.

De wijze van leven in gezin en maatschappij bepaalt de betekenis van de staat, zodat de sociaal econo-mische verhoudingen de politiek bepalen dan wel de onderbouw bepaalt de bovenbouw.

Marx gaat in zijn 'Oekonomisch Philosophische Manuskripte' uit van zijn Arbeidswaardeleer, waarbij de waarde van een product bepaald wordt door de hoeveelheid arbeid die nodig is om dat product te maken.

Voor hem geldt de politieke implicatie dat de arbeiders aan de macht moeten komen.

Bij productiviteitsverhoging dalen de prijzen, dalen de lonen omdat de hoogte van de lonen worden bepaald door de kosten van het minimum levensonderhoud om de arbeid in stand te houden.

De meerwaarde van arbeid komt aan de uitbuitende kapitalisten toe, vandaar dat arbeiders door loonstrijd daar tegen in opstand moeten komen.

Anders gezegd, hoe productiever de arbeid, des te armer de arbeider zal worden.

Op lange termijn gaat het erom het rijk van de arbeid te vervangen door het rijk van de vrijheid. Marx ziet dus de centrale positie van arbeid niet als een einddoel op zich.

Marx plaats de economische vervreemding op één lijn met de religieuze vervreemding van Feuerbach.

Vanuit de vervreemdingstheorie geeft Marx kritiek op de economische theorie. Hij stelt dat de nationale economie de vervreemding over het hoofd ziet. Het valt daardoor niet op dat de producten van arbeid niet aan de eigenlijke producenten toevallen, maar aan de kapitalist waardoor de kapitalistische private eigen-dom wordt gecreëerd.

De vervreemding kan op verschillend niveau plaatsvinden :

- de vervreemding van het 'product';
- de vervreemding van de arbeid, als producerende activiteit zelf;
- de vervreemding van de medemens.

De arbeid behoort niet tot het wezen van de arbeider, daarom wordt hij niet in zijn arbeid bevestigd, maar ontkent. De arbeider voelt zich daarom pas buiten de arbeid bij zichzelf en in de arbeid buiten zichzelf. De arbeid is daarom niet een bevrediging van een behoefte, maar slechts een middel om behoeften buiten de arbeid te bevredigen. Door de vervreemding is de mens niet wat hij wezenlijk als sociaal wezen is. Als individu ervaart hij zich niet meer als lid van de mensheid die zich in zijn sociale omgang kan verwerklijken, maar ziet de mensheid slechts als middel voor zijn individuele existentie. Zo ontstaat volgens Marx het 'individualisme' in de moderne samenleving.

De private eigendom is dus het resultaat van de vervreemde arbeid en het vervreemde product van arbeid. Marx toont hiermee aan dat private eigendom geen uitgangspunt is van de maatschappijopvatting, want private eigendom vormt het resultaat van de vervreemding.

Arbeiders die niet het product van arbeid ontvangen, maar een arbeidsloon, is ook het resultaat van de vervreemding, waardoor de maatschappij wordt ingedeeld in twee klassen, een arbeidersklasse en een kapitalisten klasse.

Marx baseert zijn klassentheorie dus fundamenteel op de vervreemding en draait de hele menselijke emancipatie uiteindelijk om de opheffing van de vervreemding van arbeid.

KARL MARX ziet de arbeid centraal in zijn maatschappij opvattingen

- de productieverhoudingen vormen de onderbouw, waarop de bovenbouw van de maatschappij structuren zijn gebaseerd;
- de arbeidswaardeleer benadrukt het verschil tussen de ruilwaarde en de gebruikswaarde van arbeid;
- de mens wordt van zijn arbeid vervreemd, hetgeen een soort 'dwangarbeid' oplevert;
- de mens streeft ernaar om zijn behoeften buiten de arbeid te bevredigen, zodat als er geen arbeidsdwang meer aanwezig is, de arbeid wordt gemeden als de pest;
- loon voor arbeid is dan een gruwel en een direct gevolg van de vervreemde arbeid;
- arbeid wordt gedegradeerd tot werk, als middel om in leven te blijven;

Karl Marx analyseert de economische verhoudingen vanuit een dubbel gezichtspunt, als verhoudingen die een relatieve autonomie bezitten, die anderzijds een normatieve betekenis hebben voor de betrokkenen.

Marx arbeidswaardeleer heeft tot doel te laten zien dat de uitbuitingsrelaties waarop de kapitalistische productiewijze gebaseerd is, leiden tot economische crises, die uiteindelijk tot het economische failliet van het kapitalisme leiden.

Alle methoden tot verhoging van de arbeidsproductiviteit gaan ten koste van de individuele arbeider.

In de loop van de 19de eeuw wordt het keurslijf van de loonarbeid met precisie in elkaar genaaid. De disciplinerende tot arbeid wordt ingevoerd. Na 1850 wordt arbeid een middel tot vergroting van de welvaart. Mensen krijgen de plicht te werken en de verantwoordelijkheid om voor zichzelf te zorgen. Armeenzorg, politie en onderwijs zorgen voor de noodzakelijke disciplinerende. Dit arbeidsethos bepaalt tot op de dag van vandaag het dagelijkse leven van de meeste mensen.

De rolverdeling tussen mannen en vrouwen is zo ontstaan. Het huishouden als onbetaalde 'schaduw-arbeid' kwam de vrouw toe. Het rijk van de rede, het onderwerpen en bedwingen van de natuur, is in onze cultuur een 'mannelijke' aangelegenheid.

Arbeid wordt de expressie van de mannelijkheid, dat door de loonarbeid kunstmatig in stand wordt gehouden.

Wie zich niet in het keurslijf van het 'arbeidsethos' laat dwingen, kan zich als mens veel beter ontploien.

De "Autonomen" zijn mensen die zelf hun lot willen bepalen en het hebben van betaalde arbeid daaraan ondergeschikt maken. Slechts veranderingen 'van onderop' zijn mogelijk, iedereen kan in principe breken met het arbeidsethos en zichzelf en de maatschappij daarmee van een groot probleem verlossen.

De rooibouw op de arbeidskracht, met als voorbeeld het Japanse fenomeen "Dood door overwerk", is in het Westen tot op zekere hoogte afgedempt door de vakbeweging en de compenserende arrangementen van de sociaal democratische verzorgingsstaat.

Maar daarmee zijn de onrechtvaardigheid en de instabiliteit van de kapitalistische productiewijze niet opgeheven. We zien de verplaatsing van de rooibouw naar goedkope arbeidskrachten in de derde wereld, maar ook in de rooibouw op eindige natuurlijke hulpbronnen.

Het Marxisme doet geen recht aan de eigen betekenis van liberaal democratische grondrechten voor een rechtvaardige samenleving, waarbij de ambivalentie van deze grondrechten ieder individu een gebied van 'non interventie' garanderen en anderzijds stellen zij het individu ook bloot aan gewelddadige interferenties van een kapitalistische groeieconomie.

Het verschil tussen ruilwaarde en gebruikswaarde, als de kern van Marx arbeidswaardeleer, verwijst naar een tegenstelling die de gewelddadigheid van het vrije marktsysteem bepaalt. De kapitalistische productiewijze leidt tot strategische, op succes en effectiviteit gerichte, handelingsvormen, die communicatieve vormen van omgaan met mensen wegdrücken.

HET MODERNE DENKEN EN DE ARBEID in de 20e Eeuw

Het begrip arbeid kent slechts een korte geschiedenis.

Arbeid is ontstaan binnen de industriële revolutie, als:

- arbeid binnen een afgebakende tijdsduur;
- arbeid beschikbaar stellen aan een ander;
- tegen een vaste beloning;
- terwijl het werkdoel niet zelf wordt bepaald;
- de mens is daarbij slaaf geworden van de arbeid, door het 'communicatieve' element te verwaarlozen;

KLASSIEK UTILISME EN HEDENDAAGS LIBERALISME in de 19^e eeuw

JEREMY BENTHAM en *JOHN STUART MILL* zijn de belangrijkste vertegenwoordigers van het Utilitarisme. Het Utilitarisme is de toonaangevende richting in de Angelsaksische Ethiek en Sociale Filosofie.

JOHN RAWLS en ROBERT NOZICK vertegenwoordigen het deontologisch liberalisme.

Het Utilitarisme berust op een teleologische ethiek, waarbij een handeling wordt beoordeeld naar het doel, c.q. de gevolgen van die handeling, terwijl het deontologisch liberalisme gebaseerd is op deontologische ethiek, waarbij de handeling wordt verricht vanuit een innerlijke plicht, ongeacht de gevolgen van die handeling.

Het Utilisme is gericht op het nut, geluk, plezier of genot van een activiteit in zowel lichamelijke en geestelijke zin.

De deontologische ethiek van het liberalisme, gaat uit van het plichtsbesef van de mens, waaraan het geluksstreven wordt onderworpen.

Kant stelt naast de plicht ook de vrijheid van het individu centraal, waardoor Kant aan de wieg staat van het deontologisch liberalisme.

JOHN RAWLS wordt in 1921 in Baltimore geboren en studeert economie en filosofie aan de Princeton University waar hij in 1950 promoveert.

In 1971 beschrijft hij in 'A Theory of Justice' de principes van verdelende rechtvaardigheid, waarop een rechtvaardige samenleving is gebaseerd.

ROBERT NOZICK is geboren in 1938 op Brooklyn in New York.

Tijdens zijn studie filosofie is hij lid van een socialistisch georiënteerde vereniging 'Students for a democratic Society'; later bekeert hij zich tot een kapitalistische variant van het anarchisme.

Het in 1974 geschreven '*Anarchie, State and Utopia*' staat in het teken van de rechtvaardiging van het klassiek liberale idee van de 'nachtwakersstaat' of 'minimale staat', om er voor te zorgen dat er geen on-derling geweld wordt uitgeoefend.

Nozick verzet zich tegen elke vorm van herverdeling van eigendom of inkomen door de staat, gebaseerd op zijn rechtvaardigheidstheorie, de z.g. 'entitlement theory', als de theorie van terechte aanspraken.

De overdracht van goederen is rechtvaardig, als deze plaatsvindt op basis van vrijwillige instemming.

Nozick gaat van een vrije markt economie met kapitalistische permanent eigendom, dat het meest aan de beginselen van rechtvaardigheid voldoet .

Het historisch karakter maakt de verdeling van de eigendom rechtvaardig, het gaat er daarbij alleen om wat er feitelijk gebeurt op basis van vrijwillige instemming.

Willen mensen vrijwillig hun inkomen herverdelen dan is daar geen enkel bezwaar tegen, maar solidariteit mag niet afgedwongen worden. Wanneer Nozick van vrijheid spreekt, bedoelt hij een negatieve vorm van vrijheid, de vrijheid om ongehinderd door anderen de eigen zaken te kunnen behartigen, terwijl er niet ge-stolen of gefraudeerd mag worden. Men kan zijn belangen behartigen door zich strategisch en niet moreel op te stellen tegenover de ander.

HET POSITIVISME

Het positivisme in de 19^e eeuw stelt de wetenschappelijke benadering van de werkelijkheid centraal en stelt zich tegenover de klassieke filosofie die als metafysisch wordt veroordeeld.

Het positivisme wordt gekenmerkt door de volgende methodologische uitgangspunten :

- de basis van wetenschappelijke kennis bestaat in waarneembare afzonderlijke feiten;
- de methode van kennisverwerving dient in de verschillende vakwetenschappen dezelfde te zijn;
- de wetenschap gaat waardeoordelen uit de weg, want deze vormen geen kennis;

Bij August Comte en Emile Durkheim treffen we naast hun positivistische methodologische denk-beelden ook een inhoudelijke maatschappijtheorie en een maatschappelijk hervormingsprogramma aan.

De geboorte van de sociologie vindt in Frankrijk plaats. Frankrijk kent een langdurige revolutie van 1787 – 1799, waarna Napoleon aan de macht komt.

Auguste Comte wordt geboren in 1798 te Montpellier. 1842 *Cours de Philosophie Positive*, als hoofdwerk. Hij ontwerpt de Religie van de Mensheid en plaatst zichzelf als hoofd van de door hem opgerichte positieve kerk.

Emile Durkheim wordt geboren in Epinal in oost Frankrijk. In 1898 is hij de oprichter van het eerste sociologische tijdschrift 'L'année Sociologique'.

Durkheim heeft een 'holistische' maatschappijopvatting, met de overtuiging dat het individu niet de grondslag van het sociale gedrag vormt. Hij stelt het individuele gelijk aan het psychische en het collectieve aan het sociale. Durkheim is geen aanhanger van het 'methodologisch individualisme', zoals we dat bij Max Weber aantreffen. Durkheim gebruikt het holisme om een scherpe scheidslijn te trekken tussen de sociologie en de psychologie, daarom plaats het hij collectieve en het individuele tegenover elkaar.

Durkheim heeft naast een holistische ook een idealistische maatschappij opvatting. De religie is volgens Durkheim te beschouwen als een verering van de samenleving zelf. De idee van goden zou dan pas later zijn ontstaan, vanuit een tussenstap waarin de samenleving in zijn verering vooral de voorouders centraal stelt.

Durkheim ziet de religie als een sociaal verschijnsel, dat er toe dient om de individuen aan het sociale te binden. De godsdienst is er een uitdrukking van dat de individuen zich aan het geheel van de samenleving onderschikken, als het ware als een socialisering van de religie.

Zo voert hij ook een socialisering van de moraal door. De moraal wordt niet langer door de ethiek bepaald, maar is een uitdrukking van de samenleving die zich aan de individuen oplegt, hen aan zich bindt en hun gedrag bepaalt.

We spreken van een religiesering en moralisering van het sociale, dat het bewustzijn van de mensen bepaalt.

Het positivisme van Durkheim wijst er op dat de gegeven maatschappij zonder meer als uitgangspunt wordt genomen, waarbij het ondenkbaar is dat iemand fundamenteel ingaat tegen de maatschappij van zijn tijd.

HET NEOPOSITIVISME van Bertrand Russell en Ludwig Wittgenstein

Bertrand Russell 1872-1970 wordt in 1895 'fellow' van het Trinity College in Cambridge.

Russell streeft een maatschappelijke beoefening van de filosofie na, dus zonder religieuze of ethische drijfveren en onthoudt zich van waardeoordelen in termen van goed en kwaad. Russell gaat uit van basisuitspraken die gebaseerd zijn op directe ervaring die we hebben van de werkelijkheid.

Ludwig Wittgenstein 1889-1951 is in Wenen geboren en trekt via Berlijn en Manchester naar Cambridge waar hij in contact komt met Russell.

De *Tractatus* is het boek van het neo-positivisme, dat ook in de Wiener Kreis veel invloed uitoefent.

DE WIENER KREIS

Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Hans Hahn en Otto Neurath zijn de belangrijkste leden van de Weense Kring.

De Wiener Kreis presenteert zich in 1929 met het manifest '*Die wissenschaftliche Weltauffassung*'.

De Wiener Kreis staat achter een 'wetenschappelijke wereldvisie' als een logisch positivisme, door zich af te zetten tegen de metafysica.

De wetenschap functioneert alleen door middel van een intersubjectief taalverkeer.

De Weense Kring valt eind dertiger jaren uiteen door het opkomend fascisme.

KARL POPPER

Karl Popper wordt in 1902 in Wenen geboren, wordt in 1937 lector aan de universiteit in Nieuw Zeeland en in 1945 aan de London School of Economics.

In zijn *Logik der Forschung* stelt Popper dat het de taak van de wetenschap is om universele wetten op te stellen, die voor een bepaald soort gebeurtenissen altijd en overal gelden.

Poppers maatschappijvisie ligt in het verlengde van zijn wetenschapsopvatting. Hij vindt die maatschappijvorm de beste, waarin de mogelijkheid tot kritische discussie optimaal is, door het de 'open society' te noemen. In zijn boek *the open society and its enemies* noemt Popper onder andere Plato, Hegel en Marx als vijanden van een open society.

THEORIEEN VAN HET SOCIALE HANDELEN

Max Weber is de grondlegger van de samenhangende stromingen van het sociale handelen, dat hij omschrijft als op anderen georiënteerde zingeving door het individu.

In dit methodologisch individualisme komt ook de intersubjectiviteit van de actor aan de orde.

Max Weber is in 1864 in Berlijn geboren en studeert rechten in Berlijn en Heidelberg. In 1893 trouwt hij met Marianne Schnitger, later een bekende Duitse feministe. Hij was de medeoprichter van de Deutsche Demokratische Partei en sterft in München in 1920.

Weber zegt dat de rationaliteit, die zich op allerlei gebied voordoet, het bijzondere is in de westerse samenleving.

Typerend voor het kapitalisme is de duurzame, rationele ondernemingen die naar permanente rentabiliteit streven, met daarin de kapitalistische organisatie van de arbeid en de daaruit voortvloeiende calculeerbaarheid van arbeid.

Zijn werk *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* beschrijft dat het al dan niet in de hemel komen door God gepredestineerd is, waarbij deze uitverkiezing zichtbaar wordt door succes in het leven op aarde, met name in de sfeer van de beroepsuitoefening.

De mens krijgt daardoor een praktisch-rationele levensstijl, gekenmerkt door ascese, hard werken, sparen, investeren, calculeren en zakelijkheid.

Deze praktisch rationele kapitalistische ondernemer ontwikkelt een ethiek over arbeid, die volledig nieuw is en afwijkt van de Middeleeuwen, waarin men arbeid ziet als iets dat zoveel mogelijk voorkomen moet worden en waarbij het geld als moreel gevaarlijk wordt beschouwd.

Op deze wijze heeft het protestantisme bijgedragen tot het moderne kapitalisme.

De Chinese religies, Confusianisme en Taoïsme, prediken volgens Weber aanpassing aan de bestaande maatschappelijke orde, waarbij individueel initiatief wordt afgeremd.

Hindoeïsme en Boeddhisme streven noch aanpassing, noch actieve verandering, maar juist innerlijke wereldverzaking na. Ook een dergelijke opstelling is weinig bevorderlijk voor een economische ontwikkeling.

In het Christendom wordt al heel vroeg vanuit kloosters arbeid verricht als middel tot zelfdiscipline. Het protestantisme tekent bij monde van Luther kritiek aan op de 'gelofte van armoede' en prijst het streven naar welvaart door middel van arbeid om zo de wereld te beheersen.

Weber druist hiermee in tegen de *basis bovenbouw theorie* van Marx, door het protestantisme als oorzaak te zien van het kapitalisme en niet andersom.

Deze rationaliteit leidt tot een *differentiatie* van de verschillende maatschappelijke sectoren, waardoor de moderne samenleving door de mens nauwelijks nog als een eenheid kan worden ervaren, hetgeen leidt tot bureaucratisering, verzakelijking, secularisatie en ontmenselijking. We zitten in een ijzeren kooi die we zelf gebouwd hebben.

Weber heeft zich bij het ontstaan van de moderne westerse samenleving vooral op de rol van de godsdienst geconcentreerd. Hij gaat ervan uit dat de westerse religies het kapitalisme hebben veroorzaakt en vormt daarmee een tegenstelling met de 'basis-bovenbouw' gedachte van Marx.

De religie, zoals het protestantisme, neemt de 'psychische remmingen' weg en leidt tot een rationele levensstijl als voorwaarde voor het ontstaan van het kapitalisme. De westerse samenleving wordt gekenmerkt door de 'rationaliteit', die in het Westen op alle terreinen van het leven is doorgedrongen,

Dit leidt tot Europacentrisme ofwel Etnocentrisme, waarbij men de kenmerken van Europa of van de eigen cultuur als maatstaf aanneemt bij de bestudering van andere culturen. Iedere gelovige wil consequent aan zijn geloof vasthouden, maar samen kunnen ze zo een godsdienstoorlog veroorzaken.

De rationalisatie lijkt gericht op het optimaliseren van de werking van organisaties, in het streven naar meer efficiëntie. Daarbij staan steeds bepaalde doelstellingen voorop. Zo streven bedrijven via rationalisatiemaatregelen een maximale winst na. Het wetenschappelijk onderzoek is gericht op een betere benutting van de beschikbare mogelijkheden tot het voortbrengen van ware kennis. De middelen dienen het doel.

Uiteindelijk leidt dit tot een doelrationaliteit zoals in de kapitalistische markteconomie, waarbij iedere ondernemer op een planmatige en berekende manier maximale winst nastreeft op straffe van economische ondergang.

Dit leidt tot bureaucrativering van staat en bedrijfsleven, waarbij een toenemende doelrationalisatie leidt tot zinverlies en crisis in de menselijke omgang met ultieme levenswaarden.

DE FENOMENOLOGIE

ALFRED SCHÜTZ wordt geboren in Wenen op 13 april 1899.

Vanwege de Oostenrijkse 'Anschluss' bij Duitsland vertrekt hij in 1938 naar Parijs en later naar New York, waar hij naast een carrière in het bankwezen, werkt aan de ontwikkeling van een fenomenologische socio-logie.

In 1932 publiceert hij zijn enige boek '*Der sinnhafte Aufbau der Welt*', in 1967 vertaald in '*The Phenomenology of the Social World*'

Zijn levenswerk bestaat in een poging tot een synthese te komen van de fenomenologische filosofie van Husserl en de sociologie van Weber. In de fenomenologie geldt het bewustzijn als uitgangspunt van de werkelijkheid, waarbij de 'fenomenen' die zich aan het bewustzijn voordoen, producten zijn van een zinvolle constructie als een mentale schepping door het bewustzijn.

De manier waarop mensen hun sociale leefwereld' constitueren en als zinvol ervaren, wordt bepaald door de sociologie van Weber. Het individu komt vanuit het eigen subjectieve perspectief in ruimte en tijd tot een beeld van het perspectief van de ander. Zodoende begrijpt het subjectieve individu, dat het de ander subjectiviteit moet toekennen, zoals het die zelf bezit.

Daarmee wordt een aanzet gemaakt tot de '*intersubjectiviteit*' in het algemeen.

Alle sociale interactie is volgens Schütz gebaseerd op de wederzijdse verwachting dat de ander zich op een voorspelbare manier gedraagt.

Zulke verwachtingen kunnen sterk gestandaardiseerd en geïnstitutionaliseerd worden tot gebruiken, regels, instellingen en wetten, zowel van ethische, religieuze en politieke aard. Wederzijds verstaan en zinvolle interactie wordt mogelijk omdat mensen in hun bewustzijn over een gemeenschappelijke kennisvoorraad putten, terwijl Mead de wisselwerking tussen de actoren, de intersubjectiviteit als uitgangspunt neemt.

DE FRANKFURTER SCHULE als KRITISCHE THEORIE.

In 1923 wordt in Frankfurt het 'Institut für Sozialforschung' opgericht als de bakermat van de Frankfurter Schule.

Horkheimer, Adorno en Marcuse zijn de belangrijkste leden van de eerste generatie van de Frankfurter Schule van voor 1940, in schril contrast met de tijdgenoten van Habermas.

De start van de Frankfurter Schule is vooral een toepassing van de theorie van Marx, maar al snel gaat de belangstelling niet alleen uit naar de economie, maar ook naar de sociologie en de psychologie, tegen de achtergrond van de klassieke filosofische traditie.

De kritiek richt zich niet alleen op de kapitalistische burgerlijke maatschappij, maar betreft de hele westerse geschiedenis met zijn doel-middel denken en zijn macht. De kritische theorievorming kan niet meer worden afgestemd op een positieve kracht in de maatschappij, blijft slechts de 'negatie', de kritiek van het bestaande.

Het Marxisme ontwikkelt zich in twee uiteenlopende partij politieke stromingen n.l. de sociaal democratie en het communisme.

De Frankfurters moeten voor de oorlog toezien hoe de arbeidersbeweging een nederlaag lijdt tegen het fascisme.

MARCUSE werkt in zijn 'Eros and Civilisation' in 1955, als voorstudie van zijn beroemde 'One dimensional Man' in 1964 aan een vereniging van Marx en Freud, waarbij Freud wordt gezien als een inspiratiebron voor een anti-kapitalistische utopie. Marcuse komt hiermee tot een hernieuwde erotisering van de mens tot de medemens, waarbij het herstel van de zinnelijkheid de vervreemding van de arbeid, zoals die door Marx is geanalyseerd en volgens Marcuse berust op een verdinglijking van de lichamelijke, overwonnen kan worden.

Onder het fascisme, zo menen de Frankfurters, heeft de waarheid in positieve zin geen kans meer. De theorie trekt zich terug in ballingschap. In hun spaarzame uitlatingen over hoe de toekomstige maatschappij eruit zou moeten zien, blijkt dat de Frankfurters vasthouden aan de klassieke ideeën.

De democratische staat, zo zegt Horkheimer, moet zijn als de Griekse Polis, maar dan zonder slaven als een rationeel georganiseerde samenleving.

Marcuse zegt in zijn Cultuur Kritiek dat de cultuur voor allen toegankelijk moet worden, maar dat tegelijk met deze universalisering een nieuwe scheiding optreedt tussen het dagelijks sociaal economisch leven van ontrechten en bezitlozen en de cultuur als hogere waarde anderzijds.

Dit heeft de cultuur tot een affirmatieve, als maatschappij bevestigende cultuur gemaakt waardoor men tot een negatie van de bestaande toestand komt, dankzij de scheiding tussen de cultuur en de dagelijkse strijd om het bestaan.

Meer en meer hebben de Frankfurters de kritiek van Marx op het kapitalisme vervangen door een negatieve houding tegenover de gehele westerse geschiedenis, speciaal tegenover de rationaliteit die zich hierin heeft ontwikkeld.

Speciaal POLLOCK ontwikkelt de opkomst van het 'monopolie-kapitalisme', in de vorm van 'Staats-kapitalisme', zoals zich dat in Rusland heeft ontwikkeld.

Het Liberalisme is verleden tijd, de economie wordt door de politiek overheerst, wat vooral in nazi Duitsland te zien is. De markteconomie wordt vervangen door politieke controle in de vorm van centrale planning en officiële prijs- en winstmarges.

Grote bedrijven wisten zich echter toch te handhaven in de vorm van een 'totalitair monopoliekapitalisme'.

De reactie van de Frankfurters over de arbeidswaardeleer van Marx zit in het thema van de 'verdinglijking', waarbij de relatie tussen mensen wordt beheerst door relaties tussen dingen, met name geld. Deze subjectieve rede leidt tot een instrumentele vorm van rationaliteit. Een doel-middel rationaliteit die vanuit een objectieve rede gedacht, zoals de redelijke wijze waarop de Kosmos of de Maatschappij in elkaar zit, steeds in irrationaliteiten dreigt te vervallen, omdat in het streven naar beheersing schade wordt aangericht aan natuur en maatschappij.

Dit leidt tot het belangrijkste werk van de eerste generatie Frankfurters, tot 'Der Dialektik der Aufklärung', de 'Dialectiek van de Verlichting', zoals die in de oorlogsjaren door Adorno en Horkheimer samen is geschreven.

Hoofdstelling van het boek luidt, dat de verlichting eenzijdig is verlopen en slechts oog heeft voor 'Her-schaft' in de vorm van heerschappij en machtsuitoefening gekoppeld aan louter doel-middel rationaliteit.

De mens wil slechts tot beheersing van de natuur komen, zowel van de uiterlijke natuur, de buitenwereld, als van de innerlijke natuur, de natuur van de mens zelf. Dit heeft geleid tot het tegendeel, de mens wordt beheerst door krachten die als een onbegrepen natuur tegenover hem staan.

Het programma van de verlichting vormt de onttovering van de wereld. De mythen worden tot ontbinding gebracht, inbeelding van haar voetstuk gestoten en door weten vervangen.

De verlichting is zelf 'mythe' geworden. Doordat verlichting in het teken van de beheersing staat, streeft zij slechts een beperkte vorm van weten na waarvan de 'Techniek' de essentie is. Het heeft geen begrippen en beelden op het oog, niet het geluk van het inzicht, maar louter methodieken. De beperktheid van dit weten ligt niet in de omvang, maar in de kwaliteit ervan. Het wil alles in kaart brengen, maar slaagt hier alleen in, door de pluriforme verscheidenheid van de werkelijkheid tot een 'eenheidsworst' te reduceren. Door het verlichte denken wordt alleen datgene erkend wat zich in 'eenduidigheid' laat vangen.

Adorno en Horkheimer zien naast de eenduidigheid van de natuur, alles moet logisch verklaarbaar zijn, ook de eenduidigheid van het subject, van het 'ik', ontstaan. De mens mag zich niet meer verliezen in de natuur. De mens doet aan beheersing van de natuur en aan zelfbeheersing. De mens krijgt een 'zelf'-identiteit, die zich niet kan verliezen in de identificatie van wat anders is.

Vandaar de distantie in onze cultuur tussen subject en object, 'ik' en natuur, het geestelijke en het lichame-lijke.

Dit alles heeft geleid tot een patriarchale cultuur, met een uiterst schadelijke vorm van rationaliteit, die rechtstreeks verbonden is met 'macht' ofwel Herrschaft.

Het methodisch denken wil alles onder een eenduidige alles overkoepelende eenheid plaatsen en leidt tot 'abstractie'. Deze onderschikking is een vorm van machtsuitoefening, analoog aan de machtsuitoefening in de werkelijkheid.

Maar de miskende onderdrukte natuur heeft wraak genomen. Doordat de rede inhoudsloos is geworden, doelloze doelmatigheid, kan deze evengoed een onmenselijke inhoud krijgen. De doelmatigheid wordt toegepast in de vernietiging van de mens, zoals in Auschwitz waar op fabrieksmatige wijze, slechts anonieme exemplaren van de menselijke soort, door de instrumentele rede gelijkgeschakelde objecten, ter dood worden gebracht.

Adorno en Horkheimer keren zich in 'Dialektiek van de Verlichting' tegen het positivisme. De kritiek van de Frankfurter Schule op het (neo)positivisme is het best geformuleerd in 1961 op het congres van de 'Deutsche Gesellschaft für Soziologie' in Tübingen. Adorno benadrukt dat er een nauw verband bestaat tussen de 'methode' van de sociologie en het 'object' daarvan, de maatschappij. Het filosofisch uitgangspunt dat Adorno kiest, ligt in het begrip 'totaliteit'. De totaliteit voorop stellen, wil zeggen, scheidingen doorbreken, gescheiden elementen met elkaar verbinden, de scheiding tussen maatschappij en wetenschap opheffen.

Ook de scheiding tussen kennis en praktijk moet verdwijnen. Kennis moet uiteindelijk tot doel hebben de maatschappij te veranderen. Ook de scheiding tussen feiten en normen moet worden opgeheven. Spreken over waarheid is niet alleen een cognitieve, maar ook een normatieve kwestie.

Tot de tweede generatie van de Frankfurter Schule van na de Tweede Wereldoorlog, behoren naast Habermas ook Negt, Offe, Schmidt en Wellmer.

JÜRGEN HABERMAS is in 1929 nabij Düsseldorf geboren.

In 1964 volgt Habermas Horkheimer op als hoogleraar filosofie en sociologie aan de universiteit van Frankfurt, als vertegenwoordiger van de 'Kritische Theorie' of 'Frankfurter Schule'.

Habermas neemt afstand van zijn leermeesters en vindt hen te pessimistisch. Zijn werk is een poging om de vooruitgangsgedachte te redden. Hij doet een beroep op de taalfilosofie om het communicatieve rationaliteitsbegrip uit te werken.

In 1981 publiceert hij zijn hoofdwerk *'Theorie des kommunikativen Handelns'*, als overgangsgebied tussen filosofie en sociologie.

Het oude paradigma waartegen Habermas zich verzet, is het mens-natuur denken, vanuit het subject-object model, de mens als subject en de natuur als object.

Habermas kiest voor het model van de *'intersubjectiviteit'*. Hierin staat de mens-mens verhouding centraal.

Habermas heeft het model van de intersubjectiviteit vanuit een taalfilosofisch fundament uitgewerkt tot een omvattende handelings- en maatschappijtheorie.

Het is in het bijzonder de taal, die de intersubjectieve interactie tot stand brengt. Zodoende wordt het model van de intersubjectiviteit, het model van de 'communicatie', ofwel *'de theorie van het communicatief handelen'*.

Het communicatieve handelingsbegrip gaat uit van de taal als medium, waarin sociale actoren overeenstemming kunnen bereiken over hun beleving en vormgeving van de werkelijkheid.

Habermas brengt nu binnen het sociaal handelen een fundamentele tweedeling aan tussen 'strategisch' en 'communicatief' handelen.

Het **'STRATEGISCH HANDELEN'** kenmerkt zich door een doelrationele en instrumentele manier van met elkaar omgaan. Men probeert in de omgang met de ander zijn individueel doel zo efficiënt mogelijk na te streven. Dit is alleen mogelijk door empirische prikkels zoals macht en geld. Wie uit eigenbelang van een ander iets gedaan wil krijgen, kan dreigen met fysiek geweld of een financiële beloning in het vooruitzicht stellen.

Strategisch handelen gaat gepaard met al dan niet merkbare dwang, waarbij de taal gebruikt wordt om de ander in feite te manipuleren, terwijl in het communicatief handelen de wezenlijke eigenschap van taal, namelijk te komen tot 'Verständigung' aan bod komt.

In het **COMMUNICATIEF HANDELEN** kan de uitspraak op een van de geldigheidsaanspraken bekritiseerd en beargumenteerd worden en dat is wat Habermas communicatieve rationaliteit noemt, in tegenstelling met cognitief instrumentele of doelrationele, waarbij het alleen gaat over de waarheid van onze kennis over de buitenwereld en de effectiviteit van ons ingrijpen daarin.

Binnen de communicatieve rationaliteit is datgene rationeel, wat op goede gronden wordt gedaan, die slechts doordat ze in de taal expliciet gemaakt worden, goede gronden blijken te zijn. Deze vorm van rationaliteit ligt dus potentieel in de taligheid van ons bestaan opgesloten en wordt geactiveerd, wanneer de taal als medium van communicatief handelen wordt gebruikt.

Betrokken partijen proberen door onderlinge communicatie in de vorm van talig overleg tot een gemeenschappelijke, wederzijds aanvaardbare definitie te komen van 'wat gedaan moet worden'.

Habermas maakt de communicatieve rationaliteit expliciet met het begrip *'DISKURS'*, als discussie over nadere criteria met betrekking tussen waarheid, juistheid en waarachtigheid, als op een uitspraak een principieel soort kritiek wordt geleverd die niet met concrete argumenten op te heffen valt. Een 'Diskurs' moet dus wel zonder strategisch handelen, zonder dwang, plaatsvinden. Het 'Diskurs' moet per definitie ook 'machtsvrij' zijn, dus democratisch zijn. De weg van het communicatieve handelen naar het 'Diskurs' is in het dagelijkse leven maar al te vaak geblokkeerd, maar ligt als mogelijkheid in het communicatieve handelen opgesloten.

Habermas verbindt het model van het communicatief handelen met de democratische traditie, waarin begrippen vrijheid en gelijkheid steeds een grote rol hebben gespeeld.

DE LEEFWERELD EN SYSTEEMWERELD

Habermas komt in zijn 'Maatschappijtheorie' opnieuw tot een fundamentele tweedeling, namelijk tussen 'Leefwereld' en 'Systeemwereld'.

Habermas neemt het begrip 'Leefwereld' over van de fenomenologie, maar werkt het in communicatieve zin uit.

De leefwereld is het geheel van vooronderstellingen die cultureel bepaald zijn en de horizon vormen waartegen alle communicatieve processen zich afspelen. De leefwereld is de culturele overlevering, zoals deze tegelijkertijd voortdurend wordt vernieuwd door steeds verschuivende thema's, die wel expliciet ter discussie worden gesteld. De leefwereld bestaat, behalve uit opvattingen en interpretaties, ook uit instituties en personen in de vorm van cultuur, maatschappij en persoon.

In de 'Cultuur' worden wereldbeelden en interpretatiekaders overgeleverd en ontwikkeld.

De 'Maatschappij' bestaat uit vormen van Sociale Integratie, waarin het individuele handelen wordt gecoördineerd en solidariteit kan ontstaan.

De Identiteit van 'Persoonlijkheden', van mensen die tot communicatief handelen in staat zijn, wordt door socialisatie in de vorm van opvoeding en onderwijs, voortgebracht.

De 'Systeemwereld' daarentegen wordt bepaald door de 'Systemische Integratie', waarbij ook verbinding plaats vindt van mensen en hun handelen achter de rug van betrokkenen om, zoals in het marktmechanisme binnen het kapitalisme, als een zichzelf sturende eenheid, afgestemd op het behoud van evenwicht om zichzelf tegenover de omgeving in stand te houden.

In de 'Systeemwereld' telt het communicatieve handelen niet, maar gaat het slechts om een 'sturing' die het systeem gesmeerd doet lopen, met name in de systeemwereld van de 'staat' en de 'economie'.

In deze systemen wordt het communicatieve handelen afgekapt en verloopt de coördinatie van het handelen via vanzelfsprekende media, zoals in de staat via het medium 'macht' en in de economie via het medium 'geld'.

Waar de leefwereld verbonden is met de 'communicatieve rationaliteit' zo geldt voor de systeemwereld een 'functionalistische rationaliteit'.

Habermas denkt negatief over de systemen. De systeemwereld is uit de leefwereld ontstaan, maar vormt een steeds voortwoekerende gezwel dat de leefwereld dreigt aan te tasten. De systemen, zegt Habermas, koloniseren de leefwereld.

Op het niveau van de samenleving als geheel, neemt de functionalistische doelrationaliteit meer en meer de plaats in van de communicatieve rationaliteit. Ook op het terrein van de individualiteit verdringt de cognitief instrumentele doelrationaliteit de communicatieve rationaliteit in sterke mate.

Uit de politieke openbaarheid en het privé leven, worden vooral de morele en esthetische elementen weggedrongen. De dagelijkse communicatieve praktijk raakt doortrokken van eenzijdige cognitief – instrumentele handelingsoriëntaties.

Habermas is voorstander van het terugdringen van de systemen en het versterken van de leefwereld.

Op het raakvlak tussen systeem en leefwereld worden door de systemen sturingsproblemen in economie en staat afgewenteld op de leefwereld. Allerlei ziekteverschijnselen in de leefwereld, zoals problemen met legitimatie, motivatie en opvoedingscrises zijn daarvan het gevolg. Veel van de nieuwe sociale bewegingen zijn een verzet tegen de systemen en vóór een communicatief rationele benadering. Het gaat hierbij niet zozeer om economische en sociale zekerheid, maar eerder om de kwaliteit van het bestaan, om gelijke rechten en zelfontplooiing, om participatie en om mensenrechten, zoals in de groene beweging, de vrouwenbeweging, de vredesbeweging, de democratiseringsbeweging en sommige nieuwe religieuze bewegingen.

STRUCTURALISME

ZWITSERSE LINGUISTIEK EN RUSSISCH FORMALISME

Ferdinand de Saussure (1857-1913) heeft in zijn laatste jaren een cursus gegeven, waarvan zijn leerlingen in 1916 deze "Cours de linguistique générale" hebben uitgegeven.

De Saussure heeft van de linguïstiek een echte wetenschap gemaakt. Hij onderscheidt daarbij de taal zoals deze functioneert als het taalsysteem (*la langue*) en het spreken van het individu (*la parole*).

De linguïstiek moet synchronisch gericht zijn, waarbij de invloed van de tijd buiten beschouwing blijft.

De taal als het woord vormt een medium tussen ons denken en de werkelijkheid, tussen subject en object. Het medium heeft geen eigen werkelijkheid en valt weg wanneer ons denken met de werkelijkheid overeenstemt.

In zijn linguïstiek komt De Saussure tot een geheel nieuwe opvatting van het teken (het woord). Hij definieert het teken (*signe*) als een eenheid van betekenaar en betekende (*signifiant* et *signifié*), dat wil zeggen van klank en begrip. Klank en begrip dienen dus samen te komen om van een teken, een woord te kunnen spreken. Elk teken als eenheid van klank en begrip ontleent zijn identiteit aan de andere klanken en begrippen waarmee het teken in relatie staat. Andere klanken en begrippen vormen natuurlijk op hun beurt andere tekens. Alle tekens samen vormen de woordenschat van het taalsysteem (*la langue*).

De taal als systeem vormt daarmee een *autonome* werkelijkheid, waarbij elk element van de taal geheel en alleen wordt bepaald door de interne relaties binnen de taal.

Dit nu is het beginsel van het *Structuralisme*, dat onder impulsen vanuit Petersburg (Leningrad) later is aangeduid als het *Russisch Formalisme*.

Het Structuralisme gaat terug op de beschouwing van de taal door de Saussure. Volgens de structuralisten wordt de werkelijkheid opgevat als een systeem waarin de elementen door hun onderlinge relaties bepaald zijn. Het structuralisme stelt het bewustzijn van het individu, van het subject afhankelijk van een objectieve structuur, bij uitstek van de taal als een systeem van tekens.

Jacques Lacan (1901-1981) specialiseert zich in de psychiatrie, waarbij de psychoanalyse nauw aansluit bij het spreken van de patiënt.

Lacan heft de psychoanalyse van Freud en de moderne linguïstiek van De Saussure bijeen gebracht.

Bij Lacan is het *parole* van eminent belang, omdat daarin de woorden (*termen*) worden geordend. Lacan stelt dat de context, de wijze waarop de woorden worden gebruikt, pas de betekenis bepaalt. De betekenis ligt dus niet vast binnen het teken, maar ontstaat elke keer weer opnieuw in het *gebruik* dat men van de term maakt.

Onze omgang met de werkelijkheid via de taal wordt in de opvatting van Lacan nog fragieler en tastender dan bij De Saussure.

In feite zegt Lacan houdt het hanteren van de taal het verlies van het object in zich. Door het woord te nemen zijn we het object juist kwijt. Het object heeft geen plaats in de symbolische orde. Onze indirecte relatie met de dingen doet zich voor als een gemis, wat de oorsprong is van het menselijk *verlangen*.

Het is het leven in een talige cultuur dat het verlangen veroorzaakt om een directe omgang met het object te hebben.

Ook met het subject, met het ik, met onszelf hebben we via de taal slechts een indirecte omgang omdat in het feitelijke spreken steeds opnieuw een betekenis verleend moet worden. Het spreken is volgens Lacan onthullen en verhullen tegelijk. Een deel van het subject, het onbewuste, komt zelfs in het spreken over zichzelf al helemaal niet boven water.

Het bewuste en het onbewuste interfereren juist met elkaar in het spreken. Het onbewuste wordt weliswaar in het bewuste spreken niet onthuld, maar het is wel aanwezig, in de vorm van hapering, remming, verspreking, wat de spreker zelf niet merkt. Het onbewuste staat niet ter beschikking, maar is wel een deel van het spreken en bestaat zelf ook uit *taal*, namelijk uit verdrongen taal als de taal van de ander.

Dit kan ook als een rijkdom aan differentiatiemogelijkheden worden opgevat, waardoor rolwisselingen en aanpassingen aan een veranderende werkelijkheid mogelijk worden.

Het structuralisme is eigenlijk een decentrerende van het subject, omdat het subject niet als oorsprong, als uitgangspunt wordt genomen.

EXISTENTIALISME

JEAN PAUL SARTRE (1905 – 1980) wordt in Parijs geboren en leert tijdens zijn filosofiestudie Simone de Beauvoir kennen, met wie hij zijn leven lang een relatie zal hebben. Hij bestudeert de fenomenologie van Husserl in het Institut Français in Berlijn. Het existentialisme van Sartre in de vijftiger jaren wordt wel als de fenomenologie van de vrijheid omschreven en wil de concrete ervaring van het individu tot zijn recht laten komen. Het bewustzijn van het individu vormt hierbij het uitgangspunt.

Na de oorlog richt hij met zijn vrienden het tijdschrift 'Les Temps Modernes' op, dat de spreekbuis wordt van het existentialisme.

Het existentialisme van Sartre is een reactie op de dramatische gebeurtenissen in Europa van 1914 tot 1945.

Heidegger als opvolger van Husserl heeft met zijn 'Sein und Zeit' het begin van het existentialisme waargemaakt.

De Deense theoloog Søren Kierkegaard geldt eveneens als voorloper van het existentialisme. Bij de mens is niet de dialectiek van het wezen (de essentie), maar de dialectiek van het bestaan (de existentie) van belang. Omdat de mens zelf zijn eigenschappen ontwikkelt, komen deze slechts in zijn existentie naar voren.

L'être en le néant uitgegeven in 1943 geldt als lancering van het Existentialisme. L'existentialisme est un humanisme, is het axioma van het existentialisme van Sartre. Het bestaan gaat aan de wezensbepaling vooraf. De mens bestaat eerst en bepaalt zich daarna nader, de mens kan alleen iets worden wat hij van zichzelf maakt, waarbij de vrijheid van het individu centraal staat.

In Sartres filosofie wordt de mens dus met bewustzijn en vrijheid geïdentificeerd en als zodanig tegenover de dingenwereld geplaatst, als subject tegenover object, als voor zichzelf zijn (être pour soi) tegenover op zichzelf zijn (être en soi).

De mens maakt de wereld en tegelijk daarmee zichzelf, Sartre heeft een pessimistische visie op de relatie met de ander. Hij gaat uit van een directe ervaring van de ander in de blik. Deze ervaring is dubbel, de ander wordt daarbij en als object en als subject ervaren. Wanneer ik iemand zie kan ik de ander als object opvatten, wanneer ik hem of haar als een ding in mijn dingenwereld rangschik. Ik kan de ander ook als een subject opvatten, door me te verplaatsen in de ander, maar dat betekent dat de dingen niet meer van mij zijn, maar vanuit de ander geordend zijn. Daardoor degradeer ik zelf van centrum tot randverschijnsel. Wanneer onze ogen elkaar ontmoeten, ervaren we in elkaar de mogelijke ontkenning van elkaars subject zijn. De subjectiviteit, de vrijheid van de ander is de bedreiging van mijn subjectiviteit en vrijheid. De objectiverende blik van de ander is een vijandige daad.

Liefde is slechts de vergeefse poging om de subjectiviteit van de ander te bezitten. Liefde in de ware zin is onmogelijk, er is hoogstens het voortdurende conflict vanwege de wederzijdse poging elkaar te knechten.

Sartre heeft al snel de beperkingen van dit existentialisme onderkend.

Het existentialisme heeft het marxisme nodig als maatschappelijk historisch kader. Tegelijkertijd zal het marxisme als sociale bevrijdingsbeweging baat hebben bij het existentialisme als persoonlijke bevrijdingsbeweging.

Deze verschuiving naar het marxisme leidt tot zijn tweede hoofdwerk *Critique de la raison dialectique* (kritiek van de dialectische rede).

Sartre begint nu niet bij het bewustzijn, maar bij de *praxis* van het individu. De praxis, de menselijke activiteit, het handelen kent volgens Sartre twee kanten:

- de objectieve kant, de feitelijke situatie waarin iemand verkeert;
- de subjectieve kant, het plan, het ontwerp dat iemand voor ogen heeft;

het handelen houdt in dat mensen het feitelijk heden proberen te vervangen door een toekomst die zij hebben ontworpen. Het handelen is daarom dialectisch, het omvat de botsing tussen het subjectieve project, ontwerp en het objectieve feit.

Het is uiteindelijk, zo vervolgt Sartre, de praxis zelf, als activiteit, die tot haar tegendeel, de inertie leidt, dat wil zeggen tot de actieloosheid van mensen, die enkel noch objecten overlaat.

HET DIFFRENTIEDENKEN

In de zeventiger jaren verschuift in Frankrijk de aandacht van het Structuralisme naar het Post-Structuralisme ofwel het Differentiedenken.

Het differentiedenken keert zich tegen de identiteitsfilosofie, waarbij uiteindelijk alle verschijnselen tot hetzelfde worden herleid. Of binnen een omvattende eenheid worden gebracht.

De differentiefilosofie deelt in de linguïstische wending van de 20^e eeuwse filosofie en sluit aan bij de Franse taal filosofische ontwikkelingslijn.

Het differentiedenken gaat ervan uit dat er geen enkel overkoepelend of oorspronkelijk beginsel voorop gesteld kan worden. De diversiteit van de verschillende aspecten van de taal moet als onherleidbaar worden beschouwd. Ook de intersubjectieve communicatieve praktijk als een eenheid van alle mogelijke taaluitingen op te vatten à la Habermas wordt door de differentiedenkers verworpen.

De differentiefilosofen vinden de klassieke filosofen allemaal identiteits-filosofen, die de hele werkelijkheid willen begrijpen vanuit één beginsel of dat nu God is of de natuur, de rede of het bewustzijn. Als summum van het identiteitsdenken ziet men de filosofie van Hegel, waarin de ontwikkeling van 'het begrip', de rede, tot een allesomvattend filosofisch systeem voert.

De tegenstelling tussen identiteits- en differentiefilosofie heeft belangrijke politieke implicaties. Op het maatschappelijk vlak kan de identiteitsfilosofie gemakkelijk tot totalitarisme leiden. De pretentie dat de gehele werkelijkheid vanuit één denkprincipe begrepen kan worden, brengt de verleiding met zich mee de werkelijkheid ook daadwerkelijk vanuit dit ene principe te gaan ordenen.

Deze kritiek richt zich tegen het marxisme, maar geldt eveneens tegen een totalitaire overheersing vanuit de staat, het kapitaal of de techniek.

De differentiedenkers kiezen voor het locale, de minderheid, de pluriformiteit en de onbeslisbaarheid.

DE BELANGRIJKSTE DIFFEENTIEDENKERS zijn Derrida, Foucault en Lyotard.

Bij Derrida gaat het vooral om een 'deconstructie' van de algemene uitgangspunten van de traditionele westerse filosofie.

MICHEL FOUCAULT wordt op 15 oktober 1926 in Poitiers geboren en sterft op 25 juni 1984 in Parijs, waarschijnlijk aan AIDS.

Foucault doceert filosofie in Clermont-Ferrand en schrijft in 1966 zijn beroemde werk *Les mots et les choses*.

Foucault doet een poging om de aard van de moderne maatschappij duidelijk te maken door het ontstaan ervan te onderzoeken. Hij ontwikkelt de gedachte dat de moderne samenleving gevormd wordt door een strijd, waarin het normale wordt gevestigd door steeds opnieuw het abnormale te definiëren en uit te sluiten. Daarbij spelen vooral een rol macht, wetenschap en het vertoog of het discours als gesproken of geschreven teksten.

Geschiedenis is volgens Foucault een fragmentarisch geheel van gebeurtenissen, waartussen we geen samenhang mogen veronderstellen, omdat de geschiedenis nu eenmaal niet door mensen wordt gemaakt, waarbij hij de mens of de mensheid als uitgangspunt afwijst.

Foucault legt een nauw verband tussen macht en wetenschap en sluit daarbij aan op Nietzsche met 'de wil tot weten' dat in feite 'een wil tot macht' inhoudt.

Maar volgens Foucault dient het weten juist de macht. Vanaf de Grieken is de gerichtheid op het leven als zodanig verloren gegaan en heeft de wetenschap zich als maatgevend weten op te werpen.

De wetenschappelijke kennis zou bijdragen tot bevrijding van de mens, maar leidt juist tot disciplineren van de mens. Via de productie van waarheidsvertogen als wetenschappelijke vertogen wordt de controle over en de disciplineren van mensen uitgebreid.

Het uitkristalliseren van macht en weten vindt plaats in 'vertogen'. Macht, weten en vertogen vormen de belangrijkste elementen van wat Foucault het '*dispositief*' noemt.

Binnen het arbeidsproces wordt de disciplineren van het lichaam bepaald doordat de beweging van de arbeiders door de machine wordt afgedwongen. In de volgende eeuw zal de disciplineren van het bewustzijn binnen het arbeidsproces verder gaan door de inwerking van de informatie technologie, hetgeen binnen het arbeidsproces alle activiteiten sterk beïnvloedt.

Zo ontstaat een nieuw type macht, de '*disciplinaire macht*', die voortdurende en overal aanwezige controle instelt, waarbij de disciplineren vooral verloopt door 'de macht van de norm'. Steeds wordt het individuele gedrag gerelateerd aan dat van anderen en daardoor gedisciplineerd. Met veel verfijnde technieken van straffen en belonen, van hiërarchieseringen en ordeningen, van oefeningen en dressuur, wordt het normale gedrag geconditioneerd.

Dit is het z.g. disciplinaire van Foucault, waarbij de moderne macht uitgeoefend wordt door het voortbrengen van een bepaald gedrag.

De macht ligt niet in eerste instantie bij de staat en loopt niet verticaal, maar horizontaal, in de basis van de maatschappij. De oorspronkelijke machtsrelaties zijn volgens Foucault de relaties tussen psychiater en patiënt, raadsman en gevangene, man en vrouw. De staatsmacht is slechts een samenkomen van alle machtslijnen die door de maatschappij heenlopen en vormt een onregelmatig netwerk.

Macht vormt geen aparte sector maar is immanent aan alle maatschappelijke sectoren, ook aan de economie. Een economische verhouding is in zichzelf ook een machtsrelatie, omdat de relatie tussen chef en medewerker niet allen op winst gericht is, maar ook op macht.

De sociale strijd als verzet tegen de macht is niet iets wat buiten die macht bestaat, maar is immanent aan de macht omdat het verzet de tegenkracht is die de macht ondervindt, maar is zelf ook weer machtsuitoefening. Waar macht is, is verzet en is noodzakelijkerwijs

horizontaal, verspreid, onregelmatig en verschuivend. Deelbewegingen kunnen dan ook meer veranderingen bewerkstelligen dan een totaal strategie.

LYOTARD

Jean-Francois Lyotard wordt in 1924 in Versailles geboren en werkt als docent filosofie in Algerije. In 1979 heeft hij voor het eerst de term 'postmodernisme' in een wetenschappelijke en filosofische context geplaatst.

Het postmodernisme van Lyotard heeft niets te maken met wat in de kunst wel postmodernisme genoemd wordt, althans wanneer men zegt dat dit een nieuw tijdvak 'na' het modernisme is.

Bij Lyotard gaat het veeleer om een kritiek van de moderne filosofie, zonder de pretentie dat hiermee een tijdvak wordt afgesloten.

Zijn filosofie is een sociale filosofie en hij stelt zich de vraag naar de 'rechtvaardige samenleving'.

Lyotard verzet zich tegen de organische eenheid, tegen het geheel en kiest voor de verscherping van de verschillen, de differenties. In zijn belangrijkste werk '*Le differend*' (het geschil) baseert Lyotard zijn stellingnamen op een eigen taalfilosofie. Als basiselement van de taal neemt Lyotard de *zin* (phrase), als het enige wat niet te betwijfelen valt.

Hij ziet de taal niet als een systeem van tekens (woorden), maar als een opeenvolging van zinnen in de tijd, als een heterogeen en nooit afgesloten geheel. Op een zin volgt altijd een andere zin. Ook zwijgen is een zin die zeer betekenisvol kan zijn. Op een zin kan men op zeer verschillende wijzen '*aanknopen*', zoals Lyotard dat noemt, omdat de zin waarbij wordt aangeknoopt altijd meerduidig is.

Een grotere reeks van zinnen staan in het kader van een '*genre de discours*'. Een genre wordt gekarakteriseerd door het doel dat eraan verbonden is, waarbij de genres onderling ook weer heterogeen zijn.

De genres oefenen een sturende invloed uit op de aanknoping. Hierin ligt een cruciaal punt, omdat de aanknoping principieel een open kwestie is, kan bij elke zin een soort concurrentiestrijd tussen verschillende genres ontstaan, die ieder hún soort van aanknoping willen doorzetten.

Lyotard noemt deze concurrentiestrijd tussen genres een '*geschil*' (differand). Een geschil treedt op wanneer verschillende genres elkaar treffen.

Een arbeidsovereenkomst is de transactie tussen het genre van de arbeid, behorend tot de leefwereld en dat van het kapitaal, behorend tot de systeemwereld, als totaal verschillende genres, die daarin elkaar treffen.

Lyotard geeft de heterogeniteit van de taal symbolisch weer als ene archipel', waarin de genres als eilanden worden beschouwd. Men kan van het ene eiland naar het andere eiland varen, dat wil zeggen overgangen maken tussen verschillende genres en zo in het esthetische, iets van het ethische genre laten zien, maar deze overgangen nemen volgens Lyotard de 'kloven' tussen de heterogene elementen van de taal niet weg.

POSTMODERNISME met LYOTARD (1924-heden)

Het *postmodernisme* betekent het einde van de grote verhalen, zoals het liberalisme, het kapitalisme, het socialisme, de grote religies en staat kritisch tegenover andere filosofieën, die een bepaald doel willen realiseren.

De filosofie van de grote verhalen leidt volgens Lyotard gemakkelijk tot totalitaire politiek en accepteert de onzekerheid die het ongelof in de grote verhalen met zich meebrengt.

Hij stelt zich tot taak een notie van rechtvaardigheid te ontwikkelen die bestand is tegen het verdwijnen van de grote verhalen als nieuwe reflectie op ethiek en politiek.

Liotard heeft zich laten inspireren door Kant en Wittgenstein, die de heterogeniteit thematiseren, bij Kant de heterogeniteit tussen de diverse vertoogsoorten van de mens, bij Wittgenstein de heterogeniteit tussen de vele taalspelen in 'de' taal, als kritiek op het eenheidsdenken van de moderniteit.

Liotard en Derrida samen zijn vertegenwoordigers van het differentiedenken, het verschildenken, waarbij het uitgangspunt geldt dat aan het verschil recht wordt gedaan, zodat het niet tot een variatie of oppositie (geding) binnen een eenheid of identiteit wordt herleid. Daarom betekent het differentiedenken ook een beweging in de richting van het particuliere en singuliere, dat niet zonder meer als een variatie van het algemene universele kan worden begrepen.

Liotard 1983 *Le Différend*

Bij de aanvang schrijft Liotard dat hij de filosofie wil verdedigen tegen *het genre van het economisch vertoog*, dat hij een gevaarlijk genre vindt, zoals hij dat heeft uitgewerkt in zijn *Politieke Economie*.

Liotard spreekt van de *transcendentale illusie* van het kapitaal, dat suggereert de oneindigheid van de menselijke wil in werkelijkheid om te zetten. Wetenschap, techniek en kapitaal verenigen zich in een systeem dat uit is op *alles weten, alles kunnen en alles hebben* waarbij de heterogeniteit van de verschillende genres niet wordt erkend.

Het belangrijkste punt van kritiek is dat het moderne denken een vorm van 'totaaldenken' is, uitgaande van omvattende concepten en ideeën, zoals klasse, industriële maatschappij en verzorgingsstaat. Het is dan maar een kleine stap van totaal denken naar totalitair denken. Liotard roept in zijn standaardwerk '*La Condition Postmoderne*' als het ware een oorlog op tegen iedere vorm van '-isme', iedere omvattende ideologie of maatschappijstelsel. In deze optiek is het modernisme min of meer een eenheid, een samenhangend gedachtegoed waarin de centrale en universele waarden van de Verlichting doorklinken zoals vooruitgang en de nadruk op de rede.

INDIVIDUALISERING

Het Postmodernisme kijkt kritisch naar de grote verhalen, positieve boodschappen en simplificerende toekomstperspectieven. Het gaat er om de complexiteit, pluriformiteit en meervoudigheid van de culturele en maatschappelijke verhoudingen waar we ons in bevinden te belichten. Daarbij gaat het om een optimistische visie over de Postmoderne Individualiteit.

Het begrip Postmodern heeft geen temporele waarde, alsof het na de moderniteit komt, maar een reflexieve en evaluatieve betekenis.

Bekende postmoderne slogans zoals "de crisis van het subject", "het einde van de grote verhalen" en "de dood van de mens", verwijzen wel naar eindigheid maar niet naar een nieuw begin.

POSTMODERNISME IN POSITIEVE BETEKENIS.

Het eigenlijke postmodernisme is er niet op uit normativiteit, moraliteit en ethiek als zodanig overboord te zetten, maar integendeel om die opnieuw en zo radicaal mogelijk te denken en wel zodanig dat deze verstrengeling voor kritiek toegankelijk wordt gemaakt.

Postmodern denken staat in de moderniteit en wordt gekenmerkt door afscheid van vooruitgangsdromen, waarbij ambivalentie de plaats inneemt van eenduidigheid en waarbij het afwijkende, het heterogene de plaats inneemt van het globaliserende en nivellerende van de moderniteit.

Karakteristiek voor de Postmoderne Individualiteit is meervoudigheid en interferentie in plaats van eenheid en controle, tegelijkertijd bepaald door de taligheid die hij krijgt aangereikt, het

verlangen dat hem vervuld en de economisch technologische krachtenvelden waarin hij verwickeld is.

Wat overblijft is een wereld gekenmerkt door pluralisme, veelheid, heterogeniteit, verschillen, pluriformiteit, diversiteit, openheid, het niet vastliggen van dingen, kortom uitsluitend door 'kleine verhalen'.

INSTRUMENTALISERING VAN DE LEEFWERELD.

Instrumentalisering van de leefwereld weerspiegelt de splitsing van de postmoderne samenleving in leefwereld en systeemwereld. Gevolg de noodzaak tot het verrichten van loonarbeid of op pijnlijke wijze daarvan uitgesloten zijn.

De verhoudingen in onderwijs en zorgsector zijn doorgaans georganiseerd volgens de beginselen van het broodroostermodel, waarbij de behandeling een meetbare oplossing voor een nauwkeurig gedefinieerd probleem oplevert.

Tussen systeem en leefwereld in heeft zich een netwerk van verzorgende, begeleidende en opvoedende instanties ontwikkeld, waarbinnen het walkman-ego door geschoolde professionals getraind wordt volgens het broodroostermodel. De cliënt wordt behandeld volgens een vaststaande therapie om een gewenst resultaat te bereiken en het probleem op te lossen.

DE THEEMUTSCULTUUR

De Theemutscultuur kenmerkt zich door een hiërarchische structuur die precies voorschrijft wie zijn mond moet houden en wie ja en amen mag knikken. Theemutsculturen worden gekenmerkt door betutteling die gemakkelijk overgaat in vormen van openlijk of bedekt geweld, niet alleen tegenover afwijkingen uit de eigen geledingen, maar vooral tegenover buitenstaanders die een verkeerde theemuts of helemaal geen theemuts dragen.

De lijm waarmee de theemutsen vastgeplakt zitten laat langzaam los, bovendien verveelvuldigen zij zich.

De theemuts wordt als dominant socialisatiepatroon vervangen door het walkman ego.

HET WALKMAN EGO BINNEN HET POSTMODERNISME

Het walkman ego geeft vorm aan zijn identiteit door voortdurend keuzes te maken uit een uitgebreid aanbod van consumptiemogelijkheden. Het persoonlijk presteren in opleiding en werk zijn voor het walkman ego van doorslaggevend belang. De bevrijding uit de greep van de theemutscultuur is ambivalent. Het vrijgemaakte individu wordt via zijn walkman en zijn internet aansluiting, aangesloten op de mondiale theemutscultuur en de daarmee verbonden productiedwang, op de verbreiding van strategische omgangsvormen en relatiepatronen.

De opmars van het postmodernisme is dubbelzinnig. Het walkman ego is enerzijds bevrijd uit de knellende banden van traditionele gemeenschappen en bijbehorende levensbeschouwelijke kaders, anderzijds kan het niet langer terugvallen op vanzelfsprekende communicatieve zorgrelaties en op overkoepelende zingevende culturele kaders en is in beide opzichten afhankelijk geworden van eigen inspanningen en prestaties, zodat de walkman ego voortdurend in onzekerheid verkeert en de onmacht en eenzaamheid van zijn eigen autonomie ervaart.

STRATEGISCH HANDELEN

Bij strategisch handelen zijn de interactiepartners er op uit de speelruimte die de ander heeft, om nee te zeggen tegen hun wensen en prioriteiten, te minimaliseren, waarbij je op je hoede bent niet meer door de ander gebruikt te worden dan men zelf wil.

Strategisch handelen is in systeemcontexten, zoals het economisch verkeer en binnen bureaucratisch taakgerichte overheidsorganisaties, volkomen legitiem.

Communicatief handelen dient de overhand te hebben in de sfeer van persoonlijke relaties en binnen de culturele en politieke openbaarheid.

Strategische individualisering op het niveau van privé relaties leidt tot uitholling van de intimiteit van en solidariteit binnen relaties en de persoonlijkheid van de betrokkenen. Commercialisering en bureaucratisering van communicatieve domeinen en de opmars van het walkman ego zijn kenmerkend voor hoogontwikkelde maatschappijen.

HABERMAS COMMUNICATIEF HANDELEN

Habermas theorie van communicatief handelen bouwt voort op de tegenstelling tussen strategisch en communicatief handelen. Communicatief handelen biedt de interactiepartners de gelegenheid om zo nodig 'nee' te zeggen tegen normen en waarden, die de ander naar voren brengt, zonder dat de interactie wordt afgebroken of de overgang naar strategisch handelen impliceert.

Habermas maatschappij theorie wordt gevormd door de complementariteit tussen het communicatieve handelen enerzijds en de leefwereld anderzijds.

Voor Habermas is de rationaliteit en de geweldloosheid van het communicatieve handelen afhankelijk van de vraag of de toehoorder, ondanks de verleidingskracht van het discourgenre "nee" kan zeggen tegen deze verleiding om zo verplichtend gesuggereerde aankoppelingsspaden af te wijzen en een andere situatiedefinitie naar voren te brengen.

INTERFERENTIEZONE TUSSEN SYSTEEM EN LEEFWERELD

Er bestaat tussen systeem en leefwereld een breed overgangsgebied, een interferentiezone tussen systeem en leefwereld, waarbinnen systeemimperatieve leefwereldverwachtingen voortdurend met elkaar botsen en met elkaar interfereren.

Dit geldt vooral voor scholengemeenschappen, in de zorgsector, maar ook in de meer arbeidsintensieve ondernemingen.

Door deze transformatie van een groot deel van de leefwereld naar het overgangsgebied ontstaat een vercommercialisering, een bureaucratisering en kolonialisering van deze leefwereld.

CULTURALISERING VAN DE SAMENLEVING

Tegelijk ontwikkelt zich een tegenovergesteld proces, als de culturalisering van het systeem, waarbinnen arbeid een communicatief karakter krijgt.

Deze op communicatieve individualisering betrokken identiteitsmodellen zijn niet gebaseerd op concurrentie en prestatiedwang en het individueel genieten van het walkman ego, maar staan in het teken van communicatieve en emotionele openheid en verwijzen naar gelijkwaardige relaties en authentieke emoties die op zich een intrinsieke waarde hebben voor de betrokkenen.

De materiële vooruitgang die de consumptiemaatschappij biedt is intern verbonden met het walkman ego, van strategische, op concurrentie en prestatie gerichte, producerende relaties tussen mensen.

Tegenover het maakbare systeem staat, wat we kunnen oproepen als de ruimte voor communicatieve individualiteit, zonder een beroep te hoeven doen op een eenheidsbelofte van een religieus of etnisch wereldbeeld.

Door de ontwikkeling in de informatietechnologie wordt de scheiding tussen de systeemwereld en de leefwereld opgeheven. Dit vormt de uitdaging tot culturalisering van de samenleving om arbeid meer betekenisrijke te geven. Het gezin is dan meer dan alleen maar een uitzendbureau, dat de kinderen naar school stuurt en de ouders naar hun werk. Het gezin of de pluriforme wijze van samenwonen, wordt dan weer het hart van de geculturaliseerde geïntegreerde samenleving.

POSTMODERNE COMMUNICATIEVE INDIVIDUALITEIT

Postmoderne Individualiteit staat in het teken van meervoudigheid en interferentie, in de zin van gelijktijdigheid van strategische en communicatieve individualiseringsprocessen.

Deze individuele bestaansethiek berust mede op de ruimte die individuen krijgen en nemen om de geschiedenis van hun eigen leven te schrijven.

Strategische handelingsvormen maken tot op zekere hoogte veilig en onkwetsbaar, maar leiden ook tot isolement en opsluiting in de eigen subjectiviteit.

Communicatieve omgangsvormen daarentegen bieden uitzicht op solidaire relaties met vrijwillige erkenning door anderen op basis van zelfonthulling, maar niet volledig en tot op zekere hoogte omsluitend en verhoogd daarmee ook de kwetsbaarheid voor pijnlijke invasies en overheersing door anderen.

COMMUNICATIEF HANDELEN EN INTERSUBJECTIVITEIT

De nieuwe ruimte voor lichamelijke heft een duidelijk communicatieve betekenis en verwijst mede naar nieuwe, meer open en gelijkwaardige relaties tussen individuen.

Communicatieve handelingen zijn in strikte zin altijd intersubjectief. Hun betekenis en inhoud kunnen nooit door een van betrokkenen eenzijdig worden vastgelegd, maar zijn altijd afhankelijk van de vrijwillige instemming van de betrokkenen, anders krijgt de handeling een strategische betekenis. Ditzelfde geldt ook voor lichamelijke aanrakingen die als teder, liefhebbend of zorgzaam bedoeld zijn. Een liefkozing geldt pas als zodanig wanneer de ander de aanraking ook als liefkozing ervaart.

Bij communicatief handelen worden de eigen geldigheidsaanspraken niet als de noodzakelijke of verplichtende, maar integendeel als een mogelijke ordening van de gemeenschappelijke werkelijkheid gepresenteerd. De ander wordt de mogelijkheid gelaten aan te koppelen via een discussie met een andere finaliteit.

Tussen systeem en leefwereld bestaat een onderlinge interferentie en wisselwerking, met een normatieve inzet, het vrijhouden van ruimte voor communicatief handelen.

Het is denkbaar dat de systematische complexiteitstoename de verdere ontwikkeling van moderne samenlevingen karakteriseert, waarbij communicatieve structuren in de knel raken. Lyotard heeft een duidelijke politieke boodschap in *L'inhumain*, als het verzet tegen de systematische complexificatie en de daarmee verbonden onmenselijkheid.

We moeten naar een postmoderne transformatie van de menswetenschappen.

INTERFERENTIE EN INDIVIDUELE REFLEXIVITEIT

Het postmoderne denken is een zelfopvatting, waarbinnen niet langer orde, samenhang en vaste maat bepalend zijn, maar interferentie geaccepteerd en verwelkomd wordt als kenmerkend voor het postmoderne individu.

Zo'n ferologisch perspectief neemt afstand van de hiërarchische verhouding tussen geest en lichaam, tussen rede en zintuiglijkheid en tussen ratio en emotie.

Velen vrezen dat er geen maat meer overblijft dan de subjectieve mateloosheid van het walkman-ego.

Postmoderne individuen worden uitgenodigd tot nieuwe vormen van *individuele reflexiviteit*. Bij de voortdurende keuzes in consumptieve mogelijkheden en te onderhouden netwerken rondom werk, opleiding, vrije tijd, relatie en familie, hebben zij een ongekende ruimte om een "*eigen bestaansethiek*" te ontwikkelen, inzake seksualiteit, erotiek, zorgtaken, verdeling van werk en opleidingsmogelijkheden en ook algemene maatschappelijke vragen over de zin van het bestaan, leven en dood, eindigheid en transcendentie.

TECHNISCHE EN NORMATIEVE PROFESSIONALITEIT

De normatieve professionaliteit is politiek en maatschappelijk van belang, omdat de interferentie tussen systeem en leefwereld voor een groot deel via professionals gestalte krijgt.

De manier waarop de professionals aan die interferentie gestalte geven is bepalend voor de kwaliteit van de reflexieve identiteitsvorming en is tevens bepalend voor de kwaliteit van hun eigen bestaan voor zover dat door hun werk mede beïnvloed wordt.

Normatieve professionaliteit sluit technische professionaliteit niet uit, maar in.

Tegelijkertijd zijn die professionals verwickeld in de interne dynamiek van de vrije markteconomie, die in het teken staat van permanente complexiteitstoename en productiviteitsverhoging. Zodoende staan zij voortdurend onder druk om te kiezen voor strategische, op succes en effectiviteit gerichte handelingsvormen in plaats van voor communicatieve omgangsvormen met mensen en problemen.

ARBEID IN EEN POSTMODERNE ONDERNEMING

De hedendaagse management en organisatie-theorie is erop gericht om communicatieve potenties en processen maximaal in dienst te stellen van een efficiënte bedrijfsvoering. Normatieve professionaliteit moet er omgekeerd voor zorgen dat arbeid een communicatieve dimensie krijgt en wel op normatieve en existentiële gronden, ook en juist wanneer de zorg voor de communicatieve kwaliteit interfereert met efficiency, resultaat en doelmatige bedrijfsvoering.

In alle bedrijfssituaties in het overgangsgebied tussen systeem en leefwereld, dus in de gehele dienstverlening, onderwijs en zorgsector, wordt arbeid gekenmerkt door het feit dat het voor de betrokkenen tegelijkertijd systeem en leefwereld is, een plek waar men tegelijkertijd efficiency een medeleven verwacht, deskundigheid en persoonlijke betrokkenheid, geavanceerde techniek en communicatieve gelijkwaardigheid.

Wanneer de professionaliteit niet alleen in technische, maar ook en vooral in normatieve zin ontwikkeld is, moet arbeid, zodra dat noodzakelijk wordt, haar activistische, oplossingsgerichte en vaak totaal verkrampde technische professionaliteit rust gunnen. Zij kan overgaan tot een communicatieve vorm van handelen, waarin ruimte voor intimiteit en betrokkenheid en waarbij hetgeen gevoeld en gezegd moet worden om aan het gebeuren betekenis te verlenen, zich kenbaar kan maken en in woorden en gebaren gedeeld kan worden.

ARBEIDSMARKT GERICHTE AKTIVITEITEN

Bij de afschaffing van de sollicitatieplicht zal in plaats daarvan, een vorm van sociaal nuttige werkzaamheid aangeboden en gevraagd gaan worden. Hoe moet daarbij de *inzet* beoordeeld worden? Deze methodieken zullen volgens het broodroostermodel worden ontwikkeld, gericht op maximale controleerbaarheid bij minimale kosten. Maar hierbij zijn ook normatieve vragen in het geding, gebaseerd op het individuele bestaan met het eigen verhaal en de eigen narratieve vermogens, in communicatieve en bestaansethische zin.

Categorieën arbeid en arbeidsbestel als eenduidige begrippen gaan aan betekenis inboeten en gaan en wat marginale positie innemen. Kenmerkend voor deze postmoderne ontwikkeling op de arbeidsmarkt is de toenemende 'flexibilisering' van arbeid als uiting van pluriformiteit waarop men zich in de systeemwereld manifesteert.

Flexibiliteit in de arbeid van de systeemwereld interfereert met de pluriformiteit in de leefwereld en versterken elkaar daarin.

Deze 'arbeidsflexibilisering' komt in de overgang van de moderniteit naar een postmoderne toestand tot uitdrukking door:

- De *flexibilisering van plaats* zal steeds meer de eenheid van werkplek doen vervagen. Het virtuele kantoor ontstaat door de informatietechnologie met zijn pc's, modems, e_mail, internet, waardoor het telewerken en de vele vormen decentrale arbeid mogelijk worden.

- De *flexibilisering in de tijd* tast het moderne beeld van de vijfdaagse en veertigurige werkweek aan, waar de vakbeweging zo eenduidig voor hebben gestreden.
- De *flexibilisering van het arbeidscontract* verkrummt de voltijd vaste aanstelling.

Door arbeidsflexibilisering ontstaat ruimte tot individuering en ontplooiing tot een eigen en unieke invulling van het leven buiten, maar ook binnen arbeid.

Kortom de arbeid gaat zich aan de behoeften van de mens aanpassen en niet zoals in het modernisme, waarin de mens zich aan de eenduidige arbeid moest aanpassen.

NORMATIEVE PROFESSIONALITEIT BINNEN MARKTGERICHTE ORGANISATIES

In termen van Habermas maatschappij analyse is normatieve professionaliteit in systeemcontexten eigenlijk onbestaanbaar. Alle betrokkenen zijn vrij om het eigen voordeel na te streven binnen de grenzen van de overeengekomen en juridische kaders en heerst het primaat van geld en macht.

Tegenover deze kolonisering van de leefwereld staat complementair de culturalisering van de systeemwereld.

Dan ontstaan aanknopingspunten voor normatieve professionalisering in systeemcontexten.

Habermas veronderstelt een scherpe grens tussen systeem en leefwereld en stelt daarom dat de kolonisering van de leefwereld alleen kan worden opgeheven door het terugdringen van geld en macht uit de leefwereld. Deze scherpe scheiding van systeem en leefwereld impliceert tevens dat participatie in arbeidsprocessen geen directe identiteitswaarde voor de betrokkene heeft, maar alleen de materiële reproductie dient.

Habermas hoopt dan ook op een sterke verkorting van de arbeidstijd, zodat tendentieel steeds meer tijd voor de leefwereld overblijft. Een verschuiving van geld en macht naar solidariteit aldus Habermas, van een Arbeitsgesellschaft naar een Kommunikationsgesellschaft.

In de postmoderne samenleving schijnt zich in plaats van een steeds duidelijkere scheiding tussen arbeid en communicatie juist veeleer een vermenging van systeem en leefwereld voor te doen.

CULTURALISERING VAN DE SYSTEEMWERELD

De culturalisering van de systeemwereld blijkt uit:

- de toenemende betekenis van betaald werk voor de identiteit van postmoderne individuen;
- de problematische tweedeling tussen actieven en inactieven;
- toenemende afhankelijkheid van hoog ontwikkelde westerse economieën van kennisintensieve, technologisch geavanceerde productieprocessen;
- toenemende aandacht binnen systeemcontexten voor de communicatieve kwaliteit van arbeid en organisatie.

WERK EN IDENTITEIT

Men pleit voor vergroting van de arbeidsparticipatie. In de nieuwe bijstandswet wordt de plicht voor baanloze mensen om zich beschikbaar te houden voor de arbeidsmarkt met financiële sancties kracht bijgezet, voornamelijk vanuit economische motieven.

Voor het walkman-ego is betaald werk niet alleen onmiskenbaar een economisch belang, maar ook van doorslaggevende betekenis voor zijn identiteit.

Daaruit vloeit voort de accentuering van de tweedeling, tussen actieven en niet actieven, waarvan de oorsprong niet in de leefwereld ligt maar die afhankelijk is van de vraag of iemand via een arbeidscontract in systeemcontexten kan participeren.

COMMUNICATIEVE KWALITEIT VAN ARBEID EN ORGANISATIE

Binnen systeemcontexten ontstaat aandacht voor de betekenis van communicatieve, culturele en persoonlijke hulpbronnen voor het realiseren van de doelstellingen van taakgerichte organisaties. Hiërarchie en regulering hebben plaats gemaakt voor het tot zijn

recht laten komen van de *human resources* van een organisatie, weliswaar gericht op het rechtstreeks instrumentaliseren van communicatieve processen in dienst van bedrijfsdoelstellingen.

Desalniettemin zal men bij het benadrukken van cultuur en communicatie toch centrale sturing en hiërarchisch doel- en middeldenken daarmee geleidelijk aan transformeren.

Participatie van de leefwereld in systeemcontexten heeft niet alleen een materiële, maar in toenemende mate ook communicatieve betekenis.

INTERFERENTIEZONE TUSSEN SYSTEEM EN LEEFWERELD

De systeemwereld is verankerd in de leefwereld, waarbij tot nu toe de strategische interactie in systeem-contexten essentieel afhankelijk blijft van communicatieve hulpbronnen, zoals *Wolfgang Streeck*, als Duitse industrieelsocioloog zo duidelijk aangeeft, maar bijna geheel ontslagen is van de verantwoordelijkheid van die hulpbronnen.

In het postmoderne denken wordt de consumptieve verhouding van het systeem ten opzichte van zijn eigen communicatieve hulpbronnen niet meer aan de leefwereld overgelaten, maar wordt in toenemende mate een systeemprobleem, terwijl het zich tegelijkertijd aan systemische doelrationele oplossingspatronen onttrekt. Dit uit zich in de uitwisselingsrelaties, in de interferenties tussen systeem en leefwereld.

Er is geen scherpe grens te trekken tussen systeem en leefwereld maar er is sprake van een overgangsgebied, een interferentiezone tussen systeem en leefwereld. De aard van de interferentie tussen deze twee gebieden gaat veranderen. Habermas denkt in termen van verdringing tussen de twee gebieden, terwijl het beter is uit te gaan van dominantieverhoudingen binnen de scala van interferentievormen.

Aan de ene pool is sprake van volledige dominantie van de systeemlogica in een tayloristisch georganiseerd bedrijf of een traditionele bureaucratische organisatie.

Aan de andere pool een volledige dominantie van het communicatieve handelen, zoals in een vriendschapsrelatie.

De op efficiëntie gerichte logica van het systeem en de communicatieve, normatief geladen logica van de leefwereld zijn niet gelijktijdig van kracht, zonder dat er sprake is van een eenduidig of formeel bekrachtigd primaat van een van beide.

<i>LEEFWERELD</i>	<i>OVERGANGSGEBIED</i>	<i>SYSTEEMWERELD</i>
<ul style="list-style-type: none"> - privé relaties - informele groepen - lokaal bestuur 	<ul style="list-style-type: none"> - onderwijs - gezondheidszorg - welzijnswerk - massamedia - politieke instituties 	<ul style="list-style-type: none"> - bedrijven - markten - staatsburocratieën

De culturalisering van de systeemwereld is gebaseerd op:

- voortgaande rationalisering van de leefwereld en erkenning van individuele bijzonderheid;
- het belang van de motivatie, betrokkenheid en eigen initiatief van medewerkers voor de zelfhandhaving van onder concurrentiedruk opererende organisaties.

Dit leidt tot een gestage uitbreiding van het overgangsgebied tussen systeem en leefwereld, hetgeen tot uitdrukking komt in het management van human resources, dat nog gemakkelijk de gedaante aanneemt van geraffineerd exploiteren van menselijke communicatieve hulpbronnen. Dit gebeurt waar men de communicatieve vermogens krachtig stimuleert, voor zover zij de efficiency van de organisatie en het rendement van de bedrijfsvoering bevorderen, maar met de andere hand krachtig afdempt, waar zij bedrijfseconomisch disfunctioneel zijn.

Anderzijds ontstaat er ruimte voor experimenten, waarin de interferentie tussen systemische eisen en communicatieve verwachtingen niet worden afgedempt, maar duidelijk boven tafel

komen, zodat waar nodig een persoonlijke afweging kan worden gemaakt op grond van de eigen legitimiteit van beide logica's.

Voor de betrokken werknemers gaat het daarbij om ruimte tot *normatieve professionaliteit*.

De culturalisering van de systeemwereld stuit op zeker grenzen. We worden tijdens de fin de siècle geconfronteerd met een postmoderne topochroom, een risicomaatschappij waarin de economische groei en de complexiteitstoename zich aan ons opdringt. We kennen een ferologisch perspectief dat in het teken staat van interferentie, gelijktijdigheid en meervoudigheid, in de vorm van lichamelijke, taal en economische complexiteitstoename. Zij zijn gelijktijdig zowel *in* als *buiten zichzelf*, daarmee is een principiële openheid aangegeven, waarbij uit de interferentie nieuwe logica's kunnen ontstaan.

NARRatieve INDIVIDUALITEIT EN HULPVERLENING

In het broodroostermodel wordt de persoon van de cliënt en zijn problematiek stelselmatig aangepast aan de maat van het hulpverleningsaanbod en berust op narratieve ontkenning met alle veiligheid van dien voor zowel de hulpverlener als voor de cliënt.

Daarmee komt de narratieve individualiteit in de knel. Narratieve individualiteit is het vermogen om een eigen plaats in een culturele en sociale ruimte op te zoeken, via verhalen over die ruimte waarin de gevoelens, inzichten en handelingen betekenis krijgen en waarin zij gehoor vinden voor hun verhaal.

Narratieve individualiteit is afhankelijk van individuerende relaties en komt enerzijds van de persoon die narratief zijn eigen plaats zoekt en anderzijds van degene die dat verhaal serieus neemt door er bevestigend of kritisch op in te gaan en er een eigen verhaal mee te verbinden.

NORMatieve PROFESSIONALITEIT EN DE MAATSCHAPPELIJKE TWEEDELING

In het overgangsgebied tussen systeem en leefwereld gaat het bij het welzijnswerk en bij arbeid in het algemeen niet om een dosis welzijn of geluk te creëren, maar gaat het om de betekenis die de interferentie oproept.

In de arbeidstijd onderscheiden we daartoe twee soorten tijd, *de prestatietijd en de betekenistijd*.

Prestatietijd is planbare, berekenbare tijd, het is kloktijd, die een egaal en voorspelbaar verloop heeft. In de prestatietijd gebeuren alleen maar dingen die van tevoren bedacht zijn. Alle onverwachte dingen gelden als afwijkingen en verstoringen, terwijl op prestatietijd alleen maar valt te besparen.

Op *betekenistijd* kan niet bespaard worden, want deze tijd valt niet te berekenen. Een betekenisvol moment, een blik van iemand die je raakt, kan de kleur van een hele dag bepalen.

De sfeer in een groep kan radicaal veranderen wanneer iemand echt emoties durft te laten zien. De verhouding tot een collega kan radicaal veranderen, wanneer die een keer voor je in de bres springt of dat juist nalaat.

De betekenistijd is open en juist deze openheid maakt dat betekenistijd met zin gevuld kan worden en intrinsieke betekenis kan hebben. Betekenistijd valt niet te plannen, maar kan wel opgeroepen worden.

De intrinsieke betekenis is bepalend voor de aard van arbeid, zowel voor de cliënt, de doelgroep als voor de professional zelf.

Arbeid dient recht te doen aan het spanningsveld, de interferentie tussen prestatietijd en betekenistijd.

Arbeid ontwikkelt zich tot normatieve professionaliteit.

DE NIEUWE TWEEDELING

De dreigende maatschappelijke tweedeling heeft ertoe geleid dat de Minister van Sociale Zaken, Melkert de werkloosheid wil terugdringen tot een met de sociale partners af te spreken streefpercentage, de *sociale norm*.

Het kabinetsbeleid staat dan ook in het teken van 'werk, werk en nog eens werk'

Maar de tweedeling is een feit. Er zijn 1 miljoen Nederlanders die te oud, te laag opgeleid, te zwart of te vreemd zijn om een nuttige bijdrage aan de economische groei te leveren.

Onze werkloosheidcijfers zijn geflatteerd, omdat de lage arbeidsparticipatie van vrouwen daarin niet verdisconteerd is.

Deze tweedeling heeft een cultureel karakter en is gebaseerd op de culturele achtergrond en culturele inhoud van individuen. Zij zijn niet alleen laag opgeleid, maar missen omgangsvormen, maatschappelijk zelfvertrouwen, het vanzelfsprekende initiatief en de netwerken die de *wINNERS* van de *losERS* onderscheidt.

Narratieve individualiteit en zorg in brede zin zijn sleutelwoorden om deze tweedeling leefbaar te maken. Daartoe dient prestatietijd en betekenistijd te worden verenigd om de intrinsieke betekenis van arbeid tot zijn recht te laten komen.

POSTMODERNE POLITIEK

De postmoderne politiek dient gericht te zijn op het versterken van communicatieve rationaliteit en het vergroten van ruimte voor narratieve individuering.

Bedrijfsorganisaties dienen als bedrijven aangesproken te worden op hun eigen mogelijkheden om in betekenistijd te investeren. Dat is meer een kwestie van creativiteit, sensibiliteit en lol in het werk dan van geld.

Bij overheid en particuliere bedrijven dient naast technische professionaliteit ruimte te worden geschapen voor normatieve professionalisering, voor het bewust omgaan met normatieve vragen.

Er is een culturele verschuiving nodig en een grondige herwaardering van arbeid, om de maatschappelijke tweedeling radicaal aan te pakken.

Door de interne en externe arbeidsflexibilisering en de explosieve groei in de communicatiemogelijkheden worden werk en privé geïntegreerd, waarin arbeid zich optimaal tot normatieve professionaliteit kan ontplooiën.

De postmoderne politiek dient voorbij de theemutscultuur en naast het walkman-ego, een derde communicatief krachtenveld te ontwikkelen, via de menselijke hulpbron om zich via aanrakingen en verhalen met elkaar te verbinden, die naar nieuwe vormen van individuering doet zoeken, die solidariteit oproepen doordat ze aan verschillen ruimte bieden.

HET POSTMODERNISME GAAT OVER IN EEN SURREALISME

VAN SKEPSIS BINNEN HET POSTMODERNISME NAAR EEN KRITIEK VAN DE FLEXIBELE RATIONALITEIT.

Het postmodernisme stelt ironisch de vraag naar de legitimiteit van de rationaliteit. Een nieuwe manier van communicatie is vereist, middels:

- het afbouwen (deconstrueren) van de oude absolute waarheden;
- het afzien van het wezen van de mens, inclusief van zijn subjectiviteit;
- Nietzsche, God is dood;
- Foucault, de Mens is uitgewist;
- De flexibele rationaliteit is lokaal, gebonden aan tijd en plaats, binnen een eigen context, van de omgeving, van de feitelijke cultuur.

De postmoderne denkers zien deze relativiserende benadering niet als einddoel. Als goed doordacht scepticisme wordt het Postmodernisme ongrijpbaar, omdat het als een helikopter boven het slagveld van de filosofische geschiedenis hangt.

Ook het Postmodernisme ontkomt niet aan rationaliteit, maar dan een Flexibele Rationaliteit.

Het Postmodernisme geldt dan als een eindpunt in de filosofische mogelijkheden, in rationaliteit dus.

Het postmoderne antwoord, dat de bestaande opvattingen verwerpt, door zich met niets te willen identificeren t.w.:

- niet met de historisch aanvaarde traditionele waardesystemen;
- niet met de in omloop zijnde grote verhalen;
- wel met incidentele en tijdelijke teksten, tekens en waarden, die nooit boven zichzelf uitwijzen, niet transcendent zijn.

LYOTARD ziet de taalgemeenschappen als eilandjes met slechts incidenteel verkeer daartussen, waarbij betekenissen vervormd worden.

Welnu, Flexibele Rationaliteit is resultaat van een leerproces, waarin op verschillende historische en culturele situaties ingespeeld wordt.

Rationaliteit staat niet op zichzelf, maar is een reactie op hetgeen van buiten op de mens afkomt.

Het Postmodernisme moet erkennen, dat echte rationaliteit een reactie is, die zijn trefzekerheid en juistheid gaandeweg moet bewijzen, waardoor een cultuur verlost wordt van een isonationalisme, geslotenheid en narcisme. Zo'n Flexibele Rationaliteit toont in elke 'tekst', als cultureel proces van responderen, iets van de werkelijkheid.

DECONSTRUCTIE OF CREATIEVE CAPITULATIE

Deconstructie heeft iets positiefs volgens Derrida in de zin van iets afbouwen, maar dan als kritisch creatief initiatief. Afzien van alle vaste vooronderstellingen. Er bestaat een samenhang tussen creativiteit en rationaliteit, in de zin van Flexibele Rationaliteit als het openstaan voor riskante nieuwe uitdagingen voor de mens en de cultuur.

Rationaliteit wisselt in reikwijdte en zeggingskracht naargelang tijdperk en cultuurcontext. Het Postmodernisme als sceptische houding verwerpt de historische en daarmee de flexibele rationaliteit.

Het postmodernisme bereikt dit middels Creatieve Capitulatie, als een creativiteit die niet autonoom werkzaam is, maar pas in relatie met iets of iemand anders tot ontplooiing komt. Creativiteit komt niet uit het niets op, maar reageert op een uitdaging.

Toelichting met het schaakspel.

- Het gaat niet om het 'wat' van de zet zelf, maar om het 'hoe' van de strategie, die er achter steekt, hetgeen niet gewoon zintuiglijk gegeven is, maar de zichtbare zetten te boven gaat, de z.g. Transcendentie in Immanentie, als criteria die de betekenis van zichtbare zetten bepalen.
- Capitulatie in de betekenis van zich actief gewonnen geven, als onderdeel van een verder reikende strategische betekenis, vanuit het anders zijn van de ander.

In het Postmodernisme zijn aanzetten aanwezig tot creatieve capitulatie, maar breken niet door, uit vrees weer tot een 'groot verhaal' te komen.

Creatieve Capitulatie heeft drie kenmerken:

- De heenwijzing dat een werkelijkheid nooit geheel kan worden omspannen;
- Het dynamische element wijst er op dat er geen afsluiting wordt bereikt;
- De flexibiliteit van de rationaliteit, van de rede.

METAFYSISCH

Antwoorden
Verticaal
Vanuit het 'wat'

POSTMODERN

vragen
horizontaal
sceptisch 'zo wat'

SURREALISME

creatieve perspectieven
vanuit het historische hoe

DE TEKST TUSSEN THEORETISCHE, ESTHETISCHE EN ETHISCHE REDE

Het centraal stellen van de tekst, het verhoog, het discours, heeft gevolgen voor het verdwijnen van zowel subject en object, van 'mens' en 'wereld', hetgeen leidt tot een radicaal pluralisme binnen een lokale rationaliteit.

Het postmoderne denken stelt dat het theoretische, esthetische en ethische tekstualiteit naast elkaar bestaan, wel op elkaar inwerken maar dan door het vervagen van de grenzen. Toch is er tegelijk een grote samenhang tussen verschillende uitingen van menselijke rede of rationaliteit in ruime zin, tussen intermenselijke verstandhouding en communicatie op het gebied van kunst, praktijk en ethiek.

Als een genetische samenhang, de genese geeft een proces van ontstaan aan, niet alleen een feitelijk proces, maar ook hoe en waarom iets tot stand komt.

De theoretische en feitelijke dagelijkse beschrijvende taal gaat terug op, komt voort uit een diepere laag, waar het esthetische (schoonheid) en het ethische (goedheid) al werkzaam zijn.

In het Jiddisch en Hebreeuws, maar ook in ons taalgebruik komt het woordje 'tof' voor, dat de beide betekenissen van 'goed' en 'mooi' in en grondwoord bijeen houdt.

De fundamentele vraag ligt in wat wij behoren of moeten doen, waarbij feiten zich in waarden oplossen. Godsdienstige en zedelijke symbolen gaan aan beschrijvende teksten en wetenschappelijke verklaringen vooraf. Het symbool geeft te denken.

In het Postmodernisme ontbreekt de voorrang van de taal van het Sollen, boven die van de feitelijke werkelijkheid, van het Sein.

Het gaat niet om een metafysische transcendentie, maar wel om een genetische samenhang.

Dit leidt van een substantialistische opvatting van de menselijke subjectiviteit tot een dynamische visie op de subjectiviteit, waarbij de menselijke subjectiviteit berust op de eenheid van zijn verhaal, van het narratieve.

FILOSOFISCH SURREALISME

In het Surrealisme worden de lijnen doorgetrokken die in de sceptische visie van het Postmodernisme in eerste aanzet te ontdekken zijn.

Het Postmodernisme gaat uit van:

- verwerping van de subject/object spanning;
- verwerping van de scheiding tussen menselijke ervaring (taal, tekst) en de daartegenover staande wereld als de werkelijkheid;
- er is geen objectieve werkelijkheid waarop een menselijke subjectieve ervaring betrekking kan hebben;
- het realisme en het idealisme in zijn extreme vorm zijn daardoor buiten spel gezet, beiden vormen in het postmodernisme een eenheid;
- er is alleen tekst, het vocabulaire, en deze moet vooral niet opgevat worden als een brug tussen bewustzijn als kennis en de werkelijkheid, als het object van kennis;
- ironiserende scepsis en deconstructie spelen een onmiskenbare rol.

Als een nieuwe vorm van het Klassieke Humanisme, gekenmerkt door de aandacht van het bijzondere, het locale en door afwijzing van universele regels, grondslagen of waarheden.

Deze relativiserende beschouwing blijkt geen eindpunt te kunnen zijn, dat ook niet wil, maar dan in een vrij zwevende houding moet volharden.

Men wil ook geen oplossing, want dat zou een terugval betekenen in een 'groot verhaal' en de ironie opheffen.

Het zoeken naar vernieuwing in de zin van creatieve momenten, leidt tot interne spanningen, waarbij men spreekt van een verantwoordelijkheid die nooit te verwoorden is.

Er is een volgende stap nodig, hetgeen hier FILOSOFISCH SURREALISME wordt genoemd:

- het gaat om een wijsgerige benadering van de gewone werkelijkheid, van de wereld van ons zelf en om ons heen, die zich niet buiten deze wereld plaatst, zoals de onzichtbare sfeer van ideeën en waarden;

- er ligt ook iets van een accent op, een verdieping van, het reële, het gaat niet alleen om de blote feiten, verder gaande ontsluiting van alles wat gegeven is, blijft onmisbaar;

- filosofie kan op andere, maar toch vergelijkbare wijze als in kunst, ethiek, religie, perspectieven onthullen in dat wat direct voorhanden is;

- dat gebeurt in dagelijkse gebeurtenissen, door mensen die men ontmoet, dankzij inzichten die men opdoet, via problemen in samenleving en wetenschap die tot denken aanzetten.

Zo krijgt de gewone wereld iets SUPERWERKELIJKS, niet in de zin van Metafysisch Suprareëel, ook niet in de zin van Postmodernistisch Hyperreëel, maar als een realiteit die zich tot perspectieven ontsluit.

SURREALISME ALS EEN INTENSIVERING VAN DE REALITEIT.

Het Surrealisme ziet de personen en de dingen zo intensief, dat ze tegelijkertijd betekenen, niet slechts hebben, maar zijn; waarmee het statische werkelijkheidsbegrip van het Postmodernisme wordt doorbroken.

De dingen zijn tevens hun betekenis.

De intensieve dynamische werkelijkheid omspant tweeërlei ineen: het verhaal, de levensgeschiedenis, de gezamenlijke cultuur van het subject met de werkelijkheid zelf, die tot zulk een verhaal uitdaagt.

Subject en object komen aan elkaar tot stand, ook als men probeert ze van elkaar gescheiden te bespreken.

De derde, metafysische dimensie, als de Transcendentie in de Immanentie is geen toevoeging, maar eerder een scherper (in)zicht op gewone voorvallen.

Surrealisme is dit filosofisch kader, duidt op de ontsluiting van gebeurtenissen tot hun werkelijke betekenis.

METAFYSISCH DIMENSIE VAN CULTUREEL PLURALISME

Het Filosofisch Surrealisme verlegt de Metafysica van het 'generzijds' naar het 'dezerzijds', naar de derde of metafysische dimensie van hetgeen direct, maar dan ook intensief, gegeven is.

PLATO uitgaande van een eeuwige werkelijkheid van bovenaardse ideeën, beschrijft de dingen op deze aarde als een soort schaduwen van de Ideeën, generzijds.

ROMANO GUARDINI spreekt over de dingen die boven zichzelf uitwijzen en verwijst daarmee op surrealistische wijze naar de metafysische dimensie van de dingen om ons heen, dezerzijds.

CULTUREEL PLURALISME kenmerkt de wereld waarin wij leven, des te meer naarmate wij in één 'global village' komen te leven.

Het postmodernisme accentueert de verschillen juist, dus daarmee dit cultureel pluralisme, maar gaat daarin niet ver genoeg.

Het gaat niet alleen om pluralisme van cultuur, maar om de cultuur die in zichzelf door pluralisme wordt gekenmerkt.

PLURALISME ALS KENMERK VAN CULTUUR in plaats van pluralisme, dat culturele trekken heeft. Een vergelijking van de Europees – Amerikaanse Cultuur met andere culturen is niet relevant. Integendeel, het lezen van de uiteen liggende 'teksten' en 'vocabulaires' speelt zich af binnen onze cultuur, als objectieve omstandigheden en voorwaarden samen met de meer subjectieve weergave en waarderingen van die gebeurtenissen, dat wij aangeven met het begrip 'ervaring', 'experience' van Dewey (Experience and nature 1925)

A priori begrippen, als het bijzondere afleiden uit het algemene moet daarom niet voorop staan. Vanuit ervaring moet men naar iets wijzen, iets laten zien (pointing and showing). Dan gaat het niet om 'wat' ervaren wordt, maar om het 'hoe, de manier waarop iets als gemeenschappelijk erkenbaar ervaren wordt, in relatie tot andere mensen.

In het Surrealisme vindt er samenhang plaats tussen subjectieve en objectieve polen, als *TRANSCENDENTIE in IMMANENTIE*, dat leidt tot Radicale Transcendentie, dat wil zeggen dat hetgeen ervaring teweeg brengt, die ervaring zelf weer te boven gaat.

De mensheid kent een culturele veelvormigheid, waarbij de onderlinge verschillen vooral een cultureel karakter dragen, niet alleen een cultureel pluralisme, maar een pluraliteit die tot de cultuur als zodanig behoort.

Vanuit een filosofisch Surrealisme wordt dit duidelijk, waarbij het niet alleen gaat om de sociale gedragspatronen van mensen, maar om de eigen 'aard' van de 'dingen', die vanuit een verklarende beschrijving, theoretisch steeds verder ontsloten worden door middel van meer esthetische ervaringen en zedelijke beslissingen.

Het gaat er in het Surrealisme om welke dynamische van buiten komende uitdagingen, als creatieve transcendentie, deze pluraliteit, dit onderscheid in gedragingen en opvattingen mogelijk maken.

Het gaat om de ontologische metafysische derde dimensie.

Kern van de Surrealisme als filosofische beweging is het inzicht, dat rationele zekerheid nooit a-priori gegeven is, maar wel in een creatief proces telkens weer tot stand komt.

Surrealistisch wereldbeeld impliceert dat men dimensies ontdekt, die boven het rationeel feitelijke bestaan uit gaan en een esthetische en ethische dimensie binnen bereik brengen.

DE DERDE, METHAFYISCHE DIMENSIE, waar de lijnen van gewone rationaliteit, zedelijk overleg, esthetische ervaring, religieuze overtuiging, en politieke beslissing samen komen, is nooit eenduidig bepaald, maar vaak erg dubbelzinnig.

Er zijn niet zondermeer universele, tijdloze waarden, Maar dat houdt nog geen relativisme in. In elke cultuur convergeren de lijnen van overleg, onderzoek en beleid naar punten waar de van buiten komende uitdaging (transcendentie) zo intensief is, dat men er steeds hernieuwd op doorgaat.

De weg van de interculturele communicatie is om via het herkenbare 'hoe' tot een meer rationeel overleg over het 'wat' te geraken.

Grondgedachte is dat men onderkent hoe in een cultuur op eigen wijze gereageerd wordt op uitdagingen en daarbij te letten op aanwezigheid van transcendentie, bijvoorbeeld in waarden die boven het gewone sociale leven uitgrijpen.

Wanneer men zo overeenstemt in het besef van criteria, ligt de weg open voor een voortgaande 'consensus in discensus'

Geschiedenis wordt tot een steeds verder gaande discussie tussen religies, wereldbeschouwingen, ethisch sociale en politieke systemen.

Filosofische rationaliteit kan dit culturele leerproces stimuleren, om te komen tot het nemen van beslissingen en verantwoordelijkheid daarvoor.

Het subject object dualisme van de waarden die alleen maar subjectief en de harde feiten die louter objectief zijn, moet vervangen worden.

De surrealistische visie kan rationele analyse stimuleren. Juist meningsverschillen over criteria bespreekbaar maken als uitdagingen, die onze ervaringen en cultuur vorm geven, ontsluit een intensieve werkelijkheid.

Zo ook zal arbeid op een niveau van interculturele communicatie worden gebracht. De interne en externe flexibilisering van arbeid, doet bedrijfsstructuren verdampen en ontstaat virtuele interculturele communicatie, waarbij vanuit de leefsituatie cyclische vormen van betekenisgeving aan arbeid een nieuwe surrealistische dimensie geven.

Cees Norbart

Teteringen, 06-12-2011

BIJLAGE 1 UITSTOOT VAN ARBEID BINNEN BEDRIJVEN

ABN - AMRO

Ook de ABN - AMRO zal tot aan het jaar 2000 ongeveer 2800 medewerkers laten afvloeien, van 8.000 naar 5.200 medewerkers, 35 % in vier jaar tijd, wegens 'automatisering en ander betalingsgedrag', terwijl door de fusie tussen ABN en AMRO het personeelsbestand al is teruggebracht van 14.000 tot 8.000 medewerkers, in drie jaar tijd ruim 40 %.

ABN_AMRO Bank ziet een stijging van de arbeidsproductiviteit van 5 % op het moment dat de chipkaart wordt ingevoerd voor het verrichten van kontante betalingen; immers de invoering van de contant geld chipkaart leidt tot het ontslag van 6.000 medewerkers op een bestand van 110.000 medewerkers.

AKZO-NOBEL in BERGEN OP ZOOM

In 1999 gaan bij Akzo Nobel Resins in Bergen op zoom 100 van de 400 arbeidsplaatsen verloren, door een arbeidsproductiviteitsstijging van 25 % in één jaar.

AKZO-NOBEL in ARNHEM

In de onderzoeksafdeling van AKZO worden 320 van de 900 medewerkers weggeautomatiseerd, dat maakt 36 % arbeidsproductiviteitsstijging.

AKZO-NOBEL in EDE

In een move gaan 600 van de 1200 medewerkers bij Akzo-Nobel in Ede weg en dat is 50 % van het personeelsbestand in één jaar tijd.

De nabewerking van de viscosse productie wordt overgeplaatst naar het goedkope loonland Polen.

ALBERT HEYN

Bij Albert Heyn zullen in drie jaar tijd 20 % van alle medewerkers afvloeien, evenwel zonder gedwongen ontslagen, dat is wel 7 % per jaar minder arbeidsplaatsen.

BAAN

Ondanks het terugtreden van de gebroeders Baan uit de directie, heeft het automatiseringsbedrijf door het millenniumprobleem en de achterblijvende software vraag, te maken met een inkrimping van 1200 van de 7000 arbeidsplaatsen, dat maakt 17 % in één jaar.

CHV in Veghel

Bij CHV in Veghel is door de varkenspest in 1997 het aantal arbeidsplaatsen met 150 vermindert, dat is op een totaal van 750 arbeidsplaatsen een inkrimping van 20 % in één jaar tijd.

DOW CHEMICAL in TERNEUZEN

Bij Dow Chemical in Terneuzen wordt in twee jaar tijd een inkrimping gerealiseerd van 2900 naar 2200 medewerkers, dat is 24 % en 12 % per jaar;

Wereldwijd vindt inkrimping plaats van 60.000 naar 40.000 medewerkers, dat is 33%;

Bij Leipzig in de voormalige D.D.R. wordt door Dow Chemical een chemiecomplex aangekocht voor f 500 miljoen, terwijl de Duitse overheid daar 11 miljard gulden subsidie aan toevoegt, terwijl het aantal arbeidsplaatsen daar wordt teruggebracht van 40.000 naar 2.000, dat is een inkrimping van 95 % .

EUROPEAN BULK SERVICES (E.B.S.)

E.B.S. in Rotterdam voert in 1997 een reorganisatieplan uit waarbij het personeelsbestand met 276 medewerkers wordt verminderd van 652 naar 376 medewerkers, dat is een vermindering van 42 % in één jaar tijd.

ELECTRICITEITS PRODUCTIEMAATSCHAPPIJ ZUID NEDERLAND (E.P.Z.)

De inkrimping binnen de Electriciteits Productiemaatschappij Zuid Nederland met 750 medewerkers, van 1700 naar 950 medewerkers, is een daling van 45 % in 2 jaren tijd;

Daarnaast fuseren vier regionale stroomproducenten en hun gemeenschappelijke dochter Samenwerkende Electriciteits Productie Bedrijven (SEP), waardoor de werkgelegenheid vermindert met 3.800 medewerkers van 5.300 naar 1.500 medewerkers, dat is 72 % in 3 jaren tijd.

GAK

Het GAK (Gemeenschappelijk Administratie Kantoor) voert de administratie van achttien bedrijfsverenigingen.

Binnen het kader van de Wet terugdringing ziekteverzuim en de wijzigingen in de Arbeidsomstandigheden Wet zal het personeelsbestand, mede als gevolg van verder doorgevoerde automatisering van de administratie, in vijf jaar tijd met 50 % worden gereduceerd, van 20.000 medewerkers tot 10.000 medewerkers, dat is 10 % per jaar.

GREENERY INTERNATIONAL MEGA_VEILING

The Greenery International Mega_veiling is in juli 1996 ontstaan uit een fusie tussen negen regionale groenten en fruit veilingen. In drie van de negen vestigingen wordt de klokfunctie gehandhaafd, terwijl de resterende zes vestigingen een wegzetfunctie krijgen. Voor de negen vestigingen tezamen leidt dit tot inkrimping van het personeel met 500 van de 1040 medewerkers, hetgeen een reductie van 50 % van het personeelsbestand inhoudt in één jaar tijd.

GRENS WISSELKANTOREN

Bij de GWK van het Fortis concern verdwijnen in 1999 als gevolg van de invoeren van de Euro 500 van de 1000 arbeidsplaatsen, dat is 50 % in één jaar. Door samenwerking met de reisbranche van het Fortis concern wordt het verlies nog enigszins beperkt.

HOLLAND MEDIA GROEP (HMG)

Bij de Holland Media Groep zullen in 1998 in één jaar tijd 200 van de 600 medewerkers afvloeien, dat is een vermindering van 33 % in één jaar tijd.

JAMIN OOSTERHOUTSE ZOETWAREN FABRIEKEN (O.Z.F.)

Bij Jamin in Oosterhout werken in 1970 nog 1.400 medewerkers. In 1996 zijn er nog 300 medewerkers over, dat is een inkrimping van 1.100 medewerkers ofwel 78 % in 16 jaren tijd.

Vanaf 1996 naar 1998 neemt het aantal medewerkers weer af van 300 naar 150, dat is een inkrimping van 50 % in 3 jaren tijd.

KLM

Op het hoofdkantoor zijn in 1997 180 van de 900 arbeidsplaatsen verminderd door inkrimping, dat is 20 % in één jaar tijd.

KONINKLIJKE NEDERLANDSE PAPIERFABRIEK LEYKAM gaat in 3 jaren tijd met 1000 arbeidsplaatsen inkrimpen van 4600 naar 3600 arbeidsplaatsen, dat is 21 % in drie jaren en 7 % per jaar. De inkrimping vindt plaats voor 500 arbeidsplaatsen in de administratieve sector en voor 500 arbeidsplaatsen in de productieve sector en levert een besparing op van 100 miljoen gulden op basis van de gestegen arbeidsproductiviteit

KONINKLIJKE OLIE / SHELL GROEP

Shell heeft in 1980 een omzet van f 600.000 per werknemer op jaarbasis. De loonkosten incl. sociale lasten bedragen slechts 8 % van de omzet.

President Herkströter haalt in het voorjaar van 1994 heilige huisjes omver in de uitgestippelde loopbaanplanning bij de Koninklijke Olie/Shell Groep. Herkströter markeerde het einde van een personeelsbeleid, waarbij Shell medewerkers verzekerd waren van werk en een voorspoedige loopbaan.

De Shell_cultuur zal met haar tijd meegaan.

De Shell maatschappijen in Noord Amerika en Europa produceren hetzelfde met 30 % minder aan medewerkers.

KON OLIE MOERDIJK

Bij Shell Moerdijk gaan 350 medewerkers natuurlijk afvloeien van 1000 naar 650 medewerkers, dat is 35 % in 3 jaren.

Bij Shell SEOP Shell Europe Oil Products worden in 1999 door gestegen arbeidsproductiviteit 3000 van de 15.000 arbeidsplaatsen overbodig, dat maakt 20 % in één jaar.

In 1990 tot 1995 saneerde Shell 30 % van het personeelsbestand weg, van 140.000 naar 100.000 medewerkers, dat is 6% per jaar, voornamelijk bereikt door invoering van nieuwe technologieën, terwijl de winst steeg van 8,5 miljard naar 11 miljard gulden.

In 1995 alleen al is op het hoofdkantoor in Den Haag en Londen de concern staf met 30 % gereduceerd van 4.000 naar 2.800 medewerkers en dat in een jaar tijd, hetgeen een besparing oproept van 410 miljoen gulden.

Shell zal gaan werken met meer innoverende vormen van werkgelegenheid. Er komt een kleine kern van deskundigen met lange termijn carrière mogelijkheden, die voor een toenemend aantal diensten een beroep zullen doen op z.g. "GESPECIALISEERDE CONTRACTERS".

KPN

KPN zal in 1995 een inkrimping doormaken van 15 % van het personeelsbestand in één jaar tijd en wel met 15.000 arbeidsplaatsen van 100.000 naar 85.000 arbeidsplaatsen; tevens zal bij de invoering van de 36 uren werkweek de vutleeftijd van 61 jaar worden omgezet in een pensioeneneringsperiode op 61 jarige leeftijd.

VAN MELLE BREDA

Door automatisering worden 140 van de 700 arbeidsplaatsen overbodig, dat is een arbeidsproductiviteitsstijging van 20 %.

MILITAIRE DIENST

Met het wegvallen het van ijzeren gordijn tussen Oost en West Europa in 1990 is het Nederlandse leger overgegaan naar een beroepsleger. Vanaf 1997 zal het beroepsleger met 51.000 militairen inkrimpen van 128.000 naar 77.000 in dat in 7 jaren tijd dus een inkrimping van 40 %.

MKB

Het Midden en Klein Bedrijf zal door de invoering van de artikelchip in combinatie met de contant geld chipkaart, bij het aanslaan van te factureren artikelen als wel bij het afrekenen zelf, alle medewerkers die betrokken zijn bij facturatie en betalingsverkeer, dat is 70 % van het personeelsbestand, kunnen ontslaan en dat is 10 % per jaar.

NS Revisie Bedrijf in Tilburg zal zijn personeelsbestand in het 1997 inkrimpen van 550 naar 200 medewerkers, dat is een ontslag van 350 medewerkers, ofwel 65 % van het personeelsbestand in één jaar tijd.

PHILIPS

Philips world wide krimpt in 7 jaar tijd in van 60.000 naar 35.000 medewerkers, dat is 42 % in totaal en 6 % op jaarbasis.

De concernstaf in Eindhoven krimpt in met 340 stafleden van 730 naar 390 leden, dat is 46 % in een jaar tijd.

Philips Divisie Communication System in Eindhoven wordt in 1996 opgesplitst over andere onderdelen. De verlieslijdende poot openbare telefonie activiteiten is in 1995 al verkocht aan AT&T, waarbij 4.250 van de 12.750 medewerkers bij Philips verdwijnen, dat betreft dan 33 % van het aantal medewerkers in één jaar.

Bij *Novatronics*, als onderdeel van Philips Componenten, gespecialiseerd in printplaten voor elektronische consumenten producten, worden 120 van de 200 medewerkers overbodig door stijging van de arbeidsproductiviteit, dat is 60 % in één jaar.

Bij *Sound & Vision* van Philips in Eindhoven verdwijnen in de tweede helft van 1996 in een klap 1000 medewerkers. Bij een verlies van 456 miljoen gulden in het 2e kwartaal van 1996 zullen 1000 van de 4.000 medewerkers dat is 25 % in een jaar tijd afvloeien.

Polygram gaat terug van 840 naar 440 medewerkers, dat is een vermindering van 400 medewerkers ofwel 47 % in één jaar tijd.

Flat Panel Display krimpt in 1997 in met 190 medewerkers van 540 naar 350 medewerkers, dat is 35 % in één jaar, als gevolg van de joint venture met het Japanse Hosiden dat platte beeldschermen met LSD techniek produceert.

In 1999 volgt vrijwel een definitieve sluiting van de vestiging door een vermindering van 25 medewerkers, van 275 naar 250 medewerkers, dat is een vermindering van 80 % in één jaar.

In 1997 beëindigt Philips de volgende activiteiten:

- de eigen vliegdiens op Philips airport (30 medewerkers)
- televisienet Sport 7;
- exploitatie van kabelnetten;
- videoland keten van 187 videowinkels;
- winkelketen superclub (500 medewerkers)
- Grundig Duitsland het belang van 31,6 % kosten 750 miljoen gulden;

PTT Inlichtingen wordt volledig weg geautomatiseerd door de inlichtingen computer, waarbij 500 vaste en 1400 parttime banen overbodig worden, door een arbeidsproductiviteitsstijging van 100 %.

RED BAND VENCO

Red band Venco als dochter van CSM krimpt in met 112 medewerkers van 515 naar 400 medewerkers, dat is 21 % in 1 jaar tijd.

THOMASSEN INTERNATIONAL in RHEDEN

De reorganisatie bij Thomassen International leidt tot een vermindering van de werkgelegenheid van 860 naar 300 medewerkers, dat is een vermindering van 560 medewerkers ofwel 35 % in 2 jaar tijd.

Bij *VOLT in Tilburg* als de dochter van Philips zal bij het International Competence Centre als de denktank van de fabricage van spoelen en transformatoren in één jaar 30 van de 180 banen verdwijnen en dat is bijna 17 % van het personeelsbestand, terwijl over alle Volt bedrijven 210 van de 500 medewerkers overbodig worden, dat is 42 % in vier jaar tijd, dat is 10 % op jaarbasis.

PTT CODEERCENTRUM

Het PTT Codeercentrum in Breda waar de codering van de accept girokaarten en de overboekingskaarten plaatsvindt wordt door de toepassing van de optical readers volledig overbodig en daarom opgeheven.

Het personeelsbestand van 168 medewerkers zal in 1996 volledig afvloeien, waarmee 100 % van het personeelsbestand werkloos wordt.

RABOBANK

In 1993 wordt de Techno_Lease_Overeenkomst toegepast door de RABO Bank enerzijds en Philips, Fokker, Nedcar en Daf anderzijds.

Philips alleen al verkoopt voor 2,8 miljard gulden technologische kennis aan de RABO Bank. Philips huurt de kennis weer terug voor een huurprijs die ongeveer gelijk is aan de aflossingsbedragen die de RABO Bank aan Philips moet betalen.

De RABO Bank schrijft de investering in de technologische kennis in 10 jaar af, waardoor een belastingvoordeel van 1,1 miljard gulden wordt gerealiseerd, waarvan een gedeelte wordt doorgeschoven naar Philips.

Ook met Fokker, Nedcar en Daf wordt een Techo_lease_Overeenkomst afgesloten tot een bedrag van 0,7 miljard gulden.

Deze constructie is uitgedokterd door de toenmalige Min. Van economische Zaken Minister Andriessen.

De Commissaris van de Europese Commissie in Brussel, K.v.Miert, verklaart de overeenkomst in feite nietig, omdat know how niet aan derden mag worden geleasd of verkocht.

VARCO in Etten Leur krimpt in met 50 % van het aantal medewerkers als gevolg van het instorten van de oliemarkt. De prijs van ruwe olie is teruggevallen van 30 dollar naar 10 dollar een barrel, waardoor het aantal medewerkers is gedaald met 40 medewerkers van 180 naar 140 vaste medewerkers, terwijl 35 uitzendkrachten en 80 tijdelijke arbeidscontracten volledig overbodig zijn geworden.

Het aantal medewerkers is daardoor gedaald met 150 van 300 naar 150 medewerkers, maakt 50 %.

De *WET SOCIALE WERKVOORZIENING* zorgt er voor dat in 102 bedrijven voor 85.000 lichamelijk en geestelijk gehandicapten onder de noemer van de traditionele productieve werksfeer een 4 daagse werkweek van 32 uren per week wordt gecreëerd, zodanig dat voor deze groep mensen zonder economische basis of noodzaak een betekenisvolle arbeidssfeer wordt geschapen, waarbij 3,5 miljard gulden als arbeidsloos inkomen wordt overgeheveld.

SAMENVATTING inductieve gegevens over inkrimping arbeid / arb.prod.stijging

JAREN	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001		
STIJGING ARB.PROD		3%	6%	9%	12%	15%	18%	21%	
CUM. ARB.PROD STIJGING		3%	9%	15%	27%	42%	60%	81%	
Abn-Amro Nederland		x	x	x	x	x	x		
Akzo-Nobel Arnhem		x	x	x	x	x			
Akzo-Nobel Ede			x	x	x	x	x	x	
Albert Heyn Nederland			x	x	x	x			
BAAN			x	x	x				
CHV Veghel		x	x	x	x				
Dow Chemical Terneuzen		x	x	x	x				
Dow Chemical Leipzig		x	x	x	x	x	x	x	x
EBS Rotterdam			x	x	x	x	x		
EPZ Zuid Nederland		x	x	x	x	x	x		
Gak Nederland			x	x	x	x	x	x	x
Greenerey Nederland		x	x	x	x	x	x		
GWK Nederland			x	x	x	x	x		
HMG Nederland			x	x	x	x	x		
Jamin Oosterhout			x	x	x	x	x	x	x
KNP Leykam		x	x	x					
Kon. Olie Mondial		x	x	x	x				
Kon. Olie Moerdijk		x	x	x	x	x			
KPN Nederland			x	x	x				

JAREN	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
STIJGING ARB.PROD	3%	6%	9%	12%	15%	18%	21%	
CUM. ARB.PROD ST	3%	9%	15%	27%	42%	60%	81%	
Mil Dienst Nederland		x	x	x	x	x		
MKB Nederland		x	x	x	x	x	x	x
VAN MELLE Breda		x	x	x	x			
NS Revisie Tilburg		x	x	x	x	x	x	
Philips Mondial			x	x	x	x	x	
Red Band Venco Roosendaal	x		x	x	x			
Thomassen Rheden		x	x	x	x	x		
Volt Tilburg		x	x	x	x	x		
PTT Codeercentrum Breda		x	x	x	x	x	x	x
Shell Moerdijk		x	x	x	x	x		
Varco Etten Leur			x	x	x	x	x	x

Literatuur :	H.Achterhuis	Arbeid een eigenaardig medicijn	1984
	V.Bakker	Korter Werken	1980
	J.Geurtsen	Nachtmerries op duivelsoorkussen	1995
	J.Hey e.a.	Basisinkomen in drievoud	1993
	J.v.Hoof	Sociologie in de moderne samenleving	1996
	H.Kunneman	Theemutscultuur naar walkman-ego	1996
	E.Kuypers	Nietzsche nu of nooit	1990
	J.Naisbitt	Megatrends	1981
	H.Noordegraaf	Arbeid op de drempel van een nw tijd	1997
	F.v.Peperstraten	Samenleving ter discussie	1991
	M.Schöttelndreier	Je werk of je leven	1997
	H.Störing	Geschiedenis van de Filosofie	1987
	R.v.Veen	Sluitstuk van de Verzorgingsstraat	1995
	Ch.Vergeer	Op de grond geschreven	1996
	C.Verhoeven	Het dat, het wat en het waarom	1996
	G.Visser	Nietzsche en Heidegger	1991
	B.Voorsluis	Nietzsche en het Postmoderisme	1992